

Bir ihtilal olarak Millî Mücadele (2): Anadolu'da sürekli devrim dinamikleri

Sungur Savran

Bu yazının *Devrimci Marksizm*'in 41-42. sayısında yayınlanmış olan ilk kısmında¹ 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra başkenti işgal altına giren, tamamı istila tehdidiyle karşı karşıya kalan Osmanlı'nın hâkim sınıflarının, burjuvazinin önderliğinde nasıl örgütlendiğini incelemiştik. Bu inceleme birkaç noktayı belirgin biçimde ortaya koymuştu. Anadolu'da (ve Rumeli'de) işgale karşı direniş büyük ölçüde yerel güçler tarafından kendiliğinden başlatılmış bir süreçtir. Millî Mücadele Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışıyla başlamamıştır. Bu aşamadan sonra gerçekleşen, mücadelenin merkezileşmesi, ardından meclisin Ankara'ya taşınması ile birlikte bir ikili iktidarın doğmasıdır. Bütün bunlar olup bittikten sonra dahi Mustafa Kemal hareketin tartışmasız lideri değildir. Otoritesi sürekli olarak sorgulanan, karşısına çeşitli güçlerin çıktığı bir liderdir. Daha kendi kadrosu içinde bile (Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Rauf, Refet, daha sonra İsmet Beyler) sadece eşitler arası birincidir. Ayrıca birçok güç, meclis içinde ve dışında ona meydan okumaktadır.

Durum genel olarak böyleyken, o dönemde aslında Osmanlı'dan geri kalan bu topraklarda tarihsel olarak çok orijinal bir gelişmenin de gerçekleştiğini saptamıştık. Sadece İstanbul'un, sarayın ve onun hükümetinin karşısında Ankara bir ikili iktidar odağı olarak yükselmeyordu. Hem İstanbul'un hem de Ankara'nın karşı-

¹ “Bir ihtilal olarak Millî Mücadele (1): Burjuvazinin güçleri”, *Devrimci Marksizm*, sayı 41-42, Kış-Bahar 2020.

sında Enver Paşa'nın yarattığı hareket de bir "üçlü iktidar" durumu yaratıyordu. Enver Paşa'nın ülke içinde bir üssü yoktu. Ama gerek içeride, gerek Kafkaslar'da, gerekse Sovyet Rusya nezdinde çok büyük bir gücü ve itibarı vardı. Bir yandan yerel Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri, bir yandan da Ankara'daki meclis İttihatçılarla doluydu. Ve bunların, Mustafa Kemal'in Ankara hükümeti ile çalışmakla birlikte, sonunda kime sadık kalacakları büyük ölçüde belirsizdi.

Bu tablo, bir bütün olarak alındığında, Millî Mücadele'nin ve saraya ve İstanbul hükümetine karşı verilen devrimci savaşın tek başına bir önderliğe bağlanmasını olanaksız hale getiriyordu. Ortada bütünsel bir devrim hareketi vardır. Bu karmaşık, çelişik, hatta çapraşık bir bütündür. Bütünün parçaları bazen işbirliği yapıyor, bazen de uyuşmazlık, hatta çatışma içine giriyordu. Yani *devrim tekti, önderlik çoklu*. Bunu anlamak son derecede önemlidir. Türkiye solunun hemen hemen bütün akımları, devrimi (şayet devrim olduğunu kabul ediyorlarsa, aksi takdirde diyelim "hareketi") ve Millî Mücadele'yi en baştan Mustafa Kemal'in kafasının ve icraatının bir ürününe indirgedikleri için, durumun önderlik açısından bir serbestlik derecesi olan bir denklem olduğunu hiçbir zaman anlayamamıştır. Kimi Mustafa Kemal'e karşı olduğu için Millî Mücadele'yi küçümsemiş, devrimin varlığını bile inkâr etmiş, kimi de tam tersine her şeyi yüceltmiş, ama aynı zamanda bütün artıları Mustafa Kemal'in hanesine kaydetmiştir.

Devrim ile önderlik arasındaki bu mesafe, bu serbestlik ilişkisi, devrimin ilk anda çok önemli görünmeyen kadroların önderliğine girme ihtimalini de mantıksal açıdan olanaklı kılar. Birçok devrimde, devrimin gelişme koşulları değiştikçe, o güne kadar hiç de önderlik adayı gibi görünmeyen güçler, hızla önderliği ele geçirecek duruma gelebilmişlerdir. Sayısız örnek verilebilir. İki örnekle yetinelim. Büyük Fransız İhtilali'nde başlangıçta (kendi içlerinde de farklı eğilimler besleyen) iki ayrı grup önderlik mücadelesi veriyordu: daha radikal olan Jakobenler ile Jirondenler olarak bilinen ılımlı kanat. Devrimin ilk altı yılı boyunca, daha sonra bir komutanın heybetli bir lider olarak Fransız devriminin önderliğini eline geçireceği, devrimi savaş yoluyla bütün Avrupa'ya taşıyacağı kimsenin aklından bile geçmemiştir muhtemelen (belki hırs dolu kişiliğiyle Napolyon Bonapart bunu çok erkenden düşünmüş olabilir). Ama Napolyon sonunda devrimin önderi olmuş, devrimin kaderi onunla birlikte bağlanmıştır.

Öteki örnek yine çok iyi tanınan Büyük Ekim Devrimi'nden. Hem de iki ayrı aşamadan örnek verebiliriz. Devrimin politik devrim olarak devam ettiği aşamada önünde burjuvazinin liberal hareketi olan Kadetler ve halk hareketini ona bağlayan aktarma kayışları olarak Menşevikler, yani reformist işçi hareketi ile SR'ler olarak anılagelen Sosyalist Devrimciler, yani köylü sosyalizmi vardı. Bolşevikler Şubat devriminin ardından yalnız ve küçük bir akımdı sovyet kurumunun içinde. Trotskiy'in Mejrayontsi olarak anılan akımı ise devrimde ağırlığı olmayan bir akımdı. Ama altı ay içinde Bolşevik Partisi işçi ve asker sovyetlerinde çoğunluğu sağlayacak kadar güçlenmiş ve bilindiği gibi Ekim ayındaki ayaklanma ile devrimin önderliğini almakla kalmayıp iktidara geçmiştir. Trotskiy'in, Lenin'in hemen ardından Ekim devriminin önderi olacağını kim bilebilirdi? Politik devrimin (1917-1922) tamamlanmasından sonra, sosyal devrim süreci içinde ise ne savaştan önce, ne devrim esnasında, ne de hatta devrimin ilk yıllarında kimsenin yeni işçi devleti-

nin başına yerleşeceğini beklemediği biri, Stalin hızla yükselerek devrimin yarattığı yeni devleti hâkimiyetine almış ve içinden değiştirerek tanınmaz hale getirmiştir.

İşte Türkiye’de Millî Mücadele’nin içinden geçtiği merhalelerin yarattığı dinamikler dolayısıyla Anadolu devriminde de esas iki büyük önder adayı olan Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa’nın dışında kadroların ya da şahısların devrimin önderliğini ele geçirmesi, yukarıda sözü edilen serbestlik derecesi dolayısıyla mantıksal olarak mümkündü. Bu sefer de karşıt birkaç örnek sayalım: 1944 Yugoslavya’ında Tito’nun, 1949 Çin’inde Mao’nun ya da 1958-59 Küba’ında Castro’nun durumunda olduğu gibi, devrimle önderlik birbirine iyice kaynakla tutturulmuşçasına yapışık değildi. Devrim tek bir kadronun, tek bir önderliğin sarsılmaz öncülüğünde doğmamıştı, öyle yürümüyordu.

Bizim, yazının elinizdeki ikinci faslında ve bir sonraki sayıda yayınlanacağını umduğumuz üçüncü faslında ortaya koymaya çalışacağımız, bu ihtimalin pratikte sürekli devrim yönündeki dinamikler biçiminde ortaya çıkmış olduğu olacak. Yani gerek Mustafa Kemal’in gerek Enver’in yönetiminde başarıya kavuştuğu takdirde, muhtemelen birbirinden önemli farklarla ayrılacak olan iki senaryo içinde ama yine de bir burjuva devrimi olarak kalacağı kesin olan devrim, mücadele içinde doğan farklı dinamikler dolayısıyla işçi sınıfına ve köylülüğe dayanan bir sürekli devrim yoluna girebilirdi, yani bir burjuva devrimi proleter devrimine doğru gelişerek dönüşebilirdi. Bunu mümkün kılacak iki ayrı dinamiğin söz konusu olduğu kanaatindeyiz. Bu dinamiklerden ilki Türkiye’nin kendi içinde yaşanan sınıf mücadelelerinin ürünüdür. Bir yandan geniş emekçi ve yoksul köylü yığınlarının o andaki tarihi ihtiyaçları, bir yandan da büyük kentlerin (İstanbul, Adana, Eskişehir, Zonguldak vb.) sanayi, tarım, madencilik ve ulaştırma sektörlerinde (kısmen de hizmetlerde) gelişmekte olan işçi sınıfının mücadeleleri Türkiye’de de savaş içinde ve savaşın çeperinde devrime damgasını vurabilecek belirli bir sınıf dinamiği taşıyordu. Ama belki bundan da önemlisi, Türkiye’nin içinden geçtiği, devrimci bir karakter de taşıyan mücadelenin, bir uluslararası iç savaşın parçası olmasıydı. Bu, Bolşevizmin bütün ülkelere damgasını vuracak bir hegemonik güç haline gelmesinin potansiyelini taşıyordu.

Ancak, Türkiye’nin devriminde saklı bu dinamikleri keşfedebilmek için önce devrime yaklaşımda benimsediğimiz metodolojiyi, kavramlaştırmaları, olayları analiz tarzını sergilememiz gerekiyor.

Biraz önce yazının bir de üçüncü faslı olacağını söyledik. Oysa dikkatli okurlarımız, geçen sayıda yayınlanan ilk fasılda yazıyı iki bölüm olarak planladığımızı ifade ettiğimizi hatırlayacaklar. Yazıyı yazmaya oturduğumuzda sürekli devrim dinamikleri konusunda söyleyeceklerimizi tek bir yazıya sığdıramayacağımızı anladık. Bunda önemli bir faktör de elbette bu sürekli devrim dinamiklerinde çok önemli bir faktör olarak gördüğümüz Türkiye Komünist Fırkası’nın (TKF) encaminin epeyce bir muamma olması. Başka bir şekilde söyleyelim, biz Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi üzerine bugüne kadar yapılmış olan yorumlar konusunda ciddi bir tartışmanın yürütülmesi gerektiğine inanıyoruz. Bu konuda yapılacak tartışma elinizdeki yazının öylesine uzamasına yol açacaktı ki, bir dergi sayısında okuru bu denli zorlamanın verimli olmayacağına karar verdik. Ayrıca bizim de o konuda bütün veri ve delillerimizi düzene sokmak bakımından zamana ihtiyacımız olduğunu

gördük.

Bu yüzden bu sayıda “Anadolu’da sürekli devrim dinamikleri” başlığı altında, önce metodoloji ve kavramsallaştırmamızı izah ettikten sonra esas olarak Mustafa Suphi önderliğindeki TKF dışında var olan toplumsal ve siyasi güçler üzerinde duracağız. Bir sonraki sayıda ise “Mustafa Suphi’leri kim öldürttü?” başlığı altında TKF’nin stratejik, programatik ve örgütsel olarak tarihsel önemini ortaya koyduktan sonra Trabzon faciasının nasıl doğduğunu, katliamın sorumlusunun kim olduğunu ve bir bütün olarak Türkiye’nin bu devriminde sürekli devrim dinamiklerinin neden yenilgiye uğradığını kavramaya çalışacağız.

4. Devrim analizinde metodoloji²

Devrim bir tarihi kategori olarak çok çeşitli açılardan tartışılabilir. Sınıf karakteri üzerinde durulabilir (burjuva, proleter, köylü vb.), hedefleri üzerinde konuşulabilir (demokratik, sosyalist, sürekli, ulusal kurtuluş ya da sömürgecilik karşıtı vb.), hangi toplumsal alan(lar) üzerinde etki bıraktığı bakımından sınıflandırılabilir (politik ya da aynı anlama gelmek üzere siyasi devrim, sosyal ya da aynı anlama gelmek üzere toplumsal devrim, kültür devrimi vb.), coğrafi kapsamı bakımından ele alınabilir (ulusal, bölgesel, bir kıta çapında, dünya devrimi vb.) Bunlar ve başka sınıflandırmalar, üzerinde epeyce düşünülmüş ve tartışılmış boyutlarıdır devrimin. Ama bir konuda bizce Marksizm epey geri kalmıştır: Devrimlerin nasıl geliştiği, yayıldığı, konsolide olduğu çok fazla analiz edilmemiştir. Başka biçimde söyleyelim: Devrim, Marksist literatürde sanki tarih içinde bir noktadır ya da çizgidir. **Bir süreç olarak devrim** ele alınmamıştır. Devrimlerin açılıp büyümesini, serpilip gelişmesini, tıkanıp sönümlenmesini, yenilip ezilmesini, kazanıp çiçeklenmesini yeterince incelememiştir Marksist literatür.

Yanlış anlaşılmasın. Tek tek devrimlerden söz etmiyoruz. Örneğin Ekim devrimi Trotskiy’in derin gözlem ve analizlerle dolu üç ciltlik tarihi şaheseri *Rus Devrimi Tarihi*’nde 1917 yılı boyunca **sadece hikâye edilmemiştir**, dinamikleriyle **açıklanmıştır**. Anıtsal çok ciltli kitabında İngiliz tarihçisi E. H. Carr, her ne kadar Marksist olmasa da, yine Rus devrimini sadece bir politik devrim olarak değil, bir sosyal devrim olarak da 1929’a kadar didik didik etmiş, aşamalarına, gelişme dinamiklerine, çelişkilerine ışık tutmuştur. Hem de sadece siyasi tarih olarak değil, ekonomisiyle, dış politikasıyla. Aynı şeyleri, bir dizi klasik tarihçinin İngiliz, Fransız ya da Amerikan devrimi incelemeleri, Pierre Broué’nin Alman devrimi ve İspanya devrimi³ üzerine çalışmaları, Cezayir devrimi üzerine Fransızcada var olan literatür vb. için söyleyebiliriz. Tekil devrimlerin bir süreç olarak incelenmesinde bir sorun yoktur. Sorun, devrimin, tekil devrimlerin ötesinde, tarihi bir kategori olarak genel özellikleri bakımından başka bir soyutlama düzeyinde, **devrim kavramı olarak** teorileştirilmesindeki zayıflıktır.⁴

2 Yazının ilk faslında üç bölüm olduğu için burada 4. bölümden başlıyoruz.

3 İspanyol devrimi demek çok yaygın bir alışkanlık. İspanya gibi hâlâ kanayan ulusal sorun yaraları olan bir ülke söz konusu olduğunda İspanya devrimi demektedir ısrar etmeliyiz.

4 Burada bir an duralım. Bir kere klasik Marksizm sonrası literatürden söz ediyoruz. Yoksa Marx ve Engels, Lenin ve Trotskiy, hatta Rosa Luxemburg ve Gramsci bu konulara çok kafa yormuştur.

Hemen bir örnek verelim. Devrim kavramı ile ayaklanma kavramı arasındaki fark, Lenin ve Trotskiy sonrasında teorik bir incelemeye tâbi tutulmamıştır. Bunun sonucu olarak birçok Marksist için bir ayaklanma olarak Ekim ile bir devrim olarak Ekim arasında berrak bir ayırım yapmak mümkün değildir. Oysa daha önce de ısrarla vurguladık: Ekim ayaklanmasından sonra Rusya'da işçi iktidarı kurulmuştur, ama devrim (politik anlamda devrimden söz ediyoruz, sosyal devrim elbette daha uzun sürecektir) 1917-1922 arası sürmüş, ancak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Aralık 1922'de kurulmasıyla sona ermiştir.

Benzer bir örnek Türkiye'nin 1908 Hürriyet devriminden verilebilir. Evet, Abdülhamid 23 Temmuz 1908'de Meclis'in yeniden açılması yolundaki fermanıyla teslim olmuş, devrim esas hedefine kavuşmuş, bu anlamda istibdad hukuken sona ermiştir. Dolayısıyla, Türkiye'nin olağan tarih yazımı devrimi olmuş bitmiş sayar. Ama ardından 31 Mart karşı devrimci kalkışması gelir. Meclis fiilen çalışmamaya başlar. Karşı devrimciler meclis başkanı zannıyla bir başka milletvekilini öldürür. Abdülhamid'in kalkışmayı ne ölçüde kışkırttığı tartışmalı olsa bile, bundan yararlanmaya çalıştığı kesindir. Bütün bu epizot, Sultan'ın tahttan indirilmesiyle, Selanik'e sürgüne gönderilmesiyle, yerine meşrutiyet fikriyle daha uyumlu, Abdülhamid gibi çevresinde özel bir iktidar ağı oluşturmuş olmayan, yani meclisi kapatamayacak bir padişahın çıkartılmasıyla sonuçlanır. İşte devrim şimdi tamamlanmıştır. Tarih böyle okunduğunda 23 Temmuz 1908 ile Abdülhamid'in hal'inin gerçekleştiği 27 Nisan 1909 arası da devrimin bir parçasıdır. Bu süre içindeki olaylar ve en başta Türkiye tarihinin ilk büyük grev dalgası devrimci bir sürecin parçası haline gelir, işçi sınıfının devrimdeki rolü bütününle başka bir ışık altında görülür.

Örnekleme burada bırakalım. Aşağıda devrim kategorisini çeşitli boyutlarıyla daha iyi anlayabilmemizi sağlayacağını umduğumuz bazı gözlemler yapacağız. Amacımız sistematik bir devrim incelemesi değil. Tartışılabilir konuları tüketme diye bir iddiamız ise hiç yok. Üzerinde konuştuğumuz konularda bile tamamlanmış analizler getirdiğimizi iddia etmiyoruz. Bizim burada bütün amacımız Ekim devriminden sonra doğan dünya ortamında Türkiye'nin 1918-1923 arası yaşadığı devrimin kavranışını derinleştirebilecek bazı kavramların ucunu sivriltmek. Yani sadece Türkiye'nin yaşadığı devrimi anlayabilmek için önem taşıdığı ölçüde bazı düşünceler geliştireceğiz. Daha genç kuşaklardan Marksistlerin devrimlerin bu ve başka boyutlarını gelecekte çok daha derinlemesine geliştireceklerini umut ediyoruz.

Devrimlerin iç dinamikleri

Klasik dönem sonrası Marksizmde devrimlerin incelenmesine yönelik yaklaşımda görülen mekanik karakter, devrimlerin çok önemli bir boyutunun gözlerden

Bugünkü kavramlaştırmamızın çoğu da (burjuva-proleter, ulusal-dünya, halk devrimi-tepeden devrim, politik devrim-sosyal devrim vb.) onlardan gelmektedir. Bizim derdimiz, başka birçok alanda olduğu gibi, 1930'lu yıllardan itibaren bu konuyu derinleştiren çalışmalar olmamasıdır. İkincisi, sadece Marksist literatürden söz ediyoruz. Yoksa Alexis de Tocqueville'den Crane Brinton'a, Theda Skocpol'dan Jack Goldstone'a burjuva teorisyenleri genelleştirme ve karşılaştırmalı devrim araştırmaları bakımından bu alanda kendi avadanlıklarını kullanarak bir literatür geliştirmişlerdir. Bu literatürün devrim gerçekliğini ne kadar kavrayabildiği ayrı bir tartışma elbette.

gizlenmesine yol açmıştır. Devrim, tarihin diyalektiği çerçevesinde, değişimin en radikal ve süratli biçimde gerçekleştiği uğraktır doğası gereği. Bu özellik, devrimin kendi içinde de çok hızla yeni dinamikler doğması ihtimalini çok gerçek bir özellik haline getirir. Bunu başka şekilde de ifade edelim. Mekanik bakış için, bir devrim mesela burjuva devrimi ise burjuva devriminin esas görevlerini yerine getirdiğinde olanaklarının tükeneceği düşünülür. Veya sömürge karşıtı (anti-kolonyalist) bir ulusal kurtuluş mücadelesinin ürünü ise, bağımsızlık, devrimin ötesine geçilemeyecek ufku haline gelir. Oysa gerçek hayatta devrimler böyle yaşanmaz. Devrim devasa değişim dinamiklerini harekete geçirdiği için, **bir başlayınca nerede duracağı bilinemez.**

Bu basit ifadenin içinde pratik politikaya, sosyalistlerin devrime yaklaşımına ilişkin muazzam bir farklılık yatar. Mekanik bakışın tutsağı olan sosyalist hareketler için burjuva devrimi burjuva devrimidir, ondan daha fazlası beklenemez. Örneğin Küba devrimi bütünüyle bir radikal demokratik programla başlamış bir devrimdir. Bu programın uygulanabileceği an geldiğinde devrimin ufkunun sınırına ulaşılır. Oysa yaşanmış tarihten gayet iyi biliyoruz ki Küba devrimi 1958-59 yılbaşında politik zafere ulaştıktan sonra iki yıl daha devam etmiş ve sonunda devrimin önderliği 1961 yazında Küba'nın "sosyalist" bir rejime geçtiğini ilan etmiştir. Küba'nın sosyalizmini o zamandan bu yana sorgulayan pek yoktur. Sorgulayanlar da aslında idealist bir metodolojinin tutsağı olmuşlar demektir. Sovyet ve öteki işçi devletleriyle esas yönleri bakımından aynı sosyo-ekonomik yapıya sahip olan bir ülkeyi, 60 yıl sonra hâlâ "küçük burjuva demokrasisi" sayanlar varsa onlarla tartışma devrime değil, dünya görüşüne ilişkin bir tartışmadır!

Yukarıda girişte devrimin başlangıç aşamalarında hiç kimsenin hayalinden bile geçmeyecek kişilerin daha sonra devrimin önderi haline gelebileceğine ilişkin örneklerde anlatılan da burada söylenenin bir boyutudur, ama en öznelendirilmiş biçimiyle. Çünkü devrim başladığı andan itibaren nerede duracağı bilinmez demekle aslında temelde şahsiyetler arası bir mücadeleden söz etmiyoruz, toplumsal dinamiklerden, sınıfların karşı karşıya gelişinden, ulusal veya dini zulüm ve ona karşı verilen kurtuluş kavgalarından vb. söz ediyoruz. Başka bağlamlarda krizler için söyleyegeldiğimiz bir şeyi şimdi devrimler için formüle edelim. Bir devrim belirli bir çelişkinin çözümünün kendini dayatması dolayısıyla patlak verdikten sonra, toplumda veya toplumun dünyanın geri kalanıyla ilişkilerinde var olan başka çok önemli çelişkileri de ortaya çıkartır. Krizler için doğru olan bu özellik, devrimler için de doğrudur çünkü devrimler aslında bir toplumun yaşayabileceği **en keskin krizlerdir.** Dolayısıyla, devrim patlak verdikten sonra, devrime **dolaysız biçimde** yol açmış olan çelişkinin dışında bambaşka çelişkiler de bütün haşmetiyle gün yüzüne çıkarak devrimin gidişatına etki yapmaya başlar. Bazen devrimin esas harekete geçirici gücü olan çelişkinin çözümü bu ikinci çelişkinin çözümüne bağlı olur. Bazen, hatta, ilk harekete geçirici olan çelişkinin yerini büyük ölçüde başta ikinci planda kalmış olan bir çelişki alabilir.

Küba devrimi bir radikal ulusal demokratik devrim programı ile başlamış olduğu halde, ABD emperyalizminin burnunun dibinde bir adada böyle bir devrimci zafer, hem siyasi özellikleri dolayısıyla, hem de ABD emperyalist şirketleriyle mücadele etmek ve onları millileştirmek söz konusu olduğu için, sonunda Che'nin

bütün Latin Amerika için öne sürdüğü gibi “ya sosyalizm, ya devrimin karikatürü” seçimiyle karşı karşıya gelmiştir ve sosyalist bir devrime dönüşmek zorunda kalmıştır. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, ulusal demokratik görevlerin çözümü kapitalizmle çelişkinin çözülmesine bağlı olduğundan dolayı olmuştur bu geçiş, bu kendini aşma.

Sürekli devrim kategorisi, bir devrimin (burjuva devrimi, ulusal kurtuluş devrimi, demokratik devrim) ancak bir başka devrime (sosyalist devrim) dönüşerek başarıya ulaşabileceği nesnel ve öznel koşulların bir araya geldiği durumda bu diyalektik mantıkla ortaya çıkar. Ama, altını çizerek söylemek gerekir, bu **nesnel koşullar oluşmadığında bile** sürekli devrim eğilimleri görülebilir. En erken burjuva devrimlerinde dahi, modern proletarya henüz ortaya çıkmamış ya da tam anlamıyla zanaatkâr sınıftan ayrışmamış olduğu halde sürekli devrim dinamikleri doğabilmiştir. İngiliz devriminin “diggers” (“kazıcılar”) ve “levellers” (“düzleyiciler”) adlı akımları, burjuvazinin formel eşitliğinin çok ötesine uzanan bir gerçek eşitlik davasının izleyicileriydi. 17. yüzyılın İngiliz devriminden bir yüzyıl sonra yaşanan Fransız devriminde ise halk sınıfları “baldırı çıplaklar” ve onların modern proletaryaya en yakın kesimini oluşturan kol emekçisi “çıplak kollar” çok daha güçlü bir sürekli devrim dinamiği yaratacaklardı. Liberter komünist militan tarihçi Daniel Guérin *Fransa’da Sınıf Mücadelesi 1793-1795* başlıklı parlak çalışmasında⁵ bu kitlelerin, zaman zaman köylülerin de desteğiyle, Jakobenleri ve Robespierre’i, yani devrimin en ileri burjuva kanadını dahi sollayarak nasıl bambaşka bir devrimin önbiçimlenmesini yarattıklarını gayet güzel anlatıyor. Emekçi kitlelerin devrime ne tür talepler getirdiğini bu kitaba ilişkin bir değerlendirmemizde anlatmıştık, buraya oradan alıyoruz:

Baldırıçıplaklar ve onların en ön saflarında mücadele veren çıplak kollular, Eski Rejim’e karşı duydukları büyük kını çeşitli biçimlerde ortaya koydukları sürece, onlarla ittifak Jakobenlerin başarısının koşulu olmuştur. Ama emekçi kitleler bir kez hareketlendiğinde devrimin önüne sınırlar koymak olanaksızlaşır: baldırıçıplaklar ikiyüzlü “eşitlik” ve “özgürlük” sloganlarını sonuna dek zorlayarak burjuvazinin devrimi hapsedmeye çalıştığı dar sınırları parçalamaya yönelince durum değişmiştir. Kitleler soyut yasal eşitliğin ötesinde üretimden eşit olarak yararlanmayı, temsili sistemin kitleyle temsilcisi arasına koyduğu mesafe yerine doğrudan demokrasinin denetim ve geri çağırma ilkelerini, burjuva silahlı güçleri yerine halk milislerini, Konvansiyon’un (ve Kamu Selamet Komitesi’nin) mutlak egemenliğine karşıt olarak Paris’in yerel iktidar odakları niteliğini taşıyan “şubeler”in sürekli toplanmasını ve karar sürecine katılmasını gündeme getirmişlerdir.⁶

⁵ Daniel Guérin, *Fransa’da Sınıf Mücadelesi 1793-95*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1986.

⁶ Can Iğın, “Erken Öten Horoz: Fransız Devriminde İşçi Sınıfı Mücadelesi”, *Onbirinci Tez*, sayı 5, Şubat 1987. Bizim de üyesi olduğumuz *Onbirinci Tez* Yayın Kurulu’nun çoğunluğu, 4. sayıdan itibaren Sungur Savran imzasıyla ancak iki sayıda bir yazı yazabileceğimize karar verdiği için öteki sayılarda yazılarımızı (başka bağlamlarda da kullandığımız bir mahlas olan) Can Iğın olarak imzalıyorduk.

Fransa'da 1848'de yaşanan devrimde işçi sınıfı artık çok daha gelişkin olduğu için Şubat devrimi kendi görevlerini yerine getiremeyince Haziran devrimi zaten doğrudan doğruya bir işçi devrimi olarak yaşanacak ama çok sert biçimde ezilecektir. Paris Komünü (1871) ise burjuvaziyi daha baştan dışlayacaktır. Sürekli devrim dinamiği, bilindiği gibi, esas 20. yüzyılın başında 1905 ve 1917 Rus devrimleriyle olgunlaşacak ve hemen hemen bütün 20. yüzyıl devrimlerine değişik biçimlerde damgasını vuracaktır. Ama bizi sürekli devrimin olgunlaştığı dönem değil, koşullarının henüz ortaya çıkmamış olduğu devrimlerde bile sürekli devrim eğilimleri ilgilendiriyor.⁷

Neden? Çünkü bu eğilimler devrim olmasaydı bağımsız biçimde ortaya muhtemelen hiçbir zaman çıkmayacaktı. Tersinden söylersek, devrim yokken hiçbir şekilde kendi çıkarları doğrultusunda bir program etrafında mücadeleye girme kapasitesine dahi sahip olmayan sınıf ve katmanlar devrim olunca iktidar mücadelesine bile girişebiliyorlar. Devrim, deyim yerindeyse, yeni devrimleri kışkırtıyor. Türkiye'nin Millî Mücadelesi'ne bakıp, "nasıl sürekli devrim dinamiği olur, daha doğru dürüst bir proletarya yok?" diyecekleri bu yüzden erkenden uyarmaya çalıştık.

Savaş: devrimin bir biçimi

Devrim ile savaş arasındaki ilişkinin teorileştirilmesi de genellikle zayıf kalmıştır. Klasik Marksistler devrim ile iç savaşı o kadar özdeşleştiriyorlardı ki, bazen (mesela Lenin'in "emperyalist savaş iç savaşa çevirme" şiarında olduğu gibi) "iç savaş" devrim yerine kullanılıyordu. İspanya iç savaşında bir sosyalist devrim dinamiği yaşandığı halde Sovyet bürokrasisinin emperyalist "demokrasi"lerle ittifağının zarar görmemesi için bu sosyalist devrim dinamiğini reddetmesi, devrim ile iç savaş arasındaki ilişkinin kopmasında bir ilk halka olmuş olabilir. Daha sonra devrimlerin sadece iç savaş aracılığıyla değil mesela anti-emperyalist savaşlar içinde de gelişebileceği (en berrak örnek Çin'dir), ayrıca her iç savaşın devrimci bir savaş olmayıp toptan gerici bir karakter taşıyabileceği (sayısız örnek arasında 1975-1990 arasında Lübnan'ı, 2011 sonundan bu yana Suriye'yi, bugünkü Libya'yı sayabiliriz) ortaya çıktıkça, elbette devrim ile savaş arasındaki ilişkinin daha karmaşık bir ilişki biçiminde görülmesi gereği anlaşıldı ama esas nokta yerli yerinde duruyor.

Bugünkü genel algılama şudur: Bazı devrimler vardır ki esas olarak politik süreçler sonucunda zafere ulaşmıştır, bazı başka devrimler ise neredeyse salt askeri süreçler aracılığıyla. İlkine Ekim devrimini, ikincisine Küba devrimini örnek vermek kimseyi şaşırtmaz. Oysa Trotskiy, Castro ve Che'den çok daha büyük ve çok

7 Bir bütün olarak sürekli devrim ve ona damgasını vuran eşitsiz ve bileşik gelişme yasası için Burak Gürel'in dergimizde daha önce yayınlanmış olan yazısından yararlanılabilir: "Eşitsiz ve Bileşik Gelişme: Sürekli Devrimin Anahtarı", *Devrimci Marksizm*, sayı 24, Güz 2015. Söz konusu yazı sürekli devrimi 20. yüzyıl için birçok boyutuyla zaten doyurucu biçimde inceliyor. Biz, görüldüğü gibi, burada sürekli devrimin nesnel koşullarının artık oluşmuş olduğu 20. yüzyılı değil, bu koşulların henüz oluşmamış olduğu 17.-19. yüzyıllar arasındaki dönemi ele alıyor ve bu dönemde bile nasıl burjuva devrimlerinin içinde bir sürekli devrim eğiliminin doğduğunu ortaya koyarak bu bölümde asıl anlatmak istediğimiz noktayı, yani devrimlerin kendilerinin hep ileri doğru bir atılım eğilimi yarattığını göstermiş oluyoruz.

boyutlu bir savaşın komutanıdır. Castro ve Che sadece Batista'nın kırık dökük ordusu ile savaşmıştır. Bu onların kahramanlığından eksiltmez. Ama Kızıl Ordu 14 emperyalist ülkenin sadece siyasi, diplomatik, lojistik, ekonomik değil, yer yer fiili olarak birlikleriye destek verdiği, koskoca Çarlık ordusunun generalleri ve amirallerinin yönettiği ordularla çarpışmıştır. Hem de dünyanın en geniş topraklarına sahip bir ülkede.

Bu esas olarak politik olduğu düşünülen bir devrimin, Ekim devriminin nasıl savaşla iç içe yaşandığına ilişkin örnek (bizim, Ekim devriminin 1922'de sona erdiğinde ısrar etmemizin tek nedeni değil ama nedenlerinden biri de iç savaş yıllarının devrim yılları olduğuna ilişkin düşüncemizdir.) Buna karşılık, Küba devrimi, bazı karikatürümsü kavrayışlarda olduğu gibi, sadece askeri vurkaçlarla değil, sayısız politik manevrayla da kazanılmıştır. Che, bütün askeri başarılarına rağmen (Fidel'in kendi dışında "Comandante" ünvanını verdiği ilk komutanın Che olduğu unutulmasın) bir komutan sıfatıyla gerilla kadrosunda bulunmasaydı Küba devrimi yine de kazanabilirdi muhtemelen. Ama Che'nin Fidel'in aşırı gevşek politik ittifakları karşısındaki politik direnişi olmasaydı, Küba devrimi muhtemelen kazanamazdı ya da en azından ortaya bir sürekli devrim süreci sonucunda bir işçi devleti çıkamazdı.

Yani genellikle sanıldığı gibi bazı devrimlerde siyaset, bazı devrimlerde savaş esas değildir. Savaş, devrimin kaçınılmaz bir boyutudur. (İstisnalar her zaman bulunabilir.) Önemli olan ikisinin nasıl bir biçim altında, nasıl bir zamanlamayla, nasıl birbirini besleyerek iç içe geçtiğidir. Şayet savaş politikanın başka araçlarla yürütülmesi ise, ki elbette öyledir, politik ağırlığı en belirgin devrimde dahi, kaybetmekte olan hâkim sınıflar, karşı devrimin son durağı olarak savaşa başvuracaklardır. Değişen sadece savaş ile politikanın birbirini izleme merhalelerindeki zaman ve nedensellik bağlarıdır.

Bu doğruysa anlamı açıktır: Savaş, devrimci savaş, devrimin (istisnai durumlar dışında) çoğu zaman içinden geçmek zorunda olduğu bir biçimdir. Yani devrimci savaş düpedüz devrimdir. Öyleyse tarihsel gelişmenin belirli uğraklarında (momentlerinde) sınıf mücadelesi savaş biçimini almak zorundadır. Bir kez savaş sınıf mücadelesinin biçimi haline geldiğinde de devrimci kampın her tür özelliğinden daha önemli olarak askeri gücü, kapasitesi, strateji ve taktikleri devrimin kazanıp kazanmayacağına belirleyicisi haline gelir. Sınıf mücadelesi ordular mücadelesi olur.

Trotsky İç Savaş döneminde Kızıl Ordu başkomutanı olarak Kazan'da yaptığı bir konuşmada bunu berrak biçimde formüle ediyor: "Sovyet Cumhuriyeti'ndeki iç **sınıf mücadelesi** karmaşık hale gelmiş ve **uzatmalı gerçek bir savaş biçimini almıştır**, zira Rus burjuvazisinin direnişine Avrupa ve Amerikan çıkartması ve bir komplolar ağı biçimi altında dış müdahale yoluyla yabancı emperyalizmin istilası katılmıştır."⁸

Bunu söylerken orduların geri planındaki politik durumun bütün savaşlarda, ama özellikle iç savaşlarda belirleyici olduğunu unutuyor değiliz. Ama belirleyici

8 "The Significance of the Taking of Kazan in the Course of the Civil War", 11 Eylül 1918'de Kazan Tiyatrosu'nda yapılan konuşma, <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1918/military/ch33.htm#bsig>. Vurgular bizim.

olan bu politik, ideolojik, kültürel, coğrafi vb. faktörler en son tahlilde mutlaka ordunun (elbette ille nizami ordudan söz etmiyoruz, bu bir gerilla ordusu da olabilir) gücünde ve komuta kademesinin kapasitesinde cisimleşmelidir. Parti önderlerinin rolü bu durumda ordunun komutanlarının rolü biçimini alacaktır.

Devrimlerde sınıf mücadelesinin ordular aracılığıyla sürmesinin çok önemli bir örneğini aşağıda Millî Mücadele'nin somut evriminde göreceğiz.

Bu alt bölümü Lenin'in Kızıl Ordu örneğinden hareketle savaşın 20. yüzyıl dünya devriminde ne kadar büyük bir önem taşıyacağını öngördüğü bir pasajla bitirmek isteriz:

Sanıyorum Kızıl Ordu'nun başardığı, mücadelesi ve zaferinin tarihçesi, Doğu'nun bütün halkları için devasa önem taşıyacak. Onlara, ne denli zayıf olurlarsa olsunlar, Avrupa'nın onları ezen, mücadele esnasında teknolojinin ve askerlik sanatının bütün harikalarını kullanan ülkeleri ne denli yenilmez gibi görünürse görünsün, yine de ezilen halklar tarafından verilen bir devrimci savaşın, emekçi ve sömürüye maruz milyonları gerçekten harekete geçirebildiği takdirde, öylesine potansiyellere sahip olduğunu, öyle mucizeler yaratabileceğini, bu yüzden Doğu halklarının kurtuluşunun şimdi artık, sadece uluslararası devrimin olasılıkları açısından değil, bütün güçlü emperyalist ülkelerin silahlı istilasına maruz kalan Sovyet Cumhuriyeti'nin Asya'da, Sibirya'da yaşadığı deneyimde de gayet olanaklı olduğunu göstermektedir.⁹

Dünya devrimi dinamikleri

Klasik dönem sonrası Marksizm bir başka bakımdan da devrimlere mekanik biçimde yaklaşır. Her bir devrimin coğrafi alanını baştan belirler, komşu hatta uzak ülkelerin devrimleriyle bu devrim arasında bir dışsal etkilenme olanağına alan açsa da bunların aynı bütünü diyalektik hareketinin bir parçası olması olasılığını metodolojik olarak dışlar. Yani her devrimin kaderi, “etkiler” bir yana, ulusal düzeyde çizilir. Buradaki “dışsal etkilenme” ile “bir bütünü parçaları olarak diyalektik hareket” arasındaki farkın anlaşılmasını şöyle kolaylaştırabiliriz: Türkiye’de Millî Mücadele yaşanırken bunun üzerinde Ekim devriminin etkisi yadsınmaz ama bundan mesela Fransızların Kırım’da asker bulundurmasından ya da Yunanistan’da Kral ile Venizelos arasındaki mücadeleden söz eder gibi söz edilir. Kiminin etkisi fazladır, kiminin az. Ama dışsal etkidir. Türkiye’de yaşanmakta olan devrimin Ekim devriminin açtığı muazzam çağ sarsıntısının içsel, bütünsel parçası olarak ele alınması söz konusu değildir. Burada “tek ülkede sosyalizm” programına eşlik eden “millî komünizm” kavrayışının bakışının belirleyici olduğu açıktır. Devrimler ulusaldır. “Dünya devrimi” ise Trotskizmin bir fantezisi!

Oysa Ekim devriminin yarattığı ortamın Türkiye'nin Millî Mücadelesi için hayati önemde olduğuna bu yazının daha önce yayınlanmış olan ilk kısmında değin-

9 “Second Congress of Communist Organisations of the East”, *Collected Works*, Moskova: Progress Publishers, 1977, cilt 30, s. 153-154. (Lenin'in *Toplu Yapıtlar*'ına bundan sonraki referanslar sadece *CW* ve ardından cilt ve sayfa sayısı ile yapılacaktır.)

miştik. Burada meselenin üzerinde sadece metodolojik bakış açısından duruyoruz. Yukarıda “dışsal etki”ye karşı olarak “bir bütünü diyalektik hareketi”nden söz ettik. Bir önceki bölümden bir örnek verelim. Sovyet Rusya’nın içinde ve çevresindeki Türki dünyada yaşananlar ile Türkiye’nin devrimi bütünüyle iç içe geçmiştir. Normal koşullarda son derecede anti-komünist olması gereken kadrolar Türkiye devriminin çıkarlarıyla Sovyet Rusya’nın çıkarları aynı bütünü parçası haline gelmiş olduğu için bazı coğrafyaların Sovyetleşmesinde Bolşeviklerle aynı safta çarpışmışlardır: Enver Paşa’nın amcası Halil Paşa ve yardımcıları hem Rusya sınırları içindeki Dağıstan’ın hem de Güney Kafkasya’da Azerbaycan’ın Sovyetleşmesi uğrunda mücadele etmişlerdir!¹⁰ Bu tutumu, Halil Paşa ile Kızıl Ordu arasındaki bu ittifakı, dışsal olarak kavramanın yolu yoktur.

Aynı şeyi Lenin’in Müslüman halklara yaklaşımında görüyoruz. Ekim devrimi zafere ulaşır ulaşmaz Lenin eski Çarlık Rusyası’nın Müslüman halklarına ilişkin politikasını bütünüyle Asya’nın (ve ikinci derecede Afrika’nın) Müslüman halklarıyla kuracağı ilişkilerle iç içe düşünmüştür. Bir Rus devrimi olarak düşünüldüğünde Ekim devriminin sorunları (yani Çarlık Rusyası’nın ne kadarının yeni Sovyet Rusya ile kalacağı sorunu ve bunun uzantıları) ile dünya devriminin sorunları arasında bir ayırım kalmamıştır. İç, dıştır, dış da iç. Lenin bir mektubunda Türkistan komünistlerini şöyle uyarır:

Bu konuyla yakından ilgilenilmesi, Türkistan halkları ile yoldaşça ilişkilerin geliştirilmesi için her türlü çabada bulunulması, Büyük Rus emperyalizminin her izini ortadan kaldırma ve Britanya emperyalizminin liderliğini yaptığı dünya emperyalizmine karşı uzlaşmaz bir mücadele yürütme isteğimizde içten olduğumuzu onlara eylemlerinizi göstermeniz [gerekmektedir].¹¹

Burada mektubun akışı içinde bir iç sorunun (Türkistan, Rus emperyalizminin izleri vb.), kendiliğinden nasıl bir dış sorunla geçişkenlik içinde ele alındığı üslupta bile görülebilmektedir. Lenin içeride Müslüman halklara davranışla uluslararası iç savaşı kazanmak açısından yapılması gerekenler arasında bir ayırım bile götmemektedir neredeyse. Başka alıntılar da aktarabiliriz ama sanırız meramımız açıklığa kavuşmuştur.

Yazının birinci kısmında anlattık. Ekim devrimi bizim **dünya devriminin birinci dalgası** adını verdiğimiz bir dünya devrimci sürecini harekete geçirmiştir. Bütün büyük devrimler gibi buna da bir iç savaş eşlik etmiştir. Bununla yalnızca Sovyet Rusya’daki iç savaşı kast etmiyoruz. Bütün dünyanın siyasi hayatı kapitalist emperyalizmin başta İngiltere olmak üzere ana temsilcileri ile Sovyet Rusya arasındaki mücadele ile belirlenmektedir. Bu ise iki tarafın hâkim sınıfları arasında, yani emperyalist burjuvazi ile iktidardaki Sovyet proletaryası arasında bir savaştır. Diğer bütün ülkelerdeki mücadeleler de bu iç savaşın bir parçası olarak yaşanmaktadır. İşte Türkiye’nin Millî Mücadele devrimi ancak bu birinci dalganın ayrılmaz bir par-

10 Bkz. bu yazının ilk faslı, “Bir İhtilal Olarak Millî Mücadele (1)”, a.g.y., s. 60-61.

11 “To the Communists of Turkestan”, *CW*, cilt 30, s. 138.

çası olarak ele alınarak anlaşılabilir.¹² Devrimlere bir Prokrüst yatağı gibi dayatılan ulusal sınırları ve ulusal karakteri artık söküp atabilmeliyiz.

Uluslararası hegemonya

Bir kez devrimlerin dünya devriminin bir parçası olarak incelenmesinin esas zemin olması kabul edildiği andan itibaren, ülkeler çapında yürütülen devrimler arasındaki ilişkileri dünya devriminin parçaları olarak daha sistematik biçimde incelemek mümkün olur. Bu noktada her bir devrim dalgasında merkezi konum taşıyan bir devrim ve onun hegemonik sınıfının belirleyiciliğinin olup olmadığı somut olarak araştırılmak zorundadır. Başka bir şekilde söyleyelim: Belirli konjonktürlerde belirli devrimler devrimci dalgada merkezi rol oynar, diğer devrimlerin gelişmesine kendi damgalarını vururlar. Örneğin Fransız devrimi 19. yüzyılın başında bu merkezi rolü oynamıştır. Napolyon savaşları aracılığıyla Fransız devrimi ta Doğu Avrupa'ya kadar uzanan bir coğrafyada serfliğin ilga edilmesini sağlamıştır. Napolyon ordularının Rusya'da yaşadığı yenilgi aynı şeyin orada gerçekleştirilmesini engellediği için, o ülkede serflik ancak 1861 yılında ortadan kaldırılacaktır. Böylece, Fransız devriminin ordularının ulaştığı yerin aynı zamanda feodalitenin köklerine darbenin vurulduğu coğrafyanın sınırlarını oluşturduğu çıplak olarak görülüyor. Bundan daha berrak bir merkezi rol oynama durumu olabilir mi?

Bir devrim esas dinamiklerini belirli bir ülkede buluyor ama bu koşullara sahip olmayan başka ülkelerde de benzer devrimci süreçler yaşıyorsa o zaman esas dinamiklerin mevcut olduğu ülkede devrimi yöneten sınıfın aynı zamanda bu uluslararası bağlamda da bir hegemonya kurmuş olduğunu söylemek gerekir. Somut örneği biraz önce verdik: Napolyon orduları Polonya'da henüz bir burjuva devriminin koşulları oluşmamış olduğu halde serfliği ilga ettiyse ve bu gelişme ülkenin tarihinde *kalıcı bir etki* yarattıysa, bunun anlamı Fransız devriminin yönetici sınıfı olan burjuvazinin Polonya'daki sürecin de hegemonik gücü olduğudur. Yani Fransız burjuvazisi o tarihi dilimde uluslararası hegemonik sınıfsal güç statüsüne yükselmiştir. Burada "kalıcı etki" koşulu önemlidir zira bunun anlamı Polonya'da çeşitli toplumsal güçlerin bu oldu bittiye rıza gösterdiği, Napolyon orduları çekildikten sonra da serfliği geri getirmediği anlamına gelir.

Burada hegemonya kavramından ne anladığımız büyük önem taşıyor. Bugün hegemonya dediğimizde, son yarım yüzyıldır Gramsci'nin suistimali yoluyla her türlü anlamda kullanılan, yorgun düşmüş bir kavramdan söz ediyoruz. Bizim kullanıмымızda kavram genel bir üstünlük, genel bir itibar, genel bir popülerite, genel bir hâkimiyet anlamına gelmiyor. Bir partinin hegemonyasından bahsetmek, mesela bugünlerde sık sık yapıldığı gibi, AKP'nin oyları geriliyor diye "hegemonyası hızla geriliyor" demek anlamsız, çünkü burada "şık" olsun diye kullanılmış bir kelimeden başka bir şey yok, bir kavram olarak kullanılmıyor kelime. AKP'nin temsil ettiği sınıf adına bir başka sınıf üzerinde hegemonya kurduğunu söylemek ise birazdan

12 Yazımın bir önceki faslında ilk bölümün başlığı "Dünya devriminin birinci dalgasının parçası olarak Millî Mücadele"dir (s. 48 vd.). Bu bölümdeki bir alt bölümün başlığı ise Sovyet Rusya-Anadolu hükümeti ittifakı kast edilerek "İttifakın nesnel temeli: uluslararası iç savaş" olarak konulmuştur (s. 59 vd.).

göreceğimiz gibi doğru. Ne de Gramsci'yi suistimal ederek en derinde politik olan bir kavramı “kültürel hegemonya” olarak ifade edenlerin veya “devrimden önce sivil toplumda hegemonya kurmak gerekir” dedikten sonra devrimi bir kenara bırakanların anlamında kullanıyoruz hegemonyayı.

Biz kavramı genel olarak Rus Marksizminde, özel olarak da Lenin'de kullandığı anlamıyla kullanıyoruz. Hegemonya bizim için, ayırıcı özelliği olarak zor uygulanmasına dayanan **diktatörlükten farklı olarak** bir sınıfın üstünlüğünün, yönetici karakterinin, bazı diğer sınıf, katman ve toplumsal gruplarca **kendi rızalarına dayalı şekilde** kabul edilmesi demektir.¹³ Bu tabii ki durup dururken olan bir şey değil. Bir sınıfın hegemonik statüsünü ve dolayısıyla başka sınıf, katman ve toplumsal grupların önderi haline gelme kapasitesini dışıyla tırnağıyla kazanması gerekiyor. Bunun anahtarı, öteki grupların, kendi çıkarlarına en iyi, başında bu sınıfın olduğu bir ittifak içinde veya peşinde kavuşabileceklerine inandırılması. Bu da elbette hegemonik sınıfın iktidar programının bu inandırıcılıkta olması, üzerinde hegemonya kurulması istenen grupların taleplerinin hegemonik sınıfça savunulması, bu sınıf iktidara geldiğinde de bu taleplerin yerine getirileceğine dair bir güven yaratılması demektir. Yani bir sınıfın başka toplumsal grupları kendi iktidar programına ve tarihi yönelişine kazanmasından söz ediyoruz.

Bu açıdan bakıldığında Bolşevik Partisi'nin biçimlendirdiği şekliyle proletaryanın programı köylülüğün o günkü talep ve ihtiyaçlarına cevap vererek onu işçi sınıfının hegemonyasına kazanmıştı. Bu, büyük ölçüde devrimden sonra oluyordu. Bu da hegemonyanın, “kültürel” bir kavram olmak bir yana, sadece siyasi iktidara bile dayanmadığını, iktidarın elde edilmesine yarayan gücün aynı zamanda hegemonya için gerekli bir unsur olduğunu da ortaya koyuyor.¹⁴

Peki, bir toplumun devriminde bir sınıfın başka sınıf, katman ve gruplar üzerinde hegemonya kurmasını anlasak da bir sınıfın başka ülkelerin sınıfları üzerinde hegemonya kurması ne anlama gelir? Başka bir şekilde soracak olursak, bizim burada tanımlamaya giriştiğimiz **sınıflar arasında uluslararası hegemonya** ne anlam taşır?

Bunu anlamak için gereken, sadece zihnimizin etrafına kurulmuş olan kafesi kırıp atmamızdır. Sözünü ettiğimiz kafes, yukarıda üzerinde durduğumuz meseledir, Marksizme Stalinizm tarafından giydirilmiş deli gömleği olan “millî komünizm”in kafesi: devrimleri sadece ulusal ölçekte düşünmemize yol açan kafes. Bir kez bu kaldırıldı mı, bir ülkenin hegemonik sınıfının başka ülkelerin şu ya da bu sınıfı üzerinde hegemonya kurmasının düşünülmesinin önünde bir engel kalmaz. Çünkü bu

13 Perry Anderson, *The H-Word. The Peripeteia of Hegemony*, Londra: Verso, 2017, s. 20-23. Aynı yazarın çok yıllar önce *New Left Review* dergisinde yayınlanmış olan, bugün birtakım geliştirmelerle kitap olarak mevcut olan çok yararlı bir başka yapıtı daha vardır: *The Antinomies of Antonio Gramsci*, Londra: Verso, 2017. Bu sonuncu çalışmanın makale hali Türkçeye kitap olarak çevrilmiş bulunuyor: Perry Anderson, *Gramsci, Doğu Batı Sorunu, Hegemonya ve Strateji*, çev. Tarık Günerşel, İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2007.

14 Buna, bugünkü liberal taraftarlarından farklı olarak bir Marksist sıfatıyla Gramsci de katılır: “Her siyasi mücadelenin bir askeri alt katmanı vardır” ifadesi onundur. Aktaran: Anderson, *The H-Word*, a.g.y., s. 23, 12 numaralı dipnot.

sınıflar arasındaki ilişkiler aslında dışsal değildir. Birincisi, *nesnel açıdan* bir dünya devrimi bütünselliği ile karşı karşıyayızdır çoğunlukla. Kendimizi Ekim devriminin ardından doğmuş olan dünya devriminin birinci dalgası ile sınırlayalım. Bu dönemde birçok ülkede yaşanan devrim veya savaşların Ekim devrimi ve Sovyet Rusya ile yakından ilişkili olduğunu her inceleme gösterecektir. İkincisi ise bu hegemonyanın *öznel, yani örgütsel ve önderlik bakımından* kanalları mevcuttur. Komintern farklı ülkelerin emekçi sınıflarını, sadece işçi sınıflarını değil, sömürge ülkeler söz konusu olduğunda daha da fazla büyük emekçi köylü kitlelerini (yoksul köylüleri, yarı proleterleri ve kır proleterlerini) bir araya getirmektedir. Komintern'in uzantısı olan örgütsel mecralar vardır: Bizim bölgemiz açısından Bakû Doğu Halkları Kurultayı'nın kurduğu daimî bir kurum olan Şark Tebligat ve İcraat Şûrâsı vardır. Partiler arasında doğrudan ilişkiler vardır vb. vb.

Lenin'in vizyonu: 20. yüzyılda dünya devrimi ve hegemonya

Lenin ve Bolşevikler, 1917'den sonra doğan dünya durumunun devrimin dünya çapındaki gelişmesi için bambaşka birtakım olanaklar ve yollar açtığını erkenden saptamışlardır. Kapitalizmin henüz gelişmediği ya da gelişmesinin çok sınırlı kaldığı ülkelerde kitlelerin, sadece proleterleşmiş küçük bir çekirdeğin değil, büyük yoksul köylü kitlelerinin, Cihan Harbi ve Ekim devrimi dolayısıyla büyük bir uyanış yaşamakta olduğunu önce sezmişler, sonra gözlemlemişlerdir. Rusya komünist hareketinin bu bakımdan Avrupalılara karşı bir büyük avantajı vardır. Ruslar bu tür köylü halklarla aynı ülkenin sınırları içinde yaşamaktadırlar. Hem dar anlamda Rusya içinde, hem doğu sınır boylarında, hem de Çin'e doğru uzanan geniş Orta Asya coğrafyasında bu tür sayısız halk yaşamaktadır. Bunların önce 1905, sonra 1917 devrimiyle birlikte (arada da devasa 1916 Orta Asya ayaklanmasıyla)¹⁵ nasıl hareketlenmiş olduğunu Bolşevikler ilk elden izlemek ve gözlemek olanağına sahip olmuşlardır. 1918-1919'dan itibaren ise, Türkiye, İran, Mısır ve ardından bütün Ortadoğu'da, daha uzakta Hindistan'da kitlelerin nasıl ayağa kalktığını gözlemlemişlerdir. Marksistlerin yöntemi büyük ölçüde buna dayanır. Bir yenilik doğmaya başladığında ilk işaretleri inceleyerek ve bütünü diyalektiği içine yerleştirerek bunun geleceğin güçlü bir eğilimi olup olmayacağını keşfetmek mümkündür. Bunun en belirgin örneği, Trotskiy'in 1905 Rus devrimine ilişkin gözlemlerinden 1848'e dönerek ve sonra geri gelip Rusya'nın sınıf güçlerini analiz ederek sürekli devrim programına ulaşması olmuştur. İşte 1919'da Bolşeviklerin durumu da budur.

Burada Lenin'in konumunun çok özel olduğunu vurgulamamıza izin verilsin. Köylü halkların dünya devriminde oynayacağı rolü en erken ve en bütünsel biçimde keşfeden ve bunu somut politikalara tercüme etmek için kendini parlayan Lenin olmuştur. Bunda Lenin'in 1902-1903 döneminden beri ezilen ulusların kurtuluşunu politik vizyonunun merkezine almasından savaş dönemindeki çalışmalarında hem emperyalizmle derinlemesine ilgilenmesi hem de Sosyal Demokrat sosyal şövenlerin, ayrıca onların bütünüyle dışında bir sol pozisyondan ulusal sorunu küçümseyen

15 Bkz. "Müslüman Halkların Ekim'i" başlıklı yazımız, *Devrimci Marksizm*, sayı 34, İlkbahar 2018, s. 161-163.

Rosa Luxemburg'un, hatta kendi yoldaşı Bolşevikler arasında bile ezilen ulusların geleceğini küçümseyenlerin görüşleriyle aralıksız mücadele etmek zorunda kalması onu bu yeni döneme hazırlamıştır.¹⁶ Ama elbette hepsinden önemlisi Lenin'in Marksist diyalektiğe hâkimiyeti ve stratejik vizyonundaki derinliktir.

Lenin'in 1918-1919'dan itibaren geliştirdiği dünya devrimi vizyonunun çok gelişkin olmasında bir de devrim konusundaki anlayışının birçok başka Marksiste göre büyük bir üstünlük taşıması etkili olmuştur. Marksistlerin önemli bir bölümü, yukarıda vurguladığımız gibi, devrimi ulusal sınırlar içine hapsederler ve daha da ötede bir tek ülkede sınıfların karşı karşıya gelmesinden ibaret olarak düşünürler. Burada neredeyse devrim ile ayaklanmanın (yukarıda da sözünü ettiğimiz) özdeşleştirilmesi vardır. Oysa Lenin'in devrimi kavrayışı çok farklıdır. Cihan Harbi döneminde yazdığı bir metinden izleyelim:

Sömürgelerde ve Avrupa'da küçük ulusların isyanı olmaksızın, küçük burjuvazinin bir kısmının *bütün önyargılarıyla* birlikte patlamaları olmaksızın, politik bakımdan bilinçsiz proleter ve yarı-proleter kitlelerin toprak sahiplerinin, kilisenin ve monarşinin zulmüne karşı, ulusal baskıya karşı vb. bir hareketi olmaksızın sosyal devrimin *düşünülebileceğini* hayal etmek, aslında *sosyal devrimi reddetmek* demektir. Yani bir tarafta bir ordu sıraya dizilecek ve "Biz sosyalizmden yanayız" diyecek, başka bir tarafta da bir başka ordu dizilecek, o da "biz emperyalizmden yanayız" diyecek, bu da sosyal devrim olacak! Yalnızca böylesine gülünç biçimde kuru bir görüşe sahip birileri İrlanda'daki isyanı küçümseyebilir ve ona "darbe" adını takabilir.

Her kim "arı" bir sosyal devrim beklentisi içindeyse, böyle bir devrimi hayatı boyunca *asla* göremeyecektir. Böyle biri devrimin ne olduğunu anlamadan devrime rüşveti kelam vermektedir.¹⁷

Böylece Lenin'in zaten bir dünya devrimi olarak düşündüğü sosyal devrimin, merkezinde modern toplumun iki ana sınıfı arasındaki büyük mücadele olmakla birlikte bir dizi başka türden çelişkinin rol oynadığı, karmaşık, çok katmanlı, zengin, çelişkili (önyargılı küçük burjuvazi, politik bilinci olmayan kır proletaryası ve yarı-proletaryası vb.) bir bütün olarak düşündüğü ortaya çıkıyor. İşte bu zengin ve çok-boyutlu devrim kavramlaştırmasıdır ki Lenin'in Cihan Harbi ve Ekim devrimi sonrasında yeni bir dünya devrimi kavramlaştırmasına hızla geçmesini mümkün kılmıştır.

Bu yeni kavramlaştırmanın başlangıç noktası, sömürge ve yoksul ülkelerin Cihan Harbi ile birlikte dünya tarihinin bir parçası haline gelmelerine ilişkin gözlemdir:

¹⁶ *Emperyalizm. Kapitalizmin En Yüksek Aşaması dışında Marksizmin Bir Karikatürü ve Emperyalist Ekonomizm* adlı broşür ve Rosa Luxemburg'un Polonya'daki partisi ile yaptığı polemik ezilen ulusların sorunlarına ilişkin kavrayışında büyük önem taşır.

¹⁷ "A Caricature of Marxism and Imperialist Economism", *CW*, cilt 22, s. 356. Bütün vurgular aslında.

Emperyalist savaş devrime yardımcı oldu: Sömürgelerden, geri ülkelerden, bunların içinde yaşadıkları yalıtılmışlıktan, burjuvazi bu savaş için asker devşirdi. (...) Emperyalist savaş bağımlı halkları dünya tarihinin içine çekti. Şimdi bizim önümüzdeki en önemli görevlerden biri, Sovyet hareketinin kapitalist *olmayan* ülkelerde örgütlenebilmesinin temelini nasıl atılabileceği üzerine düşündürmektir.¹⁸

Daha buradan birçok Marksistin hayal bile edemeyeceği bir görev konuluyor komünist hareketin önüne. Kapitalist olmayan ülkelerde, hayır ulusal kurtuluşun değil, ona geleceğiz, “Sovyet hareketinin” nasıl örgütleneceğini düşünmek! Yani kapitalist olmayan toplumlarda sosyalizme geçiş toplumları kurmak! Bir dünya durumu tespitinden çelişkilerle dolu bir hedefe. Lenin’in ulusal sorun üzerindeki ısrarının kendisinin bile, basit bir “demokratik görev” anlayışına dayanmadığını, aslında sosyalizme yürüyüşle ilgili olduğunu başka yerlerde ileri sürdük.¹⁹ Ama burada sosyalizme yürüyüşü aynı zamanda sömürge ve yarı-sömürge ülkeler için *dolaysız bir hedef* haline getirmesi söz konusudur.

Lenin, 1919 Kasım ayında İkinci Bütün Rusya Doğu Halkları Komünist Örgütleri İkinci Kongresi’ne hitabında bu meseleyi bütünsel olarak ele alır. Artık deneyim birikmeye başlamıştır. Lenin de yeni vizyonunu geliştirmektedir. Aşağıdaki pasaj bizce 20. yüzyıl dünya devriminin gelişme patikası konusunda müthiş bir ileriye görme başarısıdır:

Öyleyse, sosyalist devrim yalnızca, hatta *esas olarak*, her ülkede devrimci proleterlerin kendi burjuvazilerine karşı bir mücadelesi olmayacaktır—hayır, emperyalizm tarafından ezilen bütün sömürgelerin ve ülkelerin, bütün bağımlı ülkelerin uluslararası emperyalizme karşı bir mücadelesi olacaktır. Geçtiğimiz Mart ayında [Mart 1919’daki 8. Kongrede] kabul ettiğimiz Parti Programı’nda dünya sosyal devrimine yaklaşımı belirlerken, emekçi halkın bütün ileri ülkelerde emperyalistlere ve sömürücülere karşı iç savaşı, uluslararası emperyalizme karşı ulusal savaşlarla birleşmeye başlıyor demiştik.²⁰ Bu, devrimin seyrince doğrulanmaktadır ve zaman geçtikçe gittikçe daha fazla doğrulanacaktır. Doğu’da da aynı şey olacaktır.²¹

“Esas olarak”! Burada 20. yüzyılın dünya devriminin nasıl sömürge ve yarı-sömürge köylü ülkelerinde (Çin, Vietnam, Kore, Arnavutluk, Küba vb.) gelişeceği berrak biçimde öngörülmüştür. Aynı konuşmada Lenin bütün bu hareketin merkezi-

18 “Report on the International Situation and the Fundamental Tasks of the Communist International”, İkinci Kongreye sunulmuş rapor, *CW*, cilt 31, s. 232. Vurgu aslında.

19 Bkz. *Kod Adı Küreselleşme*, 2. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 327-346.

20 Lenin’in “birleşme” için kullandığı Rusça sözcüğün ne olduğunu bilmiyoruz. Ama bizim okuyabildiğimiz İngilizce çeviride kullanılan kelime “combined”dır. Yani Trotskiy’in “bileşik gelişme”si için İngilizcede kullanılan sözcük.

21 “Second Congress of Communist Organisations of the East”, *CW*, cilt 30, s. 159. Vurgu sonradan. Lenin Türkiye, İran ve Mısır’ı gözlemişti. Yukarıda belirtildiği gibi, şimdi bu ilk tohumların geleceğin daha gelişkin özelliğinin işareti olduğunu söylemektedir.

nin var olan Sovyet sistemi olduğunu da vurguluyor:

Son iki yıl [yani 1918 ve 1919] gösterdi ki, bir taraftan, devrimci bir savaşın geliştirilmesi mümkündür, bir taraftan da Sovyet devleti yabancı işgalinin şiddetli darbeleri altında daha da güçlenmektedir; işgalin amacı **devrimci merkezi**, yani uluslararası emperyalizme savaş açmaya cüret eden işçi-köylü cumhuriyetini hızla ortadan kaldırmaktır.²²

Yine aynı konuşmada Doğu'nun komünistlerine Sovyet sistemi ile ittifakın önemini vurgular:

Bu zorlu ve özgül bir görev ama çok şey vaat ediyor zira (...) Doğu'da komünist hücrelerin örgütlenmesi size Üçüncü Enternasyonal ile en yakın teması sürdürme bakımından bir fırsat sağlamaktadır. Dünyanın önde gelen proleterleri ile koşulları birçok durumda ortaçağdan çıkma olan Doğu'nun emekçi ve sömürülen kitleleri arasındaki **bu ittifakın** özgül biçimlerini bulmak zorundasınız.²³

İşte buralarda Rusya proletaryasının sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde köylülüğün yoksul katmanları üzerinde kurması söz konusu olan hegemonya anlatılmaktadır. Devrimin bir **merkezi** vardır, bir de onun etrafında toplanması gereken "ortaçağdan çıkma" büyük köylü kitleleri. Bu merkez bir ülkenin bir sınıfıdır, o sınıf uluslararası alanda hegemonya kurmuş olmaktadır.

Öte yandan, teorik ufuk genişliği ile pratik görevlere özenli yaklaşımın birliği, Lenin'in belki de kendi kuşağındaki diğer komünistlerine göre en ayırıcı özelliklerinden biridir. Bu konuşmada da bütün bunların yepyeni görevler yarattığını, bu konularda yaratıcı olmak gerektiğini **defalarca** tekrarlar. Sadece iki örneğe bakalım:

Bu açıdan siz dünyanın komünistlerinin daha önce karşı karşıya kalmadığı bir görevle karşı karşıyasınız: Komünizmin genel teori ve pratiğine yaslanarak, kendinizi Avrupa ülkelerinde var olmayan özgül koşullara uyarlamalısınız; o teori ve pratiği, nüfusun çoğunluğunun köylü olduğu ve görevin kapitalizme karşı değil ortaçağ kalıntılarına karşı mücadele vermek olduğu koşullara uygulayabilmelisiniz. (...)

Görev, emekçi kitleleri, ulaşılmış oldukları düzeyden bağımsız olarak, devrimci faaliyete, bağımsız eyleme ve örgütlenmeye sevk edebilmek, daha ileri ülkelerin Komünistleri için geliştirilmiş olan gerçek **komünist doktrini her halkın diline tercüme edebilmek**; derhal gerçekleştirilmesi gereken görevleri yerine getirmek ve başka ülkelerin proleterleriyle ortak bir mücadelede buluşmaktır.²⁴

Bu "tercüme" meselesi Lenin'in bu dönemde birçok değişik bağlamda altını çı-

22 A.g.y., s. 154. Vurgu bizim.

23 A.g.y., s. 161. Vurgu bizim.

24 Aynı yerde. Vurgu bizim.

zeceği bir nokta olacaktır. Lenin, başka koşullarda yaşayan ülkelerde (bunlar ister Sovyet hükümetine kavuşmuş olsun, ister öyle olmasın) mücadele eden kadroları, Rusya'yı taklide karşı sürekli olarak uyarır. Örneğin Nisan 1921'de Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Dağıstan ve Dağlılar Cumhuriyeti Komünistlerine yazdığı bir mektupta Sovyet iktidarının korunması için şöyle der:

Bunun gerçekleşebilmesi için en önemli şey, Güney Kafkasya'nın [Trans-Kafkasya'nın] Komünistlerinin kendi durumlarının ve de Cumhuriyetlerinin, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin konumundan ve koşullarından farklı olarak *tekilliğinin* bütünüyle farkında olmaları; *bizim taktiklerimizi kopya etmekten kaçınmaları* ve bu taktikleri farklılaşan *somut koşullara uyarlamak* bakımından iyice düşünerek tadil etmeleri gerektiğini anlamalarıdır.²⁵

Veya Komintern'in İkinci Kongresi'nde İranlı komünist Avedis Sultanzade'nin sunmuş olduğu bir rapor üzerine aldığı notlar: "4) Bunlardan çıkan sonuç: Hem Sovyet kurumlarını hem de Komünist Parti'yi (üye bileşimi, özel görevler) sömürge Doğu'nun *köylü* ülkelerinin düzeyine *uyarla*. Bu işin özüdür. Bunu düşünmek ve *somut* cevaplar *aramak* gerekir."²⁶

Bu konuya son verirken vurgulu biçimde söylememiz gerekiyor: Bütün bunların içinde en ufak bir "Üçüncü Dünyacılık" yoktur! Lenin yoksul köylü halklara ulusal kurtuluş falan önermemektedir. Nihai görev konusunda en ufak bir yalpalama yoktur: "Görevimiz (...) dünya proleter devrimidir, bir dünya Sovyet cumhuriyeti yaratılmasıdır."²⁷ Bunun için de en ileri ülkelerin devriminin mutlaka zafere ulaşması gerekir: "Nihai zaferin dünyanın bütün ileri ülkelerinin proletaryası tarafından kazanılabileceği de izahtan varestedir bir hakikattir."²⁸

Yani hedef yine aynıdır. Sadece yol karmaşıklaşmış, çok-boyutlu hale gelmiş, her ülkenin komünistinden özgül koşullara çok daha fazla özen gerektirecek bir niteliğe bürünmüştür.

5. Millî Mücadele başlarken ordunun durumu

Millî Mücadele konusunda 1980'li ve 90'lı yıllardan bu yana yapmakta olduğumuz çalışmalara aşina olan okurlarımız, bizim Anadolu'daki ihtilal hareketini "kitlesiz devrim" olarak nitelediğimizi hatırlayacaklardır. Başka şekilde söylenirse, Osmanlı'nın elde kalan topraklarının padişahın devrilmesine paralel bir süreç içinde işgalden kurtarılması, toplumun ezici çoğunluğunu oluşturan emekçi köylülüğün

25 "To the Comrades Communists of Azerbaijan, Georgia, Armenia, Daghestan, and the Mountain-eer Republic", *CW*, cilt 32, s. 316. Vurgu bizim.

26 "Remarks on the Report of A. Sultan-Zade Concerning the Prospects of a Social Revolution in the East", *The National Liberation Movement in the East*, Moskova: Progress Publishers, 1976, s. 284. Vurgular aslında.

27 "Report on the International Situation", a.g.y., *CW*, cilt 31, s. 234.

28 "Second Congress of Communist Organisations of the East, a.g.y., *CW*, cilt 30, s. 161. Dikkat edilirse, Lenin bu son cümleyi yukarıdan beri alıntıladığımız, sömürge ve yarı-sömürge yoksul köylü toplumlarının önemine hasrettiği konuşmanın sonunda söylüyor. Başka bir yerde değil.

ve yeni yeni gelişmekte olan, nicel bakımdan çok daha zayıf olan işçi sınıfının katılımı olmadan gerçekleşmiş, bu da devrimin karakterine ve sonuçlarına damgasını vurmuştur. Şimdi bu konuda yeni bir soru sormak istiyoruz: İşçisiyle köylüsüyle büyük emekçi kitleler kendileri mi uzak durmuştur bu süreçten? Ülkenin işgaline bile kayıtsız mı kalmışlardır? Yoksa devrimin içinde yaşanan bazı süreçler onları dışlamış mıdır? Ülkenin yükselmekte olan burjuvazisi, eşraf ve onların siyasi temsilcileri paşalar ve diğerleri emekçi kitlelerin devrim sürecine girmelerini engellemişler midir? Bu sorunun cevabını bulmak, devrimi ve devrim sonrası Türkiye'si'ni anlamak için önemlidir.

Soruya cevap verebilmek için devrim öncesine, Cihan Harbi'ne, hatta ondan da biraz geriye gitmek gerekiyor. Bilindiği gibi, Osmanlı Cihan Harbi'ne bir barış döneminin ardından girmemişti. Önce 2011'de İtalya'nın Trablusgarp'ı (bugünkü Libya) işgali dolayısıyla bir savaş yaşandı. Onu Balkan Savaşları izledi. Bu ikincisi çok daha büyük bir travma yaratıyordu. Osmanlı, tarihte bir Anadolu devleti olarak değil, Anadolu ve Balkanlar devleti olarak yükselmişti. Balkanlar ülkenin iki merkezinden biriydi. Kaldı ki, Osmanlı'nın 19. yüzyıl boyunca kapitalistleşme süreçleri, kırdan ve kentte, Balkanlar'da Anadolu'ya oranla çok daha ileri gitmişti. Selanik ülkenin belki de en gelişkin şehriydi. Yani bu savaşlarda yaşanan kayıp, Osmanlı'nın Avrupa'dan dışlanması gibi önemli bir sembolik anlamın çok ötesine geçiyordu. Dolayısıyla 1912-1913 yıllarında yaşanan şiddetli savaşlar, Osmanlı'ya çok önemli bir darbe oluşturdu. Ayrıca savaş, ülkenin, Trablusgarp gibi deniz aşırı bir sömürge karakteri taşıyan bir bölgesinde değil, çekirdek topraklarında yaşandığı için cephe gerisinde çok daha fazla bir sarsıntı yaratmıştı. Edirne son anda kurtarılabildi.

Dolayısıyla, Cihan Harbi başlarken Osmanlı zaten bir miktar savaş yorgunuydu. Cihan Harbi ise ülkenin (halkın bakışı açısından göre daha meşru olabilecek) kendi topraklarının savunulması için verilen bir savaş değildi: Bolşeviklerin ve Mustafa Suphi'nin deyişiyle "Osmanlı emperyalizmi"nin²⁹ ta İran'a, Afganistan'a uzanan, Orta Asya'ya göz koyan fetih ve yağma politikası için veriliyordu. Bu koşullar altında orduda erat arasında muazzam bir firar ve asker kaçağı eğilimi doğacaktır. Osmanlı ordusunda uzun yıllar görev yapan General Liman von Sanders (ünlü "Liman Paşa") anılarında birçok askeri birliğin, daha cepheye ulaşmadan mevcudunun yarısından fazlasını yitirdiğini, askerlerin büyük gruplar halinde tüfekleri, el bombaları, hatta makineli tüfekleriyle firar ettiklerini kaydediyor.³⁰ Osmanlı ordusunun Alman Genelkurmay Başkanı General von Schellendorf ise 1917 Mart ayına gelindiğinde ordudan firarların 500 bini bulduğunu belirtmiştir.³¹

29 Bu konuyu yazının, *Devrimci Marksizm*'in gelecek sayısında ele alınacak olan son faslında ele alacağız.

30 Aktaran Abdulla Mardanoviç Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, çev. Ataoğlu Behramoğlu, 3. Baskı, İstanbul: Epsilon, 2007, s. 68.

31 Aktaran Masayuki Yamauchi, "Reflections on the Social Movements during the National Liberation War of Turkey: A Tentative Analysis of Partisan Activities in Western Anatolia", *Journal of Asian and African Studies*, No. 15, 1978, s. 40. 500 bin zaten çok büyük bir rakam ama karşılaştırma için şunu belirtelim: Osmanlı Ağustos 2014'te seferberlik ilan ettiğinde ordunun toplam mev-

Rakamlar tam birbirini tutmuyor ama tanıklıkların sayısı yüksek. İsmet İnönü, *Hatıralar*'ında salt 1918 için 300 bin sayısını veriyor. Gazeteci Ahmet Emin Yalman resmi kaynakları gördüğünü ileri sürerek 1918 yazına gelindiğinde sayının 500 bin olduğunu belirtiyor. Osmanlı ordusu hakkında çok övgü dolu bir kitabın³² modern yazarı Erdward J. Erikson bile aynı ölçekte sayılar veriyor.³³

Mutlak olarak çok yüksek görünen bu rakamlar, karşılaştırmalı bir perspektif içinde bakıldığında gerçekten yüksek midir? Bunun için en azından Cihan Harbi'ne katılan öteki ülkelerin durumunu bilmek ve Osmanlı ordusunu onlarla karşılaştırmak gerekiyor.³⁴ Bu konuda elimizde bazı rakamlar mevcut. Alman ordusunda firar oranı (yani toplam firar sayısı ile savaş boyunca silah altına alınanların sayısının oranı) yüzde 1. Batı Cephesi ülkelerinde ise (İngiltere ve Fransa) oran yüzde 1 ile 2 arasında. Osmanlı ordusunda ise oran değişik firar tahminlerine göre yüzde 17,5 ile yüzde 20 arasında değişiyor.³⁵ Muhafazakâr yüzde 17,5 oranı şöyle hesaplanıyor: Osmanlı'nın savaşta kaldığı dört yıl boyunca silah altına alınanların toplam sayısı 2.850.000. Firar sayısı ise 500 bin olarak hesaplandığında oran olarak yüzde 17,5 elde ediliyor.

Almanya, Fransa ve İngiltere'ye göre Rusya ilk bakışta daha yüksek. Orada da 1914-1916 arası (üstelik daha kısa bir zaman diliminde) 500 bin asker firar etmiş. Ama toplam askere alınanların sayısı 14,4 milyon. Dolayısıyla, Rusya'da oran yüzde 3,5. Dikkat edilirse, Rusya Şubat devrimi sonrasında 1917 yılının büyük bölümü boyunca savaşa devam ettiği halde bu oranı hesaplarken 1914-1916 yıllarını konuşuyoruz. Bunun nedeni, devrim yılı 1917'nin firarlar bakımından tam bir anormali oluşturması. 1914 Ağustosundan 1917 Şubat sonuna dek (yani yaklaşık 2,5 yılda) 500 bin firar gören Rus ordusu, 1917 Şubat devriminden Rusya'nın savaşa son verdiği Ekim devrimine (7 Kasım 1917) kadar geçen 8 ay içinde (yani dörtte bir kadar kısa bir zaman diliminde) 2 milyon firar yaşıyor!³⁶ Bu, işçi ve köylülerin devrimin tanımladığı yeni durumda savaşa karşı ayaklarıyla oy vermeleri anlamına gelir. Bu son noktanın önemi şurada: Firarın, kendiliğinden bir halk tepkisi olmakla birlikte çok belirgin ve kesin biçimde bir *siyasi içerik taşıdığı* anlamına geliyor. Rusya'da geçerli olan elbette Osmanlı için de geçerlidir. Demek ki Osmanlı'da

cudu 640 bindi. Bkz. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, cilt 1, 8. Baskı, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1987, s. 108. Rakamı 800 bin olarak verenler de var. Ama esas karşılaştırma temeli, *savaşın tamamı boyunca silah altına alınanlar içinde ne kadarının firar ettiği ya da bakaya olarak kaldığı* olmalı. Buna birazdan metinde değineceğiz.

32 *Ottoman Army Effectiveness in World War I. A Comparative Analysis*, Londra: Routledge, 2007.

33 Her üçünü de aktaran: Mehmet Beşikçi, *The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War*, Leiden: Brill, 2012, s. 250 ve 250n.

34 "En azından" diyoruz zira Osmanlı ordusunun zaman içinde kendi performansı ile karşılaştırılması ve/veya modern çağın belirli bir aralığında orduların firar oranlarını arka plan olarak almak gibi başka kriterlere de başvurulduğu takdirde durumun vahamet derecesi daha da isabetli biçimde değerlendirilebilir.

35 Erik-Jan Zürcher, "Refusing to Serve by Other Means: Desertion in the Late Ottoman Empire", Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci (der.), *Conscientious Objection: Resisting Militarized Society*, Londra: Zed Books, 2009, s. 46-48.

36 Beşikçi, a.g.y., s. 252.

hiçbir muharip ülkeyle karşılaştırılmayacak düzeyde yüksek bir firar söz konusu. Bunun nedenlerini iyi anlamak gerekir. Bu denli yüksek firar oranı ve üstelik askerlerin silahları da alıp kaçmasının güçlü nedenleri olmalıdır.

Bir kere, çökmekte olan bir düzenin koruyucusu olan ve kendisi de dağılmakta olan bir imparatorlukta bu firar olgusu 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başında artık alışıldık bir gelenek haline gelmişti. “93 harbi” olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının ertesinde Ege bölgesindeki durumu bir yazar şöyle anlatıyor:

Osmanlı-Rus Savaşı'nın ağır yenilgisinden sonra Ege bölgesinde temelleri olan eşkıyalığın kökleşmeye başladığını görmekteyiz. Ege dağlarında dolaşan sayısız çetede yer alan eşkıya kızanlarının büyük çoğunluğunu askerden kaçan Ege gençleri oluşturuyordu. (...) 1883'te Ege dağlarının neredeyse tamamı, eşkıya çetelerinin egemenliğine girmişti ve bu çetelerde dört bini aşkın asker kaçağı “icra-yı şekavet” yapmaktaydı.³⁷

Hürriyet devrimi bu durumu değiştirme potansiyeline sahipti. Nitekim İttihat ve Terakki başta şakiler için af çıkartmıştır, ama bu sadece bir mevsim işe yaramıştır.³⁸ Daha önemlisi, bu burjuva devrimi de, yükselen ulusal bağımsızlık arayışlarına savaşla cevap verdiği için kendi tebaasıyla yeniden savaşa tutuşmuş ve böylece köylülüğü, yine yenilgilerle biten bitmez tükenmez bir savaş dizisine sürüklemiştir. Cihan Harbi artık Hürriyet Devrimi'nin yozlaşmasının sonrasına rastlıyor ve halka aynen can çekişen imparatorluk gibi bir durumu dayatıyor.

Osmanlı köylüsünün Cihan Harbi'ndeki tutumunun ardında Osmanlı emperyalizmi için hayatını vermeyi reddetme yatıyor. Kafkasya'lara, İran'lara, Afganistan'lara, Orta Asya'lara göz diken bir yönetim, eratın sırtına doğru dürüst giysi, hat ta ayağına postal bile giydirememektedir. Tayınlar son derecede yetersizdir. Yetersiz beslenme, postal yerine çarık ve yazlık kılıkla Sarıkamış dağlarına çıkarılma gibi vahim uygulamaların sonucu askerlerin bağımsızlık sistemi altüst olmuş olduğundan cephelerde (1918 İspanyol gribinden de önce) askerler dizanteri, tifüs, sıtma gibi hastalıklardan kırılmaktadır. Bir hesaba göre Cihan Harbi sırasında Osmanlı ordusunda 400 bin asker hastalıktan ölmüştür.³⁹ Yoksul emekçi köylünün tutumu, savaşa karşı ayağıyla oy kullanmak olarak nitelenmelidir. Bu, fiilî, kendiliğinden gelişen bir bozgunculuk olarak görülmelidir. Bilinçli ve örgütlü bir politik tutum değildir, ama sonuç olarak devletin savaş politikasına karşı bir boykot söz konusudur. Falih Rıfkı Atay'ın çarpıcı ifadesiyle “biz Mehmetçik'i, kumarda kaybettik...”⁴⁰

Bunun Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemi politikasının tam tamına bir devamı olduğunu vurgulamak gerekir. 1891 yılında Doğu Anadolu'dan geçen bir

37 Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 33-34. “Şekavet” eşkıyalık demektir.

38 A.g.y., s. 125-127.

39 A.g.y., s. 258-262.

40 Atay'ın *Zeytindağı* kitabından aktaran Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt II, *Mustafa Kemal 1919-1922*, 28. Özel Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011, s. 404. Buradaki “biz” elbette Osmanlı-Türk hâkim sınıflarıdır. Kumar ise Enver Paşa'nın cihangirlik kumarı.

Fransız seyyahının gözlemlediği Osmanlı askerleri hakkında yazdıkları öğreticidir:

Karın örtmediği dar bir patika boyunca sol elinde bir kılıç, sağında bir değnek, çoğunun sırtında bir tencere, elbise demeye insanın dili varmayan pılı pırtı veya korkunç derecede eskimiş askeri üniformalar içinde, bin bir güçlkle dağ yoluna tırmanan zavallı insanlara rastlanır. Bu insanlar Osmanlı askerleridir.⁴¹

Burada görülen tablo Cihan Harbi'nde az ya da çok tekrarlanmıştır. Bu mad-di koşullar ile Enver Paşa ve İttihat ve Terakki'nin maceracı politikası arasında-ki yaman çelişki elbette köylünün tepkisine yol açacaktır. Ancak bunun yanı sıra başka faktörleri de göz önüne almak gerekiyor. Biz en çok sınıf çelişkilerini öne çıkaracağız. Bir kere, seferberliğin ilan edilmesiyle aynı dönemde "bedel" yasası çıkarılarak, 43 Osmanlı lirası bedel ödeyenlerin askerlik hizmetinden muaf tutula-cağı açıklanmıştır. Bu miktar, özellikle bedelin çok hızla yatırılması gerektiğinden, hali vakti iyice yerinde olanlar için bile ödenmesi zor bir miktardır. Seferberlik döneminde birçok ailenin elinde ne var ne yoksa hiç değerine elden çıkardığına dair birçok bulgu ortaya konulabiliyor.⁴²

Zenginler savaşmaktan böylece kaçarken, yoksul köylüler için seferberlik tam bir yıkım olmuş, hasatın orta yerine rastlayan apar topar askere alınma, köylü ailele-rinin ekonomik koşullarını mahvetmiştir. Bu durum, köylülüğün ve kent yoksulla-rının askerlikten muaf tutulan hâkim sınıflara karşı kaçınılmaz olarak derin bir sınıf öfkesi duymasına yol açacaktır. Öfke türkülere dahi yansımıştır:

*Yolları var takırdan
Karavanası bakırdan.
Zengin olan bedel verir
Hep ölen böyle fakirden.*⁴³

Sınıfsal olmasa da sosyal nitelikte bir başka faktöre de değinmek gerekir. Bir toplumsal katman olarak subaylar ve özellikle komuta kademesi, halkın gittikçe ar-tan ölçüde nefretini çekmeye başlamıştır. Orduda dayak belki de en yaygın disiplin aracıdır. Küçük hatalarda bile askere dayak reva görülebilmektedir.⁴⁴ Ayrıca askere alınan ere neredeyse kürek mahkûmu muamelesi yapılmaktadır. Erlerin silah altın-da ilk iki yıl ev izni yoktur. Hatta aileleriyle mektuplaşma olanakları dahi yoktur.⁴⁵ Oysa, askerlerin en büyük kaygılarından biri ailelerinin durumudur. Cephede çarpı-şan erkeğin geride bırakmış olduğu anasına ya da eşine ödenmesi gereken tazminat zamanında ödenmemekte, kadınlara hem devletin memurları hem de köyün güçlü

41 Yetkin, a.g.y., s. 33.

42 Yiğit Akın, *When the War Came Home. The Ottomans' Great War and the Devastation of an Empire*, Kaliforniya: Stanford University Press, 2018, s. 61-64.

43 A.g.y., s. 64.

44 Beşikçi, a.g.y., s. 262-263.

45 A.g.y., s. 267.

erkekleri tarafından cinsel şiddet uygulanabilmektedir.⁴⁶ Bütün bunlar, orduya, subaylara ve kumandanlara karşı ağır bir tepki gelişmesine yol açmıştır. Bir türkü ordunun durumunu şöyle tasvir ediyor:

*Binbaşı geliyor eli sopalı
Arkasına takmış körü, topalı
Halimiz çok yaman oldu
Seferberlik çıkalı.*

Peki, bu üniformalı köylüler, yani jandarmaya her an yakalanabilecek insanlar, üzerlerine zimmetli silahları, el bombalarını vb. neden götürüyorlar yanlarında? **Geçimlerini sağlamak için.** Birçok firari asker, bu dönemde divan-ı harplerde ve hapislerde sürüneceğine kendi memleketine dönerek dağa çıkmış ve eşkıyalık yapmıştır.⁴⁷ Burada devletle, özellikle de ordu ile köylü nüfus arasında, tam bir kopuş ve yabancılaşma yaşandığı açıktır. Köylüler, Osmanlı emperyalizmine karşı düzenin dışında yaşamaya yöneliyorlar.

Aslında firar ile şekavetin (eşkıyalığın) aynı madalyonun iki yüzü olması, yukarıda anlattığımız gibi, en azından 93 Harbi'nden başlayan bir geleneğin sürdürülmesidir. Bir ananın ağzından bunu bütün vahametiyle dinlemek mümkündür:

*Oğul uşak yetiştirdim on tane
Aldı hepsin bırakmadı bir tane
İkisini verdim Yemen çölüne
Üç tanesi kılınç taktı beline
Üçü düştü zaptiyenin eline
İkisini aldı, bilmem neyledi
Zaman bize bunu böyle eyledi
Ağlamaz da bu gözlerim güler mi?
Acep bize bir gün bir el erer mi?⁴⁸*

“Üçü düştü zaptiyenin eline” dizesinin ima ettiği gibi, yoksul köylü anasının kaderi, oğullarını hem devletin savaşına, hem de eşkıyalığa kurban vermek zorunda kalmasıdır.

Cihan Harbi, bu yabancılaşmanın ötesinde bütün Anadolu halkında orduya ve başta komuta kademesi olmak üzere subay kadrosuna ilişkin neredeyse bir nefret yaratmıştır dedik. Bunun çok çarpıcı bir örneği Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'ne askeri üniforması ile katıldığı için delegelerden sert bir tepki alması, kongre çalışmalarına katılabilmesi için kendisine ödünç bir sivil giysi bulunmasının zorunlu hale gelmesidir. Orduya kimsenin ne saygısı, ne de herhangi bir konuda

46 Akın, a.g.y., s. 97-100.

47 Bu konuyu en kapsamlı biçimde ele alan Mehmet Beşikçi'dir. Bkz. a.g.y., s. 249 ve 268-273.

48 Mehmet Bayrak, *Eşkıyalık ve Eşkîya Türküleri*, 3. Basım, Ankara: Öz-Ge Yayınları, 2014, s. 26-27.

güveni yoktur.⁴⁹

Cihan Harbi'nin sonucu da ordunun maddi gücüne büyük darbe vurmuştur. Ekim 1918 sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hükümlerine göre ordu mevcudunun 61 bine indirilmesi gerekiyordu. Oysa fiili durum daha da kötü olmuştur: Mart 1919'a gelindiğinde ordunun mevcudu 43 bine düşmüştü! Bu beş ay içinde 340 bin personel terhis edilmişti.⁵⁰ Var olan askeri birlikler bir bakıma içi boş birer kabuk gibiydi. Barış zamanında normal koşullarda personeli 150 ila 180 arasında değişen taburlarda şimdi sadece 40-60 personel mevcuttu. 1919 baharında Yunan işgali ihtimalinin ufukta görüldüğü bir aşamada İzmir'deki 17. Kolordu'nun askerleri, muharip güçlerden ziyade, sahil muhafaza elemanlarından, jandarmadan, askeri depoların muhafızlarından vb. oluşuyordu.⁵¹

Bir yandan ordu mevcudu daralır ve birlik kalitesi düşerken, bir yandan silahlar İngiliz birliklerince toplanıyor ve depolara yığılıyordu. Hatta tüfeklerin, mitralyözlerin, topların mekanizmaları sökülüyordu ki hırsızlık ve baskınlar yoluyla bu silahların direnişçilerin eline geçmesi daha da zorlaşsın.⁵²

Bu tablo Sabahattin Selek'i şu sonucu çıkarmaya sevk ediyor: “*Yukarıdan beri tablosunu çizdiğimiz ordu artığı ile, İstiklâl Harbi'ni kazanmanın imkânsızlığı açıkça anlaşılıyordu.*”⁵³ Bu yargıya ulaşan yazarın üstelik Kemalist bir yazar olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Birçok bölgesi (başkent İstanbul, İzmir ve havalisi, Kilikya ve bütün çeperi, Antalya'dan Aydın'a uzanan bölge, Musul) adım adım işgal edilmekte olan bir ülkenin bu ordu ile savunulması mümkün değildi.

Bunun pratikteki somut örneği de İzmir'in işgali sırasında yaşandı. Zaten muharip gücü çok düşük olan 56. ve 57. Tümenler, yaşanan firarlar dolayısıyla çok kısa süre içinde içi boş hale geldi. Bu durumda ortaya çok açık bir sonuç çıkıyordu: Ege'de yaşayan halkın bir yandan Yunan işgalcilere, bir yandan da işgal sayesinde güçlendikleri için geçmişteki ikinci sınıf vatandaş uygulamalarının intikamını almaya, tipik köylü savaşlarına yönelen bir kısım yerli Rum nüfusa karşı direnmelerini sağlayacak bir güç yoktu. Bu, çok geniş topraklara sahip kapitalist çiftçiler için de geçerliydi, küçük toprağını işleyen köylü için de, ortakçı, yarıcı için de. Mesele vatan millet meselesi değildi. Aslında tarihi olarak vatanın da temeli olan en basit *maddî varoluş sorunu*-*du*. Dolayısıyla öz savunma için, bazen kullanılan terimle “mukavemet” için, işgalciye karşı örgütlenmek gerekiyordu. Bu örgütlenmenin adı *Kuvayı Milliye* olmuştur.

49 Selek, a.g.y., s. 119.

50 Yamauchi, a.g.y., s. 19.

51 A.g.y., s. 20.

52 Selek, a.g.y., s. 111; *Tek Adam*, cilt II, a.g.y., s. 402.

53 Selek, a.g.y., s. 111. Vurgu bizim.

6. Kuvayı Milliye içinde sınıf mücadelesi (1): Beyzadeler ve sergerdeler

Kuvayı Milliye veya ondan türeyen ve onun kapsadığı bütün güçleri anlatmak için kullanılan “millîciler” terimi, günümüz literatüründe bir dar bir de geniş anlamda kullanılır. Kuvayı Milliye’nin esas, gerçek ve bizce tek anlamı şudur: Bu terimle, nizami ordunun dışında oluşmuş, bir genel komuta altına girmeden kendi inisiyatifleriyle, büyük ölçüde bağımsız biçimde savaşan, yani gayri nizami harp teknikleriyle mücadele eden birlikler kast edilir. Buna dünya literatüründe gerilla ya da partizan savaşı denildiği biliniyor. Türkçe’de o dönemde iki ayrı terim kullanılmıştır. Her ikisi de Balkanlardan gelir çünkü orada Sırp ve Makedon ulusal kurtuluş güçleri Osmanlı ordusuna karşı bu teknikleri uygulamışlar, sonra da Enver ve Niyazi Beyler gibi Abdülhamid istibdadına karşı silaha sarılan komutanlar aynı teknikleri kendileri benimsemişlerdir. “Komitacı” Balkanlardaki genel terimdir. Birliklerin liderlerine ise İtalyanca “*capitano*” teriminin Türkçeleştirilmesiyle “kaptan” denmiştir. (Yunanlar da 1940’lı yıllardaki direniş hareketi ve iç savaşta birlik liderlerine aynı kökenden “*Kapetanio*” adını vermiştir.) “Çete” (“çeta”) ise Sırpçadan (aslında aynı dil olan Hırvatça, Boşnakça ve Karadağca’dan da) gelir, “çete savaşı”, partizan savaşı demektir.

Bugün ise hem literatürde, hem de Kemalist mitolojide, Kuvayı Milliye bir de daha geniş anlamda kullanılıyor, silahlı olsun olmasın padişaha karşı Ankara’nın örgütlenmesinin içinde yer alan herkese Kuvayı Milliye denilmektedir. Biz bunun Kuvayı Milliye kavramının sulandırılması olduğu kanaatindeyiz. Bizce gayri nizami harp teknikleri uygulayan, çete savaşı veren güçlerin Millî Mücadele içindeki rolü, sadece askeri olarak değil, siyasi olarak da o kadar özel bir anlam ve içerik taşıyor ki, terimi sadece bu askeri birliklere hasretmek gerekir. Bunu izah etmek için Kuvayı Milliye teriminde “millî” sıfatının ne anlama geldiğini açıklamamız gerekiyor. **Buradaki “millî” bizim bugün anladığımız anlamıyla “millî” değildir.** Bugün bunun farkında olmayan veya farkında olduğu halde gençliği “milliyetçilik” doğrultusunda şartlandırmaya çalışan o kadar çok araştırmacı var ki!

Bu yazı dizisinin ilk kısmında anlattık, şimdi sadece özetleyeceğiz.⁵⁴ 31 Mart 1909 gerici kalkışmasından itibaren “millî” sözcüğü özel bir anlam kazanmıştır.⁵⁵ Zat-ı Şahane’nin (padişahın) yetki alanının dışından kaynaklanan, halkın kendi gücüyle, kendi kendine tanıdığı yetkiyle geliştirdiği her tür inisiyatif veya kurumlaşma “millete ait” anlamında “millî” olarak anılmaya başlamıştır. Yani bir anlamda “demokratik” demektir, bir anlamda “halkın”. Bugün, günlük hayatta böyle sıradışı bir kullanımı en iyi anlatacak karşılaştırma bizce “halk otobüsü” terimidir. Halk otobüsü, hiç de halka ait değildir, tam tersine özel mülkiyettir. Ama devletin yerel organı olan belediyelere ait olan otobüslerden farklı olarak “halka ait” gibi kullanılmaktadır “halk” kelimesi burada. İşte “millî” de bugün anladığımız şekliyle “millî”

54 Bkz. “Bir İhtilal Olarak Millî Mücadele (1)” a.g.y., s. 72-73.

55 Bunun temelini ise bir başka çalışmamızda açıklamıştık: Bkz. “Mağrur Olma Padişahım, Senden Büyük Tarih Var: 31 Mart’ın ve Abdülhamid’in hal’inin 110. yıldönümü”, *Devrimci Marksizm*, sayı 38, İlkbahar 2019, s. 108-109.

değil, böyle devlet dışında (Osmanlı devleti, yani saltanat dışında) millete ya da halka ait, ilişkin vb. demektir. Bu doğruysa, nizami ordunun Kuvayı Milliye olarak anılması yanlış olur, zira **ordu Osmanlı'nın ordusudur**, yani son tahlilde padişahın iradesinin cisimleşmesidir. “Millî” olan sadece halkın inisiyatifıyla kurulan birliklerdir. Nitekim, Millî Mücadele organları kendileri bu ayrımı hep yapmışlardır. Bir örnek verelim. Şevket Süreyya Aydemir Alaşehir Kongresi kararlarından cepheleri aktarıyor:

1. Ayvalık mıntıkası: 3 **millî** tabur ile bir **muazzaf** (Ordu kadrosundan) bölük ve bir makineli tüfek bölüğü.
2. Bergama Mıntıkası: 2 **millî** tabur, 2 hücum müfrezesi, 2 akıncı müfrezesi, 1 **muazzaf** piyade bölüğü, 1 makineli tüfek bölüğü.
3. Soma Mıntıkası: 4 **millî** tabur, 2 hücum müfrezesi, 2 akıncı müfrezesi, 1 **muazzaf** piyade taburu, 1 makineli tüfek bölüğü, 2 top.
4. Akhisar Cephesi: 5 **millî** tabur, 2 hücum ve 2 akıncı müfrezesi, 1 **muazzaf** piyade taburu, 1 süvari alayı, 1 istihkâm müfrezesi, 2 top, 1 makineli tüfek bölüğü.⁵⁶

Burada, olaylar yaşanırken Kuvayı Milliye'nin ne anlama geldiği çıplak biçimde görülmektedir. Cephe ve mıntikalarda güçlerin dizilişi listelenirken, “millî” ile “muazzaf”, yani resmi ordu, tam tamına **karşıt** anlamlarda kullanılmaktadır. “Millî”nin “geniş anlamı” falan yoktur.

Kemalizm, aşağıda göreceğimiz gibi, Kuvayı Milliye'yi bir sınıf tepkisi içinde bir buçuk yılda tepelemiş olduğu halde, bugünkü Kemalist mitoloji Kuvayı Milliye'de var olan olumlu anlamı kendisi mülk edinmek için kavramdaki “millî” sözcüğünü “milliyetçi” anlamında kullanıp Osmanlı nizami ordusunu da kapsayacak biçimde genişletiyor, “bir dar, bir de geniş anlam”dan söz ediyor vb. Biz bu ikirciklilikten mutlaka kurtulmak gerektiğini düşünüyoruz. Bu yüzden bu yazının geri kalanında Kuvayı Milliye kavramını dar, yani gerçek anlamında kullanacağız. Yani (o dönemde yaygın olan bir terimi kullanarak) sadece “müfrezeye savaşı” veren güçlere Kuvayı Milliye diyeceğiz.

Kuvayı Milliye merkezi bir iradenin sonucu olarak meydana gelmediği için, gayet doğal olarak kendi içinde farklılaşan güçlerden oluşan karmaşık bir bütündür. Bu farklılıklar içinde iki temel kategoriden söz etmek mümkündür. Bir yanda, “beyzade” takımının, yani hâkim sınıfların birlikleri vardır, öte tarafta “halk”ın ya da köylülerin damgasını taşıyan birlikler. Bu ayrımı bu konuda son derecede çığır açıcı bir makalesinde Japon araştırmacı Masayuki Yamauchi, Sabahattin Selek'in Kuvayı Milliye üzerine gözlemlerinden esinlenerek ve birçok başka tarihsel malzemeyi kullanarak “konformist” ve “konformist-olmayan” biçiminde yapmıştır.⁵⁷ Biz bu iki

⁵⁶ *Tek Adam*, cilt II, a.g.y., s. 162. Vurgular bizim.

⁵⁷ Selek, a.g.y., ve Yamauchi, a.g.y. Yamauchi'yi biz Türkçede yayınlanmış olan bir kitabından tanıyorduk: *Hoşnut Olamamış Adam-Enver Paşa. Türkiye'den Türkistan'a*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1995. Söz konusu değerli makalesi konusunda bilgi edinmemizi sağlayan, Emrah Cilasun'un “*Bâki İlk Selam*”. *Çerkes Ethem* başlıklı çalışması (2. Baskı, İstanbul: Versus, 2004) oldu. Bizim için basbayağı kilit rol oynayan bu makale çok az bilinen bir bilimsel dergide yayınlanmıştı. Maka-

yazardan (ve ufku tümüyle Kemalizme hapsolmuş olduğu halde elinde olmadan bu konuda ciddi bilgiler veren dönek komünist Şevket Süreyya Aydemir'den) edindiğimiz olgusal bilgileri *sınıf mücadelesinin genel çerçevesi içine yerleştirerek* bir ölçüde kendimize ait bir çerçeve oluşturacağız.

Çete türleri için ne ad kullanırsak kullanalım, iki çete türü arasında çok ciddi bir farklılaşma vardır. Fark, Kuvayı Milliye birliklerinin tabanından kaynaklanmıyor. Her çağda, her üretim tarzında, her toplumda, savaşta çarpışanların ezici çoğunluğu, toplumun doğrudan üreticiler sınıfından, sınıflarından gelir, ordu ister “mükellef” ordusu olsun, ister “gönüllü” ordu, ister “profesyonel”. Hâkim sınıflar ve onların yönetici kadroları, aynen üretimin zor koşullarına olduğu gibi, ölmeye ve öldürmeye de emekçileri koşarlar. Kuvayı Milliye'nin oluşumunda da, burjuvazinin ve yerel eşrafın hâkimiyetindeki “Müdafaa-i Hukuk” cemiyetlerinin etkili olduğu durumlarda hâkim sınıflar, aynen yukarıda Cihan Harbi örneğinde gördüğümüz gibi, muharebeye katılma görevinden bütünüyle *muaf* tutulmuştur. Gerek devlet idarecileri, gerek büyük toprak sahipleri, gerek büyük bağış yapanlar, askerlik yapmazlar kabul edilen kurallara göre. Yani beyzade takımının birliklerinde de muharıpler büyük ölçüde yoksul emekçi köylülerden oluşur. Farklar başka yerdedir.

İlk fark birliklere kimin önderlik ettiğine, komutanın sınıf kökenine bağlı olarak ortaya çıkar. Beyzade takımının çetelerinde subaylar (muvazzaf, emekli, müstafi), yerel idareciler (mutasarrıflar, kaymakamlar), yerel eşraftan kişiler, yani toplumun hâkim sınıf ve katmanlarından unsurlar inisiyatif almış ve komutanlığı üstlenmişlerdir. Buna karşılık halk çetelerinde eşkıya kökenli ya da eskiden de komitacılık yapmış, çete savaşı vermiş rütbesiz kişiler komutandır. Kuvayı Milliye Yunan işgaline karşı önce Ege'de doğduğundan buradaki halk çetelerinin komutanları o bölgenin eşkıya geleneğinin terminolojisinde kullanılan yerleşik adlarla anılmıştır. “Efe”, “zeybek”, “kaptan” gibi adlar çete komutanlarında yaygındır.

“Eşkıya” dendiğinde sadece Yaşar Kemal'i hatırlamakla yetinmemeliyiz. Daha yukarıda anlattığımız bir gelişmeyi de anımsamalıyız. Cihan Harbi esnasında üniformalı köylülerden bir kısmının ordudan kaldırdıkları silahlarla dağa çıkarak geçimlerini (ve ailelerinin geçimini) böyle sağladıklarını söylemiştik. Genel olarak şakilerin yoksul köylüler içinden çıktığı zaten apaçık bir olgudur. Ama burada, yukarıda söylediğimiz gibi, dağa çıkan köylüler Osmanlı'nın emperyalizmi uğruna ölmek, askerde zulüm görmemek, ailelerinden bütünüyle kopmamak için dağa çıkmışlardır. Yıllarca dağlarda eşkıyalıkla bir bakıma pratik içinde gayri nizami harbi öğrenmiş bu insanlar şimdi dağdan inerek toplumlarını savunmaktadırlar. Öykünün sadece sonu değil, tamamı siyasidir!

Ege'de Millî Mücadele döneminin en çok ün salmış sabık eşkıya komutanları Demirci Mehmet Efe ile Yörük Ali Efe, her ikisi de Cihan Harbi'nde ordudan firar ederek dağa çıkmış yoksul köylülerdir.⁵⁸ Eşkıya (aşağıda göreceğimiz bazı başka toplumsal tipolojiler gibi) bir bakıma sınıflar dışına düşmüş (Fransızcadan alınmış bir terimle *deklase*) bir sosyal karakter olarak görülebilir. Ama her deklase unsurun

leyi bizim için temin eden Yayın Kurulu arkadaşımız Burak Gürel'e teşekkür borçluyuz.

58 Demirci, Cihan Harbi'nde ordudan firar ettikten sonra üç yıl boyunca eşkıyalık yapmıştır. Yörük Ali de Cihan Harbi firarisidir. Bkz. Şamsutdinov, a.g.y., s. 142.

maskesinin arkasında bir sınıf yatar. Burada bu sınıf, şaşmaz biçimde yoksul köylüktür.

Bu aşamada büyük İngiliz tarihçisi Eric Hobsbawm'un *Bandits* (Eşkîya)⁵⁹ başlıklı çığır açan kitabı ile diyaloga girmek verimli gözlemlere olanak sağlayabilir.⁶⁰ Hobsbawm'un bu kitapta ele aldığı eşkîya kategorisi her tür eşkîyayı kapsamaz. Kendisinin "sosyal eşkîya" dediği tür üzerinde odaklanır. Yazarın, 1981'de yayınlanmış olan gözden geçirilmiş baskının sonsözünde teslim ettiği gibi, sosyal eşkîya kategorisi ikircikli ve geçişlidir. Eldeki kaynakların halk içinden kaynaklananlarından (türkülerden, ağıtlardan, menkıbelerden vb.) edinilen izlenim yanıltıcı olabilir. Bunlar, somut olarak söz konusu şakinin hayatının gerçekliğinden ziyade halkın ona atfetmeyi tercih ettiği özellikleri yansıtabilir. Ama her durumda halkın kahramanı haline gelmiş şakiler, Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'inde olduğu gibi, bütün tarih boyunca ve şaşkırtıcı biçimde evrensel ölçekte kırsal toplumun bir gerçeğidir. Biz elimizdeki verilerin sınırları içinde, Kuvayı Milliye'nin hiçbir komutanına Kuvayı Milliye'ye katılmadan önce Hobsbawm'un tanımladığı anlamda "sosyal eşkîya" statüsü atfetmiyoruz. Araştırmaların bugün gelmiş olduğu aşamada tek söyleyebileceğimiz, Hobsbawm'un saptadığı gibi, eşkîya çetelerinin ve komutanlarının şaşmaz biçimde köylülüğün bağrından geldiğidir.⁶¹

Hobsbawm'un "sosyal eşkîya" kategorisi için vurguladığı özelliklerden biri bu ise, bir diğeri de halkın bunları devlete karşı koruduğu ve kolladığıdır. İşte bu, en azından bir ciddi tarihçinin belirttiğine göre, Türkiye'deki firari-şaki kategorisi için de geçerlidir. Eric-Jan Zürcher, Cihan Harbi sırasında Batı ülkelerinde köylü nüfusunun genel itibarıyla firarileri hoşgörmediğinin, Osmanlı'da ise, aksine, köylülerin asker kaçaklarına sempati ile yaklaştıklarının altını çizer.⁶² Yani, bütün hepsi "sosyal eşkîya" olamaz ama Cihan Harbi'nin firari-şakilerinin nabzı Osmanlı'da halk ile birlikte atmaktadır.

Yeri gelmişken Türkçede, düpedüz haydut olan kanun kaçağı tipolojisi ile Hobsbawm'un "sosyal eşkîyası" arasında bir ayrımın bir ölçüde dile de yansıdığını hatırlatalım. "Eşkîya" ilk elde çok kötü bir nitelime izlenimi verse de aslında gerek Ege'de gerekse Kürt halkının (Yaşar Kemal tarafından da yansıtılan) geleneğinde zaman zaman olumlu olarak kullanılır. "Eşkîya dünyaya hükümdar olmaz!" türküsünü birçok insan yanlış anlamış, bir "kanun ve nizam" savunusu gibi okumuştur. Oysa bu türkü tam da Hobsbawm'un "asil eşkîya"sının zalimlerin iktidarı karşısındaki çaresizliğine karşı figan etmesidir. "Eşkîya" her zaman olmasa bile, bu türküdekine benzer birçok durumda olumlu çağrışımlarla kullanılabilirken "ızbandut" tartışmasız biçimde kötü bir sosyal tiptedir. Bu kelimenin kökeni de anlamlıdır. İtalyanca "*sbandato*" sözcüğü, "şerefsiz, dejenere" gibi anlamlar taşır. Ama düz anlamı da "bağını koparmış, kopmuş gitmiş" demektir. Bunun Hobsbawm'un yok-

59 Genç kuşaktan bilmeyenler olabilir: "Eşkîya", "şaki" sözcüğünün çoğuludur. Bu yüzden "eşkîyalar" yazmıyoruz.

60 E. J. Hobsbawm, *Bandits*, Gözden Geçirilmiş Basım, New York: Pantheon Books, 1981.

61 Bunun tek istisnası İngilizce "baron robbers" diye anılan, varlıklı sınıfların düşmüş temsilcilerinin kurduğu çetelerdir.

62 Zürcher, a.g.y., s. 49.

sul köylülükle bağını hiç koparmayan “sosyal eşkıya”sından farklı olarak bütün toplumun karşısında yer alan “asosyal” hayduta ne kadar uygun olduğunu görmek çarpıcıdır. Daha sonra Hobsbawm’un “sosyal eşkıya” kategorisi ile ilgili işaret ettiği bazı noktalara geri döneceğiz. Ama daha bu aşamada belirtmek istediğimiz bir nokta şudur: Kuvayı Milliye’nin halk çetelerini gözden düşürmek için onlara her türlü kabalığı, zulmü, ahlâksızlığı atfetmek, Kemalist literatürde tam bir popüler spor haline gelmiştir. Bunun karikatür derecesine dönmüş bir örneğini Şevket Süreyya Aydemir’in Demirci Mehmet Efe portresinde görmek mümkündür:

Mesela Denizli Belediye Meydanı’na serdirdiği halının üstüne bağdaş kurup, bir taraftan nargilesini içerken, diğer taraftan karşısına diktirdiği darağaçlarına:

“-Ulan, şunu da asın, bunu da asın!”

diye, Denizli eşrafının, hatta hükümet adamlarının sıra sıra cesetlerini dizdiren Demirci Efe (...) Eğridir‘de çınarların altına bağdaş kurup da etrafında istediği gibi hareket görmeyince, birden gürler:

“Ulan bu kasabaya bizim geldiğimiz galiba duyulmadı, ama şu dallara beş on kişi!...” [Aslında böyle.]

Koşuşan zeybekler, sokakta ilk rastladıkları delikanlıyı hemen ipe çekmişlerdi.⁶³

Okurun dikkatini, bu kısacık pasajda iki kez “bağdaş kurma” fiilinin geçtiğine çekmek isteriz. Yeni yetme, Batı hayranı, kendisi kerevet veya sedir üzerinde oturmaya başlamış olan Osmanlı burjuvazisinin ve ona ayak uydurmaya çalışan Ege eşrafının neye taktığını belki biraz daha iyi anlayabiliriz bu sayede.

Evet, halk çeteleri o kadar emekçi halktır ki **komutanları bile** okuma yazma bilmez. Çerkes Ethem’in ağabeyi Tevfik şöyle demektedir: “Müfrezelerimizin başında Pehlivan Ağa, Ahmed Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi eğitimsiz adamlar vardır. Bölük emirlerinin [adamlara para dağıtan ita amirleri] bile okuma yazması yoktur.”⁶⁴ Demirci Mehmet Efe’nin ise okuması vardır, yazması yoktur.

Demirci, efeler arasında özel bir şahsiyettir. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, yani resmî ideolojinin başlıca fabrikalarından biri, Demirci’yi şöyle betimliyor:

Kuva-yı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Bey’in emrine verilen Demirci Mehmet Efe, Kuva-yı Milliye’de yeni bir devir açmıştı. Çünkü bu efe, fizik ve karakter bakımından şahsında topladığı özellikleri ve savaşkanlık vasıflarıyla kısa zamanda çevresini idaresi altına alabilecek yaradılıştaydı.

Yalnız okuyan ve yazmasını bilmeyen, iradeli, çok cesur ve serkeş bir zeybek olarak yetişmiş bulunan Efe, zamanla bütün zeybekler üzerinde itiraz götürmez bir nüfuz yaratmıştı.

Kuva-yı Milliye’ye katıldıktan bir süre sonra Hacı Şükrü’yü de bölgeden uzaklaştırmıştı. Bu suretle Demirci Mehmet Efe bütün Kuva-yı Milliye’nin komutanlığını eline almıştı.

63 Aydemir, *Tek Adam*, a.g.y., cilt II, s. 163.

64 Yamauchi, a.g.y., s. 44.

Efe atak ve cüretkâr davranışlarıyla yalnız milis teşkilâtını değil, askeri birlikleri de nüfuz ve tesiri altına alabilmiş, daha sonraları subayların kullanma yerlerine karışacak kadar otoritesini artırmıştır.

Hattâ 57. Tümen Kumandanı da Efe'nin tesiri altına girmek zorunda kalmış, neticede Demirci Mehmet Efe, asker ve sivil bütün idare mekanizmasını işleyemez hale sokmuştu. Bölgenin bütün kaynaklarına el koymuş, hiç kimseye hesap veremeyen, bölgenin tek komutanı haline gelmişti...⁶⁵

Bu yazının daha önce yayınlanmış bulunan ilk kısmında, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşuyla birlikte Türkiye'de, İstanbul ile Ankara'da odaklanan bir ikili iktidar oluştuğunu belirtmiştik. Sonra, Enver Paşa'nın gücünün ne kadar yaygın olduğunu ortaya koyarak bir "üçlü iktidar" tespiti yapmıştık. Şimdi işin başka bir yanına geliyoruz. Demirci Mehmet Efe'nin ideolojik düşmanlarının Efe'ye neredeyse övgü ile dolu bu pasajda söylediklerinin **bölgesel bir ikili iktidara işaret ettiğini** anlamayan, ikili iktidar kavramından hiçbir şey anlamıyor demektir. Dönüp yukarıdaki alıntıda son cümleyi yeniden okumasını tavsiye ederiz, bir de ikili iktidar kavramı üzerine çalışmasını.

Burada anlatılan, sanki tam da aynı yıllarda Meksika'da yaşanmakta olan köylü devriminin önderlerinden olan, gençliğinde dağlarda eşkıyalıkla yapmış, ama daha sonra devrimin Kuzey Ordusu'nun komutanlığını yapmış Pancho Villa'dır. Meksika devriminin (1910-1920 siyasi devrim, 1940'a kadar süren bir sosyal devrim) iki boyutu vardır. Biri burjuva devrimidir, öteki ise ondan bir ölçüde bağımsız kalmış çok güçlü bir yoksul köylü devrimi. Pancho Villa, bu köylü devriminin iki büyük önderlerinden biridir (öteki ise daha sonra döneceğimiz Emiliano Zapata). Bir yoksul köylü iken kızkardeşine bir büyük çiftlik (*hacienda*) sahibinin tecavüz etmesine isyan ederek eşkıyaya çıkan Pancho Villa, devrim sırasında Kuzey Devrim Ordusu'nun komutanı haline gelmiş, sınırı geçerek ABD'yi bile tehdit edecek kadar güçlenmiş, halkın büyük bir kahramanı olmuştur. Türkiye'de solcular Pancho Villa adını duyduklarında (aynen Zapata'da da olduğu gibi) büyük bir devrim kahramanına yaklaşırcasına huşû dolu bir saygı gösterirler. Ama aralarında pek azı Pancho Villa'nın sıradan bir şakiden dönerek devrimci olduğunu, eşkıyalıktan edindiği becerileri kullanarak dev bir ordu kurduğunu bilir. Daha da önemlisi, yine pek azı Pancho Villa'nın hayatının sonunda da haydut gibi yaşadığını, sefil bir çok eşli hayat sürdürdüğünü, bir "*hacendado*", yani büyük çiftlik sahibi olarak üst sınıflara yükseldiğini bilir.⁶⁶ Ama işte devrimlerin dünyası böylesine karmaşık yollardan geçer! Lenin "arı devrim" görmek isteyenlerin asla göremeyeceğini söylüyordu. Tarihte "arı" devrimci kuşkusuz var, ama çok da yaygın değil galiba!

Hobsbawm eşkıya ile devrimci tipolojileri arasındaki geçişkenlik açısından Pancho Villa'ya özel bir yer ayırır.⁶⁷ Ama ele aldığı devrimci eşkıyalara başka ör-

65 Aktaran Aydemir, *Tek Adam*, cilt II, a.g.y., s. 148.

66 Pancho Villa ve daha genel olarak Meksika devrimi için bkz. Waldo Ansaldi/Verónica Giordano, *América Latina. La Construcción del Orden*, cilt I: *De la Colonia a la Disolución de la Dominación Oligárquica*, Buenos Aires: Ariel, 2012, s. 561-679.

67 Bkz. a.g.y., s. 35 ve 105-107. Kitabın ilk baskılarından birinde kapakta Pancho Villa'nın çapraz

nekler de verilebilir. Bunların ikisi bizim coğrafyadandır. Biri, Osmanlı'nın tarihsel gelişmesinde, özellikle 1908 Hürriyet Devrimi'nde büyük rol oynayan Makedonya devrimi ile ilgilidir. Makedonya devrimci ayaklanmasının iki unsura dayandığını belirtir: Öğretmenlerin taşıyıcısı olduğu bir milliyetçi ideoloji, askeri gücünü bir kısmı eşkıyadan devşirilmiş ünlü “komitacılar”da bulur, Hobsbawm'a göre.⁶⁸ Öteki ise Rusya'nın Kuzey Kafkasya bölgesinde, Çeçenistan ile Dağıstan'ın ortaklaştığı alanda Şamil Han'ın mücadelesini eşkıyalıktan gelen yöntemlerle sürdüren halk kahramanı Zelimhan'dır.⁶⁹

Geri dönersek, Kuvayı Milliye'nin halk çetelerinin başında (bizim bilgimizin sınırları içinde) hiçbir yüksek rütbeli subay, hiçbir mülki amir bulunmamaktadır. Bunların başındaki güçlü komutanlara Aydemir “sergerde” adını takıyor. “Reis” anlamına gelen bu Osmanlıca sözcüğün, olumsuz birtakım yan anlamları (konotasyonları) vardır. Sözcüğün Kemalist Aydemir tarafından kullanılması masum değildir, bu komutanları gözden düşürmek içindir. Ama biz bu yazıda halktan gelen komutanları yüceltmiyoruz, oldukları gibi anlamaya çalışıyoruz. Onun için bu güzel ve alışılmışın dışındaki Osmanlıca kelimeyi ihmal etmek istemiyoruz. Bundan sonra “sergerde çeteleri” terimini, halk çeteleri ile aynı anlamda kullanacağız.

Peki, bizim geleneğimizde Hobsbawm'un “sosyal eşkıya” tiplemesine rastlamak mümkün mü? Bu bakımdan Kürdistan yöresi açısından Yaşar Kemal'de bulunabilecek birçok örnek vardır. Ama biz burada en azından kendi kuşağımıza ve belki bizden bir sonraki kuşağa aşına gelecek bir örneğe değineceğiz: Koçero. Kürtçe “göçebe” anlamına gelen bu kelime, ünlü bir şakinin adı olarak 1950'li ve 1960'lı yıllarda yayılmıştır. Koçero tam bir “sosyal eşkıya” olarak şöhret salmış, Kürtlere karşı son derecede önyargılı olan İstanbul'da bile halk arasında büyük sempati yaratmış, Galatasaray'ın çok sevilen bir savunma oyuncusunun (Koçero Talat) lakabı haline gelmiştir. Ahmet Kaya ve Selda Bağcan muhteşem bir ortak çalışma ile Koçero'yu ölümsüzleştirmiştir.

Ama bizi, bu yazıdaki çalışmamız açısından, daha çok Ege bölgesi ilgilendiriyor. Bu konuda da elimizde çok iyi araştırılmış, içinden bilgi taşan bir kitap mevcut: Sabri Yetkin'in *Ege'de Eşkıyalar* kitabı.⁷⁰ Bu kapsamlı çalışmada Yetkin esas olarak eşkıyalığın bölgede tam bir salgın haline geldiği 19. yüzyıl sonu üzerinde duruyor ama daha 1830'dan itibaren Ege'nin “sosyal eşkıya” tiplemesinin yurdu oluşunun

fışeklik kuşanmış resmi vardır.

68 A.g.y., s. 105.

69 A.g.y., s. 44 ve 103.

70 Yukarıda başka nedenlerle de atıf ve alıntı yaptık, ama okurun dikkatini çektiğimiz bu aşamada bibliyografik bilgilerini bir kez daha veriyoruz: Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkıyalar*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019. Yetkin'in kitabı önce Tarih Vakfı'nda birkaç baskı yapmış, İş Bankası'na sonra geçmiş. İş Bankası'nın ideoloji fabrikasının editörü, kitabı nasıl orijinal gösterebilir? “Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 1. Baskı” gibi ucube bir formül bularak! “Gözden Geçirilmiş 4. Baskı” gibi nitelermeler gayet makuldür, çünkü yazarın 4. Baskıyı yaparken kitabı gözden geçirdiğini (ve/veya genişlettiğini vb.) anlatır. 1. Baskı gözden geçirilir mi, genişletilir mi? Tanım gereği hayır çünkü 1. Baskı'dan önce bir şey yoktur ki gözden geçirilsin! Bir editör, kim bilir ne kibirli bir burjuva aydını, özel bankaların şahının kârlılığına ve prestijine böylesine taviz verir mi?

ilk habercisinden de söz ediyor:

Örneğin 1829-30 yıllarında Aydın İhtilali olarak adlandırılan hareket ortaya çıktı. Bu hareketin önderi olan Atçalı Kel Mehmet'in, bir anlamda kendini sınırsız bir gücün sahibi olarak görüp mührüne "Vali-yi vilayet Atçalı Kel Memed" yazısını kazıtarak devlet kurmuş gibi hareket etmeye başlaması, eşkıyalık bölgesi Atça ve Aydın civarında, korumasız insanları ezen, sömüren âyân ve eşrafa karşı mücadeleye girişerek adaleti sağlamaya çalışması, zenginden alıp fakire vermesi, on binlerce insanı peşinden sürüklemesi, ölümüne inanmayan halk için tükenmeyen bir umut olması ve benzeri olgular onun bu eyleminin "sosyal eşkıyalık" tanımına girmesini gerektirmektedir. Bu hareket, Ege bölgesindeki sosyal eşkıyalığın belki de ilk örneğidir.⁷¹

Yetkin daha sonra yüzyıl sonu üzerinde odaklanır. Büyük usta Yaşar Kemal, Yetkin'den önce oraya da yetişmiştir. 1956 yılında bir röportaj ustası olarak Ege bölgesinde yürüttüğü araştırma sonucunda kaleme aldığı *Çakırcalı Efe* kitabı, Ege tarihinin en ünlü "sosyal eşkıya" karakterini unutulmaz biçimde resmetmiştir. Kitabın içinde Çakırcalı'nın hatıraları da vardır, kızanlarının ve takipçiliğini yapmış olan jandarmaların Yaşar Kemal'e onun hakkında anlattıkları da, başka şeyler de. Sabri Yetkin, Çakırcalı'yı magazin üslubundan uzak, ne erdemini ne kusurunu saklamaksızın, eşkıyalık denen sosyal kurumun ve eşkıya denen insanın yaşadığı hayatın bütün o yoğun toplumsal ilişkileri içinde (kendisi de eşkıya olan babasının ölümünden sonra ona bakan Hacı Eşkıya'dan bölge Yörüklerine, takipçi zaptiye görevlilerinin yoksul hayatından valilerin ikilemelerine) zengin bir sosyolojik fon önünde bize anlatır. "Melikü'l Cibal" (Dağların Kralı) olarak anılmış olan, 15 yıl boyunca Ege'yi tir tir titretmiş olan bu kişiliğin ana özelliğini şöyle özetler:

Çakırcalı eşkıyalık serüveni boyunca bir ölüm makinesi gibi çalışmıştı. Ancak bu süreçte fakir halkın sevgilisi, kahramanı, babası gibi görülmüş ve bir anlamda yalgın, ezilmiş, edilgin köylünün hak arayıcısı ve sözcüsü olmuş; bu yüzden köylüden her türlü desteği görmüştü. (...) onu öldüren jandarma müfrezesinin kumandanı, albaylıktan emekli olan Rüştü (Kobaş) Bey, anılarında onun için şöyle diyor: "... anlamıştım ki, Çakırcalı eşkıyalığı hiçbir zaman istememişti... O yiğit bir adam. O hiçbir zaman eşkıyalığı istemedi... Bu adam hükümet adamlarından her zaman fenalık ve haksızlık görmüştü."⁷²

Bu fikirleri yazarın hayal ürünü olarak görmek kitabı okumayanlar için elbette mümkün. Yetkin Çakırcalı'nın nasıl zengin çiftlik sahiplerini soyup ardından halka yardım ettiğini örneklerle anlatıyor ama biz, bu meselelerde taraf olması için bir neden olmayan tanıklara dönelim: yabancı ülkelerin diplomatları. Çakırcalı, dünya

71 A.g.y., s. 54. Atçalı'nın daha ayrıntılı öyküsü için bkz. Mehmet Bayrak, *Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri*, a.g.y., s. 364-399. Bayrak'ın kitabı da çok sevgi dolu bir emeğin ürünüdür ve çok ilginç bir malzeme sunmaktadır.

72 A.g.y., s. 90.

çapında tanınan, bir Jesse James ya da bir Salvatore Giuliano misali efsane haline gelen bir şaki idi. Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Paul Blanc, Çakırcalı'yı Alexandre Dumas'nın *Üç Silahşörler*'i ile karşılaştırıyor, yardımcısı ise "Çakırcalı soylu bir eşkıyadır" diyordu.⁷³ Paul Blanc'ın Fransa Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı bir rapordaki şu satırları aktarmamıza izin verilsin:

Halk onunla işbirliği halindedir, bu yüzden efe tam bir güvenlik içinde çalışmaktadır. Yoksul kimselere, âcizlere hiçbir kötülüğü yoktur ve onları besler, korur. Yalnız zenginlerin kötülerine, zalimlerine düşmandır. Efe gelirlerini muhtaç olanlara dağıttığı gibi köprü, çeşme yaptırıp yolları ve camileri tamir ettirmiştir.⁷⁴

Peki, Çakırcalı Mehmet Efe bir evliya mıdır? Hayır eşkıyadır ve onun için de çok zalim hareketlerde bulunur. Sabri Yetkin bunu da hiç saklamadan anlatıyor. Örneğin Efe, "Çakırcalı adını kullanarak Yörük obalarını basan, hayvan ve para çalan, kadınlara, kızlara sarkıntılık eden dokuz kişilik Arnavut çetesini diri diri yaktı."⁷⁵ Veya: "Çakırcalı, arkadaşlarını kurtarıırken; iki müfrezenin tamamını öldürmüş ve sağ bıraktığı müfreme kumandanı Mülazım Efendi'nin taban derilerini yüzdürmüştü."⁷⁶ Yani "sosyal" de olsa, eşkıya melek değildir. Bu tarihi tiplmeyi bütün çelişkileri içinde kavramaktan başka yapılacak bir şey yoktur. Şevket Süreyya, Kuvayı Milliye önderlerini "sergerde" olarak adlandırarak aşağılamaya çalışıyor. Oysa "sosyal eşkıya" olarak anılabilecek olan çete reisleri bile onun aşağılamaya çalıştığı insanlarla aynı özellikleri taşırlar.

Ulaştığımız sonucu yalın biçimde ifade edelim: Hem genel olarak Türkiye gelenğinde, hem de özel olarak Ege'de "sosyal eşkıya" tipinin bir tarihi gerçek olduğunu keşfetmiş bulunuyoruz. Peki, bununla Demirci Mehmet Efe'nin, Yörük Ali Efe'nin veya diğer Kuvayı Milliye kumandanlarının da harekete katılmadan önce "sosyal eşkıya" tipinde haydutlar olduğunu mu ima ediyoruz? Katiyen. Tarih ancak somut bilgilerin, delillerin, verilerin toplanmasıyla yazılabilir. Bizim göstermek istediğimiz, "sosyal eşkıya" tiplemesinin Türkiye'ye ve Ege'ye *yabancı olmadığı* önermesiyle sınırlıdır. Kökeni eşkıyalık olan Kuvayı Milliye sergerdelerinin geçmişi hakkında hiçbir araştırmaya rastlamış değiliz. Bu araştırmayı yapmak genç kuşak Marksistler açısından Millî Mücadele'nin sınıf yapısına ışık tutabilecek önemli bir çalışma alanı olacaktır.

Araştırmalar yapılana kadar bazı halk türkülerine dikkat etmemiz gerekiyor. "Demirci Mehmet Efe Türküsü"nü bazı mısralarına bir göz atalım:

*Ödemiş'i bastılar
Çalıya mavzer astılar
Demirci'nin kamasından
Yunanlılar kaçtılar*

73 A.g.y., s. 87.

74 A.g.y., s. 92, 19 No.lu dipnot.

75 A.g.y., s. 92.

76 A.g.y., s. 96.

(...)
Ödemiş kavakları
Dökülür yaprakları
Bize de derler Demircioğlu
Yıkarsız konakları⁷⁷

Görüldüğü gibi, “sosyal eşkıya”nın en tipik örneği olan Çakırcalı (Çakıcı) Mehmet Efe hakkında yakılmış olan türkü Demirci için de söylenmiştir. “Yıkarsız konakları” dizesinin ağırlığını insan içinde hissetmeli.

Demirci Mehmet Efe ile Yörük Ali Efe için yakılmış bir de ortak türkü vardır. Bazı dizelerini görelim:

Ödemiş'i bastılar
Çalıya da mavzer astılar
Ödemiş'in içinde
Otuziki Yonan astılar
(...)
İndim İzmir içine
Bindim vapurun gıcına
Yörük Ali'nin şanı da gitmiş
Avrupa'lar içine
(...)
Garşiki dağı oydular
Aydın'a çete goydular
Yörük Ali'nin adını
Hazret-i Ali goydular
(...)
Atın boynunda gayış
Atın aman önünden savış
Ölmek canın ister ise
Git Demircioğlu'na gaviş
Dağlar dumansız
Demirc'oğlu dinsiz imansız⁷⁸

Burada Yörük Ali Efe'nin söylediği bir sözü de eklemek gerekiyor. Yörük, Haziran 1919'da Aydın Millî Kuvveti'ni oluştururken söylentiye göre şunu der: “Milleti eşraf aldattı. Biz şimdiye kadar Yunanlılara karşı çıkardık.”⁷⁹

Beyzade çeteleri ile sergerde çeteleri arasındaki ikinci fark, başta çetenin finansmanı olmak üzere birliğin kuruluş ve varlığını sürdürme yöntemleriyle ilgilidir. Beyzade çeteleri, esas olarak devletin zaten var olan usullerini uygulamıştır. En

77 Bayrak, *Eşkîya Türküleri*, a.g.y., s. 648.

78 A.g.y., s. 650-651.

79 A.g.y., s. 647. Yazar Bayrak, Kemalist bağları sorgulanamayacak olan Rahmi Apak'ı tanık gösteriyor.

önemli mesele olan finansmana gelmeden önce, örneğin bazı beyzade çeteleri söz konusu yörenin mülki ya da askeri yöneticilerinden birinin inisiyatifi ile kurulduktan sonra muharip unsurlarını askere alma dairesi gibi çalışarak oluşturmaktadır. Bu yüzden bazı örneklerde inisiyatifi alan subay, yörenin Askerlik Dairesi Başkanı olabilmektedir zira genç köylüleri askeri göreve koşmayı en iyi bu görevdekiler becerecektir (mükellefler listesi, adresler vb.) Halk çeteleri ise esas olarak resmîyetin bütünüyle dışında kalan yollardan devşirilen (kimi gönüllü) muhariplerden oluşur. Bunlar arasında en çarpıcısı şudur: Yüzlerce, belki de binlerce mahkûm hapishanelerden çıkartılarak millî davada savaşmaya kazanılmıştır. Burjuvazinin yazarları bunu da aşğılamaya çabalar. Onlar bunu yapadursun solcuların da bu hezeyanlara katılmaları inanılmazdır. Bütün büyük devrimler hapishaneleri boşaltmış, “kader kurbanları”nı kendi yanına katmaya çalışmıştır. Modern tarihin iki büyük devriminden biri olan Fransız devriminin başlangıç tarihi olarak 14 Temmuz 1789 verilir. O gün ne olmuştur? Kralın en vahşi hapishanesi olan Bastil (Bastille) devrimci halk tarafından basılmış, mahpuslar salıverilmiştir. Muharip devşirme tarzından çok daha önemlisi, finansman yöntemleridir. Beyzade çeteleri parasal kaynaklarını aynen devletin vergi usullerine başvurarak yürütmeye, böylece faaliyetin yörenin zenginlerine (toprak sahipleri, tüccar, zengin esnaf ve varlıklı köylü, serbest meslekler vb.) bir dereceden daha öteye yük olmamasına dikkat ederler. Buna karşılık halk çeteleri (fark açık olsun diye uç bir sözcük kullanalım) resmen haydutlar gibi davranır, kural tanımaz, en fazla da zenginleri “yolarak”, hatta “soyarak” bulurlar finansman kaynaklarını. Fidyeye için insan kaçırmak, zenginlerden tehditle para almak, zahire ve erzaka el koymak, düpedüz “şekavet” olarak anılan eşkıya yöntemleri ve benzeri başka yöntemler sergerde çetelerinin sık sık başvurdukları yöntemlerdir.

Kendine “Umum Aydın ve Havalisi Kuvva-yı Milliye Kumandanı” ünvanını uygun görmüş olan Demirci Mehmet Efe’nin en başarılı “kamulaştırma” operasyonları şunlardır:

1. Ziraat Bankası Bozdoğan Şubesi soygunu;
2. Derviş Ağa’nın oğlunu başarılı bir şekilde kaçırdıktan sonra fidye olarak toplam 5.000 lira sızdırmak;
3. İstanbul Hükümeti’nin Nazilli’de teftişe çıkmış olan Jandarmanın Genel Komutanı’nı rehin almak. Komutan ancak Demirci’nin mühimmat talebinin yerine getirilmesinden sonra serbest bırakılacaktır.⁸⁰

Üçüncü fark elde edilen sonuçtadır. Beyzade takımının çeteleri nizami orduya yakın biçimde sıfırı tüketmiş bir devletin vergi kaynaklarıyla ayakta kaldığı ve nizami ordunun askere alma yöntemlerini de kullanarak asker devşirdiği için başarı derecesi onlara yakındır. Buna karşılık, halk çetelerinin gelir kaynakları daha yüksek olduğundan askerlerine daha iyi maaş verebilmekte, giysilerine ve beslenmelerine daha fazla özen gösterebilmekte, silah ve teçhizat bakımından birliklerini daha iyi donatabilmektedirler. Çeteler arasında savaşta daha başarılı olanlar, şaşmaz şekilde halk (sergerde) çeteleridir.

80 Yamauchi, a.g.y., s. 43.

Biz, elimizde hiçbir delil olmamakla birlikte, halk çetelerinin, grup içi dayanışma ve birlik duygusuna daha çok sahip, böylece her bir bireyin kendini davaya daha yoldaşça adayabildiği ortamlar oldukları için de daha iyi savaşmış olabileceklerini düşünüyoruz. Cihan Harbi'nden itibaren, komuta kademesi başta olmak üzere subay kadrosuna karşı, sıradan halk arasında, (hatta eşrafa kadar sıçramış olan) bir nefret duygusunun gelişmiş olduğu bir ortamda, muharip asker rolünü üstlenmiş yoksul köylülerin başında bir yüzbaşı, bir binbaşı, bir yarbay olduğundan, ordunun temsilcisi yine o olduğundan, emirlerine ancak disipline uyulduğu ölçüde riayet edilebilir. Oysa yoksul köylü muhariple aynı dili konuşan bir komutan, askerlerine çok daha fazla şevk aşılayabilir. Ama bunun doğru olup olmadığı, ancak daha derinlemesine araştırmalarla keşfedilebilecektir. Zayıf bir hipotez olarak ileri sürüp bırakacağız bunu.

Buraya kadar anlatılanlar, Kuvayı Milliye genel başlığı altında iki ayrı sınıf örgütünün oluştuğunu ortaya koymuş olmalıdır. Ama üzerinde durulan bütün noktalar iki çete türünün arasındaki farklardır. Aralarında bir mücadele olduğunu henüz söylemedik. İdealist bir bakış açısıyla, her ikisinin de işgalciye karşı kendi yöntemleriyle, kendi gelir kaynaklarıyla savaştığını söyleyip geçebilirdik. Ama mesele çok daha derindir. Askerlik ve savaş bir fanus içinde yürütülmez. O toplumun bütün özellik ve çelişkilerinden etkilendiği gibi, savaş gibi en büyük kriz türlerinden birinin sonucu olduğu için toplumu derinden etkiler de.

Burada da aynısı olmuştur. Toplumun hâkim sınıfları, halk çetelerinin kendi gelirlerine ve ürünlerine göz dikmesinden, kendilerini “yolması”ndan ve “soyması”ndan fena halde rahatsız olmuşlardır. Bu, hem yörelerin eşraf ve burjuvazisinin siyasi örgütleri olan Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri ve bunların kongrelerinin, hem de Ankara'nın büyükbaşlarının açıklamalarından besbellidir. Daha ötesini söyleyelim: Ege bölgesi kongreleri, Alaşehir Kongresi, Balıkesir Kongresi, Nazilli Kongresi aldıkları kararlarda halk çetelerinin “gelir toplama” yöntemlerini ısrarla **yasaklamaya** çalışmışlar, Kuvayı Milliye için kaynak olarak devletin olağan vergi gelirlerini göstermişler, zorlandıkları zaman da bazı emtia hareketlerine ilave vergi getirmekten başka yonteme başvurmamışlardır. Ayrıca “vatan tehlikede” diye yaygara yaparken bir yandan da rütbesi veya makamı olanları, büyük toprak sahiplerini ve daha genel olarak zenginleri ve belirli bir miktarın üzerinde “bağış” yapanları (yine gönüllü!) **askerlikten muaf** tutmuşlardır. Buna karşılık Kuvayı Milliye komutanları ve subaylar da **mali katkıdan muaf** tutulacaktı. Yani zenginler ile bürokrasi, sıradan halkın sırtından birbirlerini idare ediyorlardı!

Üst sınıfların çeteciliğe karşı nefreti kongre kararlarına resmen geçmiştir. Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresi, kararlarında (Madde 6) “eşkıyalığa varan çeteciliği nefretle reddeder” demektedir. Daha önce toplanmış olan Balıkesir Kongresi de aynı “nefret” terimini kullanmıştır.

Alaşehir Kongresi'nin kararlarında şu hüküm de bağlanmıştır: “Cephe mürettebatının savaş alanı gerilerinde görevsiz silahlı olarak dolaşmaları kesin olarak yasaktır.” Bunun da çeteleri zapturapt altına almanın bir yöntemi olduğu kuşku götürmez.

Maddi kaynak temini bakımından kongreler aynen devletin maliye yapısını taklit eden kurumlaşmaları savunmaktadır. Temmuz 1919'da toplanan Balıkesir Kong-

resi, “Merkez Livada (Balıkesir) olduğu gibi Kazalarda maliye teşkilâtı ve levazım heyetleri kurulmasına” karar vermiştir. Alaşehir Balıkesir’in hükümlerini benimse-dikten sonra “mücahitlerin mahallî masraflarını karşılamak için” şu kararları alır: “Her şahsın ne miktar bağışta bulunacağı verilecek bilgiye dayanılarak millî heyet-çe karşılanacaktır. (...) Her çeşit kişisel hareketler yasaklanacaktır.”⁸¹

Bu sürekli çabanın anlamı, hâkim sınıfların resmi toplumla el ele halk çetelerine karşı sınıf mücadelesi vermesidir.⁸²

Bu bölümü bitirmeden önce bir an için Ege’nin dışına çıkarak Antep’te işgalci Fransız ordularına karşı verilen mücadele esnasında yaşanan çarpıcı bir olayı ak-tarmak isteriz. Uzun bir alıntıyı okurun sabırla okumasını diliyoruz. Yazar SSCB’li bir tarihçidir, yani kitap çeviridir. Ama ikinci paragraftan itibaren alıntılanan belge, çevirmen tarafından Türkçe olarak bir Türkçe kitaptan olduğu gibi aktarılmıştır:

Antep savunucularının, subaylardan oluşan kent savunma kurulunun kararına kar-şı protestoları, kurtuluş hareketi içindeki sınıfsal çelişkilerin nasıl keskinleştiğini gösteren en parlak örneklerden biridir. En amansız saldırılar ve kentin Fransız işgalcilerce bombalanması sırasında, 1920 Ağustosunda, savunma kurulu, ileri gelen kişilerin [muhtemelen eşraf anlamında bir sözcük-ss] para karşılığında kent-ten ayrılmalarına izin verme kararı aldı. Kenti savunanlar bu karara karşı çıktılar. Savunma kurulunu, kararlarını değiştirmeye, ancak silah taşıyamayacak kimsele-rin, yani yaşlıların, hastaların ve çocukların kentten ayrılmasını zorlayan bir karar almaya zorladılar. Savaşçıların protestosunda şöyle deniliyordu [bundan sonrası bir Türk yazarın kitabından alıntıdır]:

Biz fakirlerin bu memlekette ne bir tek dikili ağacımız ve ne de servet namına hiç-bir şeyimiz yok iken bile vatanımızı müdafaa, daha doğrusu bütün zenginlerimizin hesabına çalışıyor, onların mal ve mülklerini servet ve sematını muhafaza ediyor-ruz. Yani biz fakirler, kadınlı erkekli, düşman karşısında kanlarımızı akıtırken, zenginlerimiz ailesiyle üç-dört katlı kagir binaların zemin katlarında ‘hayatlarını sigortaya koymuş gibi ‘sıcak yemeğinin başında ve yumuşak yataklarının içinde vakit geçirdiklerini görüyoruz. [Aslında böyle.] Ve yine onların istirahatlarını te-min için geceli gündüzlü cephelerde üzerimize örtecek bir şey bulunmadığı halde yastık yerine tüfeklerimizi başımızın altına koyarak kuru topraklar üzerinde vakit geçiriyoruz.

Bu ahvalin hepsini bildiğimiz halde yalnız kendimizi şununla aldatıyoruz:

81 Selek, a.g.y., s. 127-128 ve 132-133.

82 Beyzade takımının sergerde takımına karşı mücadelesi sadece hukuki ve siyasi olmamış, en azından bir örnekte bir suikast teşebbüsü biçimini almıştır. Bizce çok önemli ve anlamlı bir olay olan ve Kuvayı Milliye içinde *dört gün süren bir erken iç savaş* karakterini kazanan bu olayı, henüz sahneye çıkmamış karakterimiz Çerkes Ethem’in başından geçtiği için, önemine rağmen bir dipnotunda ele alıyoruz. Beyzade takımının iki Kuvayı Milliye çetesinin şefleri Alaşehir eşrafından Mütevellizade Mustafa Bey ile Poyraz eşrafından Hacı Ali Bey 1920 yılı bahar aylarında Çerkes Ethem ve büyük ağabeyi Reşit’e suikast düzenlemişlerdir. Ethem’in sezgileriyle erkenden keşfet-tiği girişim başarısızlığa uğramış, “Poyraz” ve “Alaşehir” çeteleri ortadan kaldırılmıştır. Olayın ayrıntılı anlatımı için bkz. Hüseyin Aykol, *Çerkes Ethem. Gerçek Yaşam Öyküsü*, 2. Baskı, İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2011, s. 25-32.

Evet, biz fakirler, cephelerde ifayı vazife ediyor isek, onlar da hiç olmazsa bizi bırakıp gitmediler. Belki bizim bu hizmetlerimizi yakından görürler de takdir ederler diye onları içimizde gördükçe daha ziyade cesaret ediyoruz. Eğer bu zevat-ı muhtereme hayatlarından korkup harice çıkar, serveti sayesinde işi gücü ile uğraşır ve biz fakirleri 'her vakit ölüme mahkûm; sırf zenginlerin emval ve eşyasının muhafazası, hayatının idamesi için yaratılmış' ayrıca bir kavim telakki ediyorlarsa ve bizi böyle ateşler içinde bırakıp gideceklerse bizim ne mecburiyetimiz var. Biz onlardan evvel gitmeyi biliriz. Onların canları aziz de bizimki neden olmasın? Onlar ölmek istemiyorlarsa biz neden ölelim? Şu memlekette servet namına düşüncecek nemiz var? Hanlar, oteller, kıraathaneler, dükkânlar, mağazalar, köşkler, vesaireler bizim değildir.

Bugün memleketin müdafaası her şeyden büyüktür. Şu halde ne biz, ne de onlar harice çıkacaktır. Aksi takdirde silah istimal edeceğimize de [kullanacağımıza da] emin olunuz.⁸³

7. Politik dolayım: Bolşevizm'in Anadolu'daki etkisi

Bu yazının *Devrimci Marksizm*'in 41-42. sayısında yayınlanmış olan ilk kısmında, Sovyet Rusya ile ilişkilerin Millî Mücadele için ne denli önemli olduğunu ayrıntılı olarak anlattık. Anadolu'da Millî Mücadele'nin bir yanında İngiltere ve diğer emperyalistlerin, öte yanında ise yeni proleter devleti Sovyet Rusya'nın bulunduğu bir uluslararası iç savaşın parçası haline geldiğine işaret ettik. Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki mücadeleye silah, mühimmat, para, diplomasi alanlarında büyük bir destek sağladığını ortaya koyduk. Mustafa Kemal'in Saray'ın ve İngiliz işgalcinin nezdinde politika yapmaktan vazgeçerek silahlı mücadeleye girişme doğrultusunda yeni bir yöneliş belirlemesinde Sovyet etkisi olduğuna dair belirtileri gündeme getirdik. Enver Paşa'nın dilini Marksizmden çalan bir İslamcı enternasyonalizmi savunur görünmeye çalıştığını izah ettik. Anadolu'daki İttihatçılığın da bu yönelişin etkisinde bir İslam sosyalizmi rengine büründüğünü, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin bunun önemli bir taşıyıcısı olduğunu belirttik. Kısacası, Anadolu'da ya da yurt dışında Millî Mücadele ile uzaktan yakından ilgili hemen herkes Bolşevizmin dilini konuşuyordu.

Politikada dil, hegemonyanın en belirgin ifadelerinden biridir. Hegemonik bir gücün, onun peşinden gittikleri takdirde kendilerini de düzlüğe çıkaracağına inanmaya başlayan gruplar, o gücün dilini kullanmaya yönelirler. Ama farklı siyasi ve toplumsal grupların bu dili benimsemesi farklı amaçlarla ve farklı zamansallıklara tâbi olarak ortaya çıkar. Kimi, söz konusu hegemonik gücün prestijinden geçici bir süre yararlanmak amacıyla bir merhaleye kadar kullanır bu dili. Kimi, bütünüyle benimser, onun gibi düşünmeye başlar, onunla aynı amaçları paylaşmaya yönelir. Kimi de kendi amaçlarıyla hegemonik gücün temsil ettiği menzil arasında yeni bir sentez kurmaya yönelir.

Millî Mücadele'de de böyle olmuştur. Millî Mücadele'de komünizm meselesi bu yazının gelecek sayıda yayınlanacak üçüncü kısmının konusu olacağı için burada

83 Şamsutdinov, a.g.y., s. 168-169.

uzun ve ayrıntılı bir analize girmeksizin farklı siyasi aktörlerin Bolşevizmin diliyle konuşmasının nedenlerini şöyle sınıflandıracamız. Aralarında bazı vurgu farkları olmakla birlikte Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir ve Mustafa Kemal'in sadık izleyicileri (örneğin aydınlar arasında Dr. Adnan (Adıvar) ve Yunus Nadi) için komünizm hiçbir şekilde Anadolu insanının kültürüne ve sosyal dokusuna uymamakla birlikte, işgalcilere karşı mücadele esnasında maddi destek ve İngiltere'ye karşı bir ağırlık olarak Sovyet Rusya'yla ittifakın önemi dolayısıyla, yer yer komünizmin dilinin ve ideolojik sembollerinin kullanılması yararlı olacaktır. Mustafa Kemal ve arkadaşları bu taktiği Türkiye'nin kendine özgü bir komünist hareketinin Sovyet desteğiyle güçlenmesini engellemek için önemsemişlerdir. Nitekim, bir aşamadan sonra, 1920 sonunda, Mustafa Kemal'in güvendiği unsurlara bir resmi Türkiye Komünist Partisi kurduğunun amacı, Ankara hükümetinin kontrolü dışında bir komünist partisine hayat hakkı tanımama çabasının açık göstergesidir. Mustafa Kemal, komünizmin Türkiye topraklarındaki gelişiminin etrafını bir çitle kuşatmayı, onun dışında bir komünist akımın güçlenmesine engel olmayı ana strateji olarak benimsemiştir. Resmi TKP'nin yanı sıra hem Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesinde hem de doğrudan Anadolu hükümetinin yayın organı olan *Hâkimiyet-i Milliye*'de zaman zaman katıksız bir Marksist dille yapılan analizler ve sosyalizme işaret eden fikirler aynı hedefin basın alanındaki yansımalarıdır.

Enver Paşa'nın İslami Bolşevizmi'nin de çok farklı bir amaç güttüğü söylenebilir. İki liderin farklılaşan konumu Enver Paşa'nın tutumunu biraz farklı yorumlanmanın temeli olabilir. Mustafa Kemal Osmanlı'nın savaş dönemi politikalarından sorumlu bir konumda değildi. Enver ise Alman emperyalizmiyle birlikte bir numaralı sorumlu idi. Enver'in, bir kere, bunu unutturması, deyim yerindeyse affettirmesi gerekiyordu. İkincisi, Enver 1920'de tam anlamıyla sahneye çıktığında, Mustafa Kemal epeyce yol almıştı. Artık ülkenin içinde bir ikili iktidar odağı oluşturan bir meclisin başkanı ve aynı zamanda yürütme organının başıydı. Enver ise yurt içinde böyle bir sağlam üsse sahip olmak bir yana, sahneye yeni çıkıyordu. Yani her iki nedenle de Enver (geçmişteki büyük gücüne ve İslam dünyasında hâlâ devam eden büyük itibarına rağmen) geriden geliyordu. Bu yüzden dönemin emperyalizmle mücadele etmek zorunda olan bütün aktörleri için hegemonik gücü durumundaki Sovyet Rusya'ya çok daha şirin gözükme, bir bakıma "eli yükseltmek" zorundaydı. Mustafa Kemal zaman zaman kendisi de Marksizmden çalınmış cümlelerle konuşmuştur. Ama hiçbir zaman nihai hedefini komünizm sosuna batırılmış bütünsel bir program temelinde formüle etmemiştir. Enver ise bir yandan İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı adı altında inşa ettiği (ve belli ki Komintern'in İngiliz düşmanı hareketlerden oluşan bir replikası gibi düşünülmüş) enternasyonal örgütün yanı sıra, bir yandan da bunun Türkiye "seksiyonu" gibi düşünülebilecek bir Halk Şûrâları Fırkası kurmuş ve buna Mesai (Çalışma) adını verdiği İslamcı Bolşevik bir program hazırlamıştır. Kısacası, Enver'in amacı da hareketini hegemonik gücün yamacında yeşertmektir, ama ölçüyü Mustafa Kemal'den çok daha ileriye taşımıştır.

Bunlardan farklı olarak Anadolu'da gerçekten hegemonik gücün ideolojisi ve programı ile kendi ülkesinin ihtiyaçları arasında bir sentez arayan güçler de olmuştur. Geçen sayıda da kısaca sözünü ettiğimiz Yeşil Ordu Cemiyeti ve daha sonra bunun bir uzantısı olarak mecliste kurulan Halk Zümresi bu tür bir sentez çabası

olarak görülebilir. Yeşil Ordu Cemiyeti'ni aynen daha sonra kurulacak olan resmi TKP gibi bir muvazaa partisi olarak görmek son derecede yanlış bir yaklaşım olur. Yeşil Ordu Cemiyeti, Beyannamesi, Nizamnamesi ve Talimatnamesi, silah ve yeminle üye alan gizli örgüt karakteri, kendine Kızıl Ordu'yu çağrıştıran ve bir yandan da İslamı hatırlatan bir isim seçmesi ve başka yönleriyle Bolşevizm ile İslam âleminin sosyo-kültürel dokusu arasında bir sentez yaratmayı hedefleyen, Anadolu toprağına özgü bir örgüttür. Bir ilk sentez girişimi olduğu için eklektiktir. Bu da çok farklı amaçlar taşıyan ve sentezi çok farklı yorumlayan unsurların aynı çatı altında buluşması sonucunu doğurmuştur. İçinde geçen sayıda belirttiğimiz gibi İttihatçılar da vardır, yukarıda Mustafa Kemal'e yakın aydınlar olarak andığımız Dr. Adnan ve Yunus Nadi de vardır, Marksizmin ve Bolşevizmin İslam'ın Asr-ı Saadet dönemindeki ilkeleriyle gerçekten uyuştuğuna inanmış Şeyh Servet gibi din adamları da vardır, Büyük Millet Meclisi üyesi Nâzım (Resmor) Bey gibi kendiliğinden komünizme sempati geliştirmiş kadrolar da vardır.

Bütün bunlar bir yana, Bolşeviklik ile İslam arasında bir yer tutmaya çalışan bu örgüte gerçek komünistler kısa süre içinde bir "sızma harekâtı" ya da Trotskizmin terminolojisiyle söylersek entrizm yapmışlardır.⁸⁴ Rusya'dan gelen Şerif Manatov, Ziyetullah Nuşirevan, askeri baytar Salih Hacıoğlu önderliğinde kurulmuş olan hafi (gizli) Türkiye Komünist Partisi aynı zamanda Nâzım Bey ile sıkı işbirliği temelinde Yeşil Ordu içinde çalışmaktadır.

Yeşil Ordu'nun varlığından kurulurken haberdar edilmiş olan Mustafa Kemal, kuruluşundan Eylül 1920'ye kadar geçen yaklaşık beş-altı aylık süre içinde örgüt konusunda hiçbir rahatsızlık belirtisi göstermemiştir. Zaten demin de belirttiğimiz gibi kendisine son derecede sadık bazı kadrolar da bu örgütün içinde yer almaktadır. Eylül ayında Mustafa Kemal aniden bu örgütün kapatılmasını emredecektir. Hemen ardından da resmi TKP'yi kurduracaktır. Neden? Çünkü Yeşil Ordu Cemiyeti Çerkes Ethem'i ve ağabeylerini üye olmaya davet etmiştir, onlar da katılmayı kabul etmiştir. ***İşte Yeşil Ordu şimdi gerçekten bir ordu olma potansiyelini kazanmaktadır.***

Mustafa Kemal *Nutuk*'ta Çerkes Ethem ve ağabeylerinin katılmasından sonra Yeşil Ordu'yu nasıl gördüğünü şöyle anlatır (metnin içinde bu çok önemli pasajın sadeleştirilmiş bir versiyonunu, dipnotunda ise aslını vereceğiz):

Bilginize sunmuştum ki, her yerde Yeşilordu örgütünü, benim adıma yapıyorlardı. Şahsen tanıdığım biri, Erzurumlu Nâzım Nazmi Bey'in görevli olduğu Malatya'dan gönderdiği bir mektupta, Yeşilordu örgütünün beni sevindirecek şekilde genişletilmesine çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberin uyarısıyla, bu gizli cemiyet hakkında araştırmalarda bulundum. Bu cemiyetin zararlı bir şekil ve nitelik aldığına inandım. Hemen kapatılması gerektiğini düşündüm. Bu konuda

84 Sözcüğe aşina olmayanlar için, entrizm, daha büyük bir partiye kendine özgü amaçlarla yararda etmek için girmek olarak tanımlanabilir. Trotskist hareket başlangıçta (ve bir dizi ülkede daha geç tarihlerde de) küçük gruplarla işe başlamak zorunda kaldığı için bu taktiğe sık sık başvurmuştur ama aslında taktik daha önce Lenin tarafından da zaman zaman bazı ülkeler için önerilmiştir. "*Sol komünizm*": *Bir Çocukluk Hastalığı*'nda, adı "entrizm" olarak konulmamış olmakla birlikte, bu tür öneriler mevcuttur.

tanıdığım arkadaşları aydınlattım. Görüşümü söyledim. Gerekeni yaptılar. Fakat genel sekreter olan Hakkı Behiç Bey, cemiyetin kapatılması hakkındaki önerimin mümkün olamayacağını söyledi. Ben, kapattırırım, dedim. Bunun da olanaksız olduğunu ve çünkü durumun tahminden daha büyük ve daha güçlü olduğu ve bu cemiyeti kuranların sonuna kadar amaçlarından ayrılmayacaklarına dair birbirlerine söz vermiş olduklarını, kendine özgü bir tavırla söyledi. Olaylar gösterdi ki, biz bu gizli cemiyetin çalışmasına son vermeye çalıştığımız halde tamamen başarılı olmadık. Cemiyetin önde gelenlerinden bir kısmı ki Reşit, Ethem ve Tevfik kardeşler başta bulunuyorlardı, çalışmalarına ve bu defa elbette ki, tamamen olumsuz ve bize karşı devam etmişlerdir. Eskişehir’de çıkarttıkları *Yeni Dünya* gazetesiyle de düşünce ve amaçlarını saldırgan biçimde yayımlattırıyorlardı.⁸⁵

Malatya’den gelen mektubu bir kenara bırakın. Bu dönüm noktası böyle bir rastlantıyla değil, Çerkes Ethem ve ağabeylerinin Yeşil Ordu’ya katılımıyla gelmiştir. Mustafa Kemal, burada Yeşil Ordu içindeki hizipleri, kendisine bağlı olandan düşmanına kadar, adım adım açıklıyor: (1) “Tanıdığım arkadaşlar”, yani Yeşil Ordu’ya baştan muhbir olarak soktuğu aydınlar, (2) Hakkı Behiç Bey, güvendiği ve genel sekreter olduğu için kurulacak muvazaa partisi resmi TKP’nin de başına getirilecek olan, ama her yeni aşamada kendisi için güvenilmez gördüğü kişi ve elbette onu destekleyenler, (3) “durumun tahminden daha büyük ve daha güçlü olduğu” gerçeğinin ardında yatan gizli TKP ve yol arkadaşları (Nâzım Bey, Şeyh Servet ve diğerleri) ve nihayet (4) “cemiyet rüesâsının bir kısmı”⁸⁶, yani Ethem ve ağabeyleri.

İşte bu Yeşil Ordu, bazı doğrulanması güç bilgilere göre 1920 sonbaharında büyük adımlar atmaktadır. Çerkes Ethem’in yandaşlarının subaylık mesleği ve nizami ordu aleyhine propagandayı yaygınlaştırdığı iddia edilir. Güney Cephesi’nde görevli Albay Fahrettin’in (Altay) anılarında *Seyyare Yeni Dünya*’nın sivil bir milita-

85 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, XII. Basım, Günümüz Türkçesine aktaranlar: Pınar Güven/Nur Özmel Akın, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 321-322. Orijinal metin ise şöyledir: “Arz etmişim ki her yerde, Yeşilordu teşkilâtını, banım namıma yapıyorlardı. Şahsen tanıdığım zevâtan biri, Erzurumlu Nâzım Nazmi Bey’in, memur bulunduğu Malatya’dan gönderdiği bir mektupta, Yeşilordu teşkilâtının mücibi memnuniyetim olabilecek tarzda tevsiye çalışıldığı bildiriliyordu. Bu haberden müteyakkız olarak, bu hafî cemiyet hakkında tetkikatta bulundum. Bu cemiyetin, muzır bir şekil ve mahiyet aldığına kani oldum. Der-akab lağvı cihetini düşündüm. Tanıdığım arkadaşları tenvir ettim. Nokta-i nazarımı söyledim, icabını yaptılar. Fakat, Kâtib-i Umumî olan Hakkı Behiç Bey, cemiyetin lağvı hakkındaki teklifimin gayr-i kabil-i is’af ve tatbik olduğunu söyledi. Ben, lağvettiririm dedim. Bunun da gayr-i kabil olduğunu ve çünkü vaziyetin tahminden daha büyük ve daha kavî olduğunu ve bu cemiyeti tesis edenlerin nihayete kadar maksatlarından ayrılmayacaklarına dair yekdiğerlerine söz vermiş olduklarını, bir vaz’ı mahsus ile ifade etti. Vakayi gösterdi ki biz bu hafî cemiyetin men-i faaliyetine çalıştığımız halde tamamen muvaffak olmadık. Cemiyet rüesâsının bir kısmı ki Reşit, Ethem, Tevfik biraderler başta bulunuyorlardı, faaliyetlerine ve bu defa bi’t-tabî, tamamen menfî ve aleyhdârane bir tarzda devam eylemişlerdir. Eskişehir’de çıkarttıkları *Yeni Dünya* gazetesi ile de fikir ve maksatlarını mütecâvizâne bir surette neşrettiriyorlardı.” *Nutuk*, *Gazi Mustafa Kemal tarafından 1927*, 8. Baskı, İstanbul: YKY, 2019, s. 416-417.

86 Sadeleştirilmiş metinde bu noktada “rüesâ” (reisler) için kullanılan “önde gelenler” çok hafif bir terimdir. Bu terim, “önderler” ya da “liderler” olarak sadeleştirilmeli idi.

nının askeri birliğe gelerek üstten bir tavırla gazeteye abone olmalarını neredeyse emrettiği, nizami ordunun, askerlerin mektuplarını ailelerine eriştirmediği yaygın firarlarla karşı karşıya kalacağı yolunda propaganda yaptığı anlatılır.⁸⁷ Sayısı 3 bini bulan nizami ordu askerinin Ethem kuvvetlerinin yanına geçtiği konuşulur.⁸⁸

Görüldüğü gibi, Yeşil Ordu artık Anadolu hükümetinin en büyük sorunu haline gelmektedir.

8. Kuvayı Milliye içinde sınıf mücadelesi (2): Ordusuz generallere karşı “Umum Kuvayı Seyyare Kumandanı” çavuş

Sabahattin Selek, Millî Mücadele’yi iki evreye ayırır. Bunlardan ilki Kuvayı Milliye dönemidir, ikincisi ise nizami ordu dönemi. Bu dönemleştirmeden de anlaşılacağı gibi bir çete gücü ya da müfreze birlikleri olarak Kuvayı Milliye bir aşamadan sonra yerini nizami orduya bırakmıştır. Bu geçişin açıklaması Selek de dâhil olmak üzere şu ya da bu ölçüde Kemalist olan bütün yazarlarca *teknik temellerde* yapılır. Bu literatüre göre, çete savaşı belirli bir dönem boyunca işe yaramıştır, özellikle “isyan” olarak anılan İstanbul yanlısı güçlerin bastırılmasında yararları görülmüştür, ama bir yerden sonra bu yararlılık sona ermektedir. Çeteler merkezleşmiş bir komutaya bağlı olmadığı için işgalci Yunan kuvvetleriyle mücadelede başarı göstermeleri beklenemez. Dolayısıyla, Ankara’daki siyasi kurumlaşma ve organlaşma ilerledikçe ve mücadele merkezleştikçe askeri güç bakımından da merkezleşme ve bir nizami orduda bütünleşme, işin doğası gereği zorunludur. Bu teknik açıklamanın kendi içinde, yani askeri bağlamda ele alındığında doğru olup olmadığının tartışılmasını o alanın uzmanlarına bırakmayı tercih ederiz. Yalnızca geçerken çeşitli devrimlerde çok güçlü işgal kuvvetlerinin gerilla ya da partizan güçleriyle yenilgiye uğratılmış olduğunu hatırlatalım: Liste uzundur, biz sadece birkaçına bakalım. İkinci Dünya Savaşı döneminde Fransa’da Direniş’in, İtalya’da partizanların, Yunanistan’da Kapetanios’un Nazi ordularına ya da 1960’lı ve 70’li yıllarda Güney Vietnam’da Vietkong’un ABD ordusuna kök söktürdüğünü, hatta işgalciyi düpedüz yenilgiye uğrattığını hatırlamak yeter. Kendi dönemlerinin en güçlü orduları olan Nazi veya Amerikan orduları neden partizan savaşıyla yenilgiye uğratılabiliyor da başlangıçta Türk ordusuna karşı ciddi bir üstünlüğü olsa da tarihin belki de en güçlü askeri aygıtları olan bu iki orduyla karşılaştırılmayacak Yunan ordusu söz konusu olduğunda aynı şey olamıyor, bunu tartışmak gerekir. Ama biz askerlik uzmanı değiliz. 1920’li yılların başı Anadolu’sunun ve o günün silah ve askerlik düzeneklerinin özgül koşullarını değerlendiremeyiz. Bu yüzden bu noktayı daha fazla deşmeyeceğiz.⁸⁹

87 Efe, a.g.y., s. 100.

88 Efe, aynı yerde.

89 Bunun bir nedeni de şu: Nizami (düzenli) ordu mu, gerilla savaşı mı devrim için daha yararlıdır tipi bir soru, genelleştirilmeye çok müsait değildir. Ekim devriminin ayakta kalmasını sağlayan Kızıl Ordu’nun (üstelik Çarlık Ordusu’nun bir kısım komutanını da seferber eden, ama bunun sancılarını siyasi komiserlerle gideren) bir nizami ordu olduğu unutulmasın. Burada somut olarak

Ama şundan eminiz: Kendileri de savaş uzmanı olmayan bütün bu yorumcular, doğru olsa da olmasa da bu teknik açıklamayı **gerçek siyasi açıklamanın üzerini örtmek için** ileri sürmektedirler. Bunun kanıtları mevcuttur. Birincisi, Ankara yetkilileri kendileri Çerkes Ethem'in başarılarına ilişkin samimi olduğu kuşku götürmez değerlendirmeler yaparken, Çerkes'in sadece isyanların çapulcularına karşı değil Yunan ordularına karşı da başarılı olacağını öngörmüş, daha da ötesi başarı yaşandıktan sonra bu durumu tescil etmiştir.

Haziran sonundan itibaren, Çerkes Ethem henüz Yozgat-Zile isyanını bastırma ile meşgulken, Yunan ordusu geniş çapta bir taarruz başlatmıştır. 3 Temmuz'da Genelkurmay Başkanı Albay İsmet, Ethem'e bir telgraf çeker:

(...) Genelkurmay'a gelen son savaş raporlarına göre, hiçbir tarafta ciddi direniş gösteremeyen düzenli ve milis birliklerimiz, düşman ilerledikçe erimekte ve dağılmakta, savunmayı zayıf bulan Yunan ordusu da iki koldan ilerlemeye devam etmekte. (...) Böyle bir direniş, böyle önemli bir **görevi üzerine alıp başarabilecek olan kuvvet, ancak sizin morali kırılmamış birliklerinizdir.**⁹⁰

Geniş bir cephede verilmekte olan savaşta Ethem merkezde Demirci cephesinde Kuvayı Seyyare güçlerinin başında çarpışırken, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa Bursa-Eskişehir hattında savunma yapacak, Mustafa Kemal ise Albay Fahrettin'in (Altay) yerine Uşak-Afyon hattında işgal ve savunma harekâtı yürütecektir. Kendisinden bir süre haber alınamayan Mustafa Kemal Afyon'dan 13 Temmuz'da (yani İsmet Bey'in yukarıdaki telgrafından 8 gün sonra) Çerkes'e bir telgraf yollar:

Gözü daima ilerde olan saldırgan düşman birliklerinin yoğunluğu oranında burarlarda güç bulamadım. Elden geldiği kadar takviye ettirdiğim Aşir Bey tümeni son bir çabayla Uşak önünde savunma halindedir. **Tüm dikkatler ve umut deneyimli müfrezelerinizin atılışlarının sonucuna çevrilmiştir.** İstenen topçu cephanesi size süratle ulaştırılmak üzere yola çıkarılmıştır.

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal.⁹¹

Bu savaş sonucunda Yunan taarruzunun durdurulmasına ilişkin Mustafa Kemal'in Ankara basınında yayımlanan demecinde ise özetle şöyle denmektedir: "Yunan saldırısı durduruldu ve kırıldı. Bu hususta Ethem Bey güçlerinin özverişi cidden büyüktür. Ethem Bey gayet ustaca yaptığı bir plan ve manevra ile Demirci civarına yığılan düşman alaylarına karşı kahredici bir darbe daha indirmiştir."⁹²

Anadolu'daki mücadele açısından bizim söylediğimiz yalındır: 1920 ortası dönemeç noktasında nizami ordu burjuvazinin çözümüdür, Kuvayı Milliye ise emekçi halkın çözümü olma potansiyelini göstermektedir. Bir kez Kuvayı Milliye bu savaşı kazandıktan sonra işgal güçlerine karşı bir nizami ordunun kurulması gerekliyse, bu **gerçekten teknik bir sorun** haline gelirdi. (Bu konuda Levent Dölek yoldaşım ile tartışmalarımız benim açımdan çok zihin açıcı oldu. Kendisine teşekkür ederim.)

90 Aktaran: Hüseyin Aykol, *Çerkes Ethem*, a.g.y., s. 71-72 (sadeleştirilmiş metin), vurgu sonradan.

91 A.g.y., s. 81 (sadeleştirilmiş metin), vurgu sonradan.

92 A.g.y., s. 87 (sadeleştirilmiş metin).

Kısacası, “Kuvayı Seyyare Anadolu’daki isyanlara karşı başarılı idi ama Yunan ordusuna karşı duramazdı” diyenler hiç sıkılmadan hakikate aykırı konuşmaktadırlar.

Ama, ikincisi ve bundan da önemlisi, Eylül 1920 başında Anadolu’da siyasi durumda çok önemli bir değişim yaşanmıştır. Bu, Millî Mücadele’nin fizyonomisini toptan altüst etme potansiyeli taşıyan bir değişimdir. Nizami orduya geçişin bu aşamada ivme kazanması, en azından zamanlaması bakımından, bundan bağımsız olarak ele alınamaz. Bu dönüm noktası, ***Kuvayı Milliye içindeki sınıf mücadelesinin politikleşmesi*** olarak nitelenebilir. Görelim.

Çerkes Ethem, halk çeteleri arasında en güçlüsünün komutanıdır. Yukarıda bütün bölgesine hâkim olduğunu gördüğümüz Demirci Mehmet Efe bile, yer yer Ethem’in yardımcısı konumunda bulunmuştur. Çerkes, 1919 bahar aylarından itibaren Ege’nin çeşitli bölgelerinde faaliyete başlamıştır. Bilindiği gibi tek başına değildir, iki ağabeyi ile birlikte çalışmaktadır. Büyük ağabey Reşit Harbiye’den Mustafa Kemal’den bir dönem önce mezun olmuş bir subaydır. Ama askerlikten istifa yoluyla ayrılmıştır. Büyük Millet Meclisi’nde milletvekilidir. Ortanca kardeş Tevfik de Harbiye mezunudur, Ethem’e sık sık vekâlet eden bir komutandır. Kardeşlerin en küçüğü olmasına rağmen, Ethem çeşitli nedenlerle, ama en başta askeri başarısı dolayısıyla en büyük şöhret ve itibar sahibi olanıdır. Ancak bu, Ethem’in kudretinin en başta büyük ağabeyi Reşit’in Meclis’teki siyasi gücünden de çok şey kazandığını unutmamıza yol açmamalıdır. Ethem önde gelen şahsiyet olsa da, üç kardeş bir ekiptir ve güçleri bu nedenle katlanmaktadır.

Ethem, örneğin Demirci Mehmet Efe veya Yörük Ali Efe gibi, yoksul sınıflardan gelmemektedir. Epeyce varlıklı bir köylü ailesinin çocuğudur. Üstelik babası çiftlik sahipliğinden değirmen işletmeciliğine geçerek kapitalizm yoluna girmiştir. Ama her şeye rağmen hem köylüdür, hem de ağabeylerinden farklı olarak rütbesizdir. Orduda küçük subay (bugünün deyimiyle astsubay) olarak görev yapmıştır, daha sonra Süvari Zabıt Okulu’na gitmiştir, ama hiçbir zaman subay olmamıştır. Cihan Harbi’nde Teşkilatı Mahsusa mensubu olarak Mezopotamya (Irak) cephesinde çete savaşı görevleri üstlenmiştir.⁹³ Bunun zorlu bir deneyim olarak daha sonraki başarılarında rol oynamış olması muhtemeldir. Bütün kardeşler köken olarak İttihatçıdır. Ama daha evvel de belirttik, Cihan Harbi bittiğinde İttihatçı olmak ne demektir, buna her eski İttihatçı farklı cevap verecektir.

Bir konuda Çerkes kardeşler diğer eski İttihatçı subaylardan bambaşka bir yönelişe girmişlerdir. Reşit 1913’ten beri, Balkan Savaşları deneyiminin ardından, ordunun subaylarını fena halde aşağılamaktadır. Ağabeyinin rahle-i tedrisinde yetiştiği için midir, kendisi Cihan Harbi döneminde her şeyi kendi gözleriyle gördüğü için midir bilinmez, Ethem de komuta kademesini fena halde küçümser, asker olarak yetenek ve becerilerini her fırsatta aşağılar, hatta kendi hatıralarında bunu Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi’nin (Çakmak) yüzüne açıkça söylediğini de ileri sürmektedir. (Daha sonra hayat memat kavgasına giriştiğinde İsmet’e yollayacağı bir telgrafta yine aynı aşağılayıcı üslupla bütün komuta kademesini yerden yere vurmuştur.)

O neredeyse alaylı bir asker olarak ordunun kurmay subaylarını küçümsemekte-

93 Emrah Cilasun, “*Bâki İlk Selam*”. *Çerkes Ethem*, 2. Baskı, İstanbul: Versus, 2004, s. 26.

dir ama paşalar ve albayların da onun kendilerine en azından onların eşiti imiş gibi, hatta kızgın olduğu anlarda üstten bir tutumla davranması dolayısıyla ona karşı “bir çavuş parçası” tarzı aşağılayıcı tutum içinde oldukları da tarihsel belgelere yansımıştır.⁹⁴

1920 yılı Ankara'nın Yunan ordusundan ziyade padişah ve İstanbul hükümetinin başlattığı iç savaşla başa çıkmak zorunda kaldığı bir yıl olmuştur. Anzavur, Hilafet Ordusu, Bolu, Gerede ve Düzce isyanları ve bir dizi başka olayda Ethem'in *Kuvayı Seyyare* (Gezici Güçler) olarak anılan müfrezeleri görülmemiş bir başarı elde etmiştir. Ethem daha bir isyanı yeni bastırışken ve müfrezelerini dinlendirmeye yeni geçmişken, Ankara'dan gelen yeni bir telgrafla başka bir yöreye yeni bir isyanı bastırmaya gitmek zorunda kalmıştır. Ankara'nın batısı baştan aşağı Ethem'den sorulmaya başlamıştır. O da giderek ünvanını daha da iddialı hale getirerek en sonunda “Umum Kuvayı Seyyare Kumandanı” sıfatını üstlenmiştir.

Mayıs ayında bir merhale daha geçilmiştir. Yozgat'ta Çapanoğlu isyanı çıkınca Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi, Çerkes'i Ankara'ya davet ederek kendisine bu isyanı bastırma görevini de teklif etmişlerdir. (Ethem'in *Hatıralar*'ında başarısızlıklarını bu üç komutanın yüzüne vurduğuna dair notu bu görüşmeye ilişkindir.) Yozgat Ankara'nın doğusundadır, Ethem ise sözde Ege'de Yunan'a karşı savunma yapmaktadır. Görevi mecburen üstlenen Çerkes, Yozgat isyanını da başarıyla bastırmıştır. Ethem bu dönemde giderek efsanevi bir kahraman kimliğine bürünüyordu. Halide Edip Ethem'in Ankara'da karşılanışını şöyle tasvir ediyor:

Etem Ankara'ya silahlı kuvvetleriyle geldiği zaman, halk sokakları doldurmuştu. Adamları arasında kadınlar da vardı. Etem dikkati çeken büyük bir şevkle karşılandı. Mustafa Kemal Paşa otomobilini ona tahsis etti. Bu, Ankara'da tek otomobildi. Etem Büyük Millet Meclisine geldiği zaman şiddetle alkışlandı. Ben onu ilk defa karargâhta gördüm. Bir gün büyük odaya girerken bir sürü silâhlı adamın arasında kendimi buldum. Bunlar Etem'in adamlarıydı. Etem'i Paşa'nın karşısında bir sandalyede buldum. Ayağa kalktı. Elimi öptü.⁹⁵ Alelâleden uzun boyu vardı.⁹⁶ Hiç eti olmayan kudretli vücudu, canlı bir iskelete benziyordu. Tam

94 Örneğin 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin (Altay) anılarında Garp Cephesi Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya şöyle bir sitemde bulunduğunu anlatır: “Bir jandarma çavuşluğundan yetişen bu adamın bizlere karşı aldığı durumu düzeltmesine delalet buyrulması yerinde olacaktır” dedim.” Ali Fuat Paşa ise şöyle cevap verir: “Hürmetkâr olması tabiidir amma, jandarma çavuşluğu çok eskidir, şimdi büyümüş millî kumandan olmuştur. Ona da hakkını vermeliyiz”. Aktaran: Ahmet Efe, *Çerkez Ethem*, Gözden Geçirilmiş 2. Basım, İstanbul: Bengi Kitap Yayın, 2007, s. 112-113.

95 Yanlış anlaşılmasın. Bu, yaşlı bir hanımın elinin öpülmesi değildir. Halide Edip 1920 yılında daha 36 yaşındadır. Zaten Ethem de ondan sadece iki yaş küçüktür. Bu, Osmanlı'nın son döneminde yaygın olan Fransız kültürel etkisi dolayısıyla üst sınıf erkeklerinin kadınlara saygı gösterisi olarak ellerini, alınlarına değdirmeksizin, hafifçe öpmeleri türü bir el öpmesidir. Halide Edip de tam da bunun için el öpme vurgusu yapmaktadır. Ethem köylü olabilir, ama üst sınıf köylüdür. “Adamları arasında kadınlar da vardı” gözlemi de benzer bir çağrıştırmaya için eklenmiştir bizce. “Çerkes Ethem modern kafalı bir adamdı” anlamına geliyor.

96 İnce biçimde söylemenin çok belirgin bir örneği. Çerkes Ethem 2 metre boyundaydı. O dönemde Türkiye'de ortalama boyun bugünkünden çok daha kısa olduğu göz önüne alınırsa bu, bugünkün-

Çerkes yapısıydı. Geniş omuzlar, ince bel, uzun bacak ve kollar, kocaman sarışın bir kafa, kısa bir burun ve gayet solgun gözler... Teni hiçbir hava tesirile değişmemişti. O odada istisnasız, bu kocaman Çerkes herkesi gölgede bırakıyordu...⁹⁷

İşte böylesine kahramanlaşmış bir komutandır Ethem. Yozgat dönüşünde Büyük Millet Meclisi genel kurulunda ayakta alkışlanmış, “Yaşasın millî kahraman!” nidalarıyla karşılanmıştı. Açık bir şekilde bir ara sonuç çıkaralım: Yazının daha önce yayınlanan ilk kısmında Millî Mücadele’nin ve onun aracılığıyla gerçekleştirilen ihtilalin sadece Yunanistan (ve doğuda Ermenistan) ordularıyla bir savaşa değil, aynı zamanda bir iç savaşa sahne olmuş olduğunu vurgulamıştık. Burada sonucu açık şekilde formül edelim: ***İç savaşı kazanan ve bu sayede Büyük Millet Meclisi’nin kurulmasını ve ayakta kalmasını temin eden Çerkes Ethem’dir.*** Yunan ordusunu yenen ordunun başkomutanı Mustafa Kemal olabilir ama iç savaşın başkomutanı Çerkes’tir. Hiçbir demagoji, bu hakikati ve bunun önemini ortadan kaldıramaz. Bu durumun Ankara’da, hele Mustafa Kemal gibi iktidar hırsı çok yüksek bir şahsiyette kaygı uyandırmamış olması mümkün değildir.⁹⁸

Ethem’in yukarıda sayılan isyanları bastırma konusundaki askeri başarıları Büyük Millet Meclisi’nin açılışının öncesinde, Nisan başında başlıyor. Tam bu sırada Ankara’daki askeri durumu Şevket Süreyya Aydemir’in kitabından izlemek çok öğretici olacaktır. Uzun bir alıntı yapmamıza izin verilsin. Tablo şudur: Albay Refet (Bele) güney cephesinden Ankara’ya askeri takviye yollamaktadır. Başında Üsteğmen Şerif’in (Güralp) olduğu, yarısı atlı, yarısı yaya bir birlik. Üsteğmen Şerif Ankara’ya varışında teknil vermek için Mustafa Kemal’in huzuruna çıktığında yaşananları anılarında şöyle kaydetmiştir:

Paşa ile İsmet Bey dar, çıplak bir tahta kanepenin üstüne yan yana oturmuşlardı. Vaziyet aldım. Selâmlayıp tam haberi vermek istedim. Fakat Mustafa Kemal birden kolumdan yakaladı. Beni çekti. İkisinin arasına oturttu. Sıkıştık. Şaşırdım. Fakat o bağırdı:

-Bırak şimdi bunları... Şurada üç kişiyiz, ne yapacağız onu düşünelim!

Elime bir de sigara tutuşturdu. Ben şaşırılmıştım. Bu telaşın sebebini anlamıyordum. Ankara’daydık. Düşman karşısında değildik ki? Birkaç cümle konuşur konuşmaz, İsmet Bey bana hemen şu emirleri verdi:

-Şimdi derhal askerlerini toplayacaksın. Bu binanın etrafı, bu tepe tahkim edilecek. Akşam üzeri tahkimi teftiş edeceğim!..

Daha çok şaştım. Bu tepenin tahkimi? Pekiye ama kime karşı? Niçin?

Hemen tahkimata giriştik. (...) Akşam kararıp da gece basınca, bu telaşların sebe-

den bile çarpıcı bir boydu.

97 Aktaran: Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, I. Cilt, 1884-1938, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011, s. 152.

98 Bazıları anlaşılan Ethem’e sempati duyuyorlar, ama Mustafa Kemal’e toz kondurmamak için çatışmanın sorumluluğunu Albay İsmet’in (İnönü) sırtına yüklüyorlar. Roman biçimi altında yazılmış bir biyografi için bkz. Yılmaz Koç, *Çerkes Ethem. “Ben Hain miyim?”*, İstanbul: Parola Yayınları, 2016.

bi anlaşıldı. Bulduğumuz tepeyi saran bahçelerin içinden silah sesleri gelmeye başladı. Bunları atanlar kimlerdi? Niçin ateş ediyorlardı? Bunları araştırmak, anlamak da mümkün değildi.⁹⁹

Ankara’da sadece on beş gün sonra meclis açılacak, Mustafa Kemal Meclis Reisi seçilecektir. Ama bu kadro kendini Ankaralı sivillerden korumak için bile 120 kişilik bir birlikten o güne kadar yoksun kalmıştır. Ordusuz generaller!

Ankara hükümetinin ordusunun daha erlerine giydirecek doğru dürüst giysisi yoktur. Bakın Mustafa Kemal kendisi, bir Fransız bakanın ağırlanışı sırasında, üstelik herhangi bir askeri birliği değil, tören bölüğünün durumunu Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal’e nasıl betimliyor: “Bu zatı Ankara istasyonunda biz beraberce karşıladık. Tören bölüğünün perişan halini gördü. Ne silahları ne üst başları aynıydı. O buraya bu yokluk içinde senin işgal ve istilaya nasıl karşı koyduğunu anlamak ve kavramak için geldi.”¹⁰⁰

Tören bölüğü bu haldeyse diğer birlikleri düşünebilirsiniz. Alev Coşkun gibi bugün Kemalizmin baş sözcülerinden biri olmaya soyunmuş bir yazar, bu diyalogu “ah Atatürk ve arkadaşları bu büyük kavgayı nasıl da zor koşullarda verdiler” demek, gençliği onun nasıl yoktan var ettiğine inandırmaya çalışmak için aktarıyor. 1968 yılında çok daha öncü ve orijinal bir çalışma yapmış olan Sabahattin Selek, halkın çetecileri sevmediğini, çünkü onlardan “eziyet” gördüğünü yazarken¹⁰¹ çetecileri kötülediğini sanmaktadır, ama bu “halk” dediklerinin esas olarak zenginler olduğunu açıklamamaktadır. Bu karşıtlıkta bir ipucunu bulmamak mümkün mü? Nizami ordu dökülüyor, askerini neredeyse çıplak savaşa sürüyor, çünkü meclis ve hükümet zenginlerden az vergi alıyor. Çerkes Ethem doğrudan doğruya zenginlerin yakasına yapışan halk çetelerinin içinde bu konuda en kötü şöhrete sahip komutandır. Yamauchi Çerkes’in zenginleri soymasının en ünlü örneklerini bir arada anlatmış:

Ethem de göz korkutma veya adam kaçırma yoluyla para sızdırma konusunda çarpıcı bir yeteneğe sahipti. Bu tür yollardan şu kişilerden aşağıdaki miktarda para elde etmişti:

1. İzmir (Aydın) Valisi Rahmi Bey’den 53.000 lira;
2. Adapazarı’nda zengin bir Arap tüccardan 50.000 lira;
3. Karacabey eşrafının ünü yayılmış bir mensubundan 5.000 lira.¹⁰²

Yukarıda askerlikten muaf olmanın bedelinin 43 Osmanlı lirası olarak belirlenmiş olduğuna ve bunun zenginler için bile epey yüksek olduğuna işaret etmiştik. Aradan geçen 5 yıl boyunca bir miktar enflasyon yaşanmış olsa da kaldırılan paranın ne kadar yüksek bir meblağ olduğu ortadadır. Çerkes Ethem fidye ve “bağış” alıyor, bu sayede askerine iyi bakıyor, savaşma motivasyonlarının yükselmesini

99 *İkinci Adam*, cilt I, a.g.y., s. 141.

100 Alev Coşkun, *Kuvayı Milliye’nin Kuruluşu*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019, s. 100.

101 Selek, a.g.y., s. 127.

102 Yamauchi, a.g.y., s. 43.

sağlıyor, bu yüzden başarı üzerine başarı kazanıyor. Zenginler ve onların meclis-teki temsilcileri de Çerkes'in itibarının yükselmesinden fena halde rahatsız oluyor. Tablo berraktır.

Çerkes'in ne kadar askerinin olduğu konusunda kaynaklar sağlam verilere ulaşmıyor. Kuvayı Seyyare için değişik zamanlar için verilen mevcut sayısı bizim görebildiğimiz kadarıyla 5 ila 10 bin arasında değişiyor. Çerkes aynı zamanda birçok başka halk çetesinin de üst komutanı gibidir. Bu durumda, 1920 yaz aylarından itibaren sadece itibar ve efsaneleştirilme bakımından değil, askeri bakımdan da korulacak bir rakip haline gelmiş olduğu söylenebilir.

Ancak, dönüm noktası Çerkes Ethem'in Yeşil Ordu'ya katılmasıyla ortaya çıkmıştır. Neden? Yeşil Ordu büyük bir güç olduğu için değil. Yeşil Ordu, içindeki komünist kadrolar sayesinde Sovyet Rusya ve/veya Komintern ile doğrudan bir ilişki içinde olduğundan dolayı. Çerkes Ethem Yeşil Ordu'ya katılmakla kalmamış, bir yandan da Eskişehir'de 30 Ağustos 1920'den itibaren gazeteci Arif Oruç'un yönetiminde *Seyyare Yeni Dünya* gazetesini finanse etmeye başlamıştır. Gazetenin adı çok ilginçtir, çünkü *Yeni Dünya* Mustafa Suphi'nin Rusya'da yayınladığı gazeteyle aynı adı taşıyacak kadar Bolşevik yanlısı olduğunu açıkça ilan etmektedir. "Seyyare" ise bilindiği gibi Ethem'in birliklerinin adından esinlenmektedir. Ethem *Seyyare Yeni Dünya*'ya verdiği uzun bir demeçte kendisini Bolşevizme çok yakın hissettiğini vurgulamaktadır. Halk arasında, hatta Meclis'te ve yönetici kadrolar arasında itibarı çok yüksek ve askeri gücü tartışılmaz bir komutanın şimdi bir de Sovyet Rusya'ya, Bolşeviklere yaklaşması söz konusudur.

Mustafa Kemal bu dönüm noktasında derhal, kendisinin ağır ağır kurmakta, ilmek ilmek örmekte, parça parça oluşturmakta olduğu iktidarının karşısında bir iktidar alternatifinin belirmiş olduğunu fark etmiştir. Ethem Yeşil Ordu'ya katılınca ortaya yepyeni bir sentez çıkmış olmaktadır. Askeri güç ve halk nezdinde prestij bakımından kendisiyle yarışabilecek bir şahsiyet Sovyet Rusya ile ittifakını konsolide edebilirse, buradan her türlü sonuç çıkabilir görünmektedir. Üstelik sorun sadece kişisel iktidar değildir. Bu işin ucunda Ethem'i kendi yanına alacak bir Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi Bolşevizme kazanması bile söz konusu olabilir.

Mustafa Kemal'in 16 Eylül 1920'de Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya yolladığı şifreli telgraf bu aşamada durumu nasıl gördüğünü açıkça ortaya koyuyor:

Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilatı vücuda getirmek için fevkalade faaliyete başlamışlardır. (...) Bunların maksatları memlekette toplumsal bir inkılap meydana getirmektir. (...) Memleketimizin fikir ve inkılap taraftarları olan veya bu perde altında türlü türlü maksatlar peşinde koşan adamları da, bu tehlikeleri fark etmeksizin Bolşevik teşkilatını kolaylaştırmaktadırlar. Biz bu ahval üzerine evveleminde memleketi elimizde muhafaza ve ne ıslahat lazım ise hükümet vasıtasıyla yaparak anarşi ve inkılap suretiyle Rus tabiiyetine mani olmak [zorundayız].¹⁰³

103 Aktaran: Efe, a.g.y., s. 102-103.

Mustafa Kemal'in tehlikeyi nasıl tanımladığına dikkat edilsin: Birincisi, memleket elden gitmektedir. "Memleketi elimizde muhafaza" gerekiyor. İkincisi, "Ne ıslahat lazım ise hükümet vasıtasıyla" yapmak gerekiyor. Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın gençlere söylediği sözün ilhamı meğer Mustafa Kemal'den geliyormuş: Hani ünlü sözdür, "bu memlekete komünizm gerekiyorsa, onu da biz getiririz." Ama en önemlisi şudur: Bolşeviklerin maksadı, "memlekette toplumsal bir inkılap meydana getirmektir". Yani **Mustafa Kemal sadece Yeşil Ordu'ya ve Çerkes Ethem'e karşı değil, sosyalist devrime karşı harekete geçiyor.**

Mustafa Kemal her cephede birden harekete geçmiştir. Bir yandan Yeşil Ordu'nun kapatılmasını emretmiştir. (Yeşil Ordu, Ankara hükümeti nezdinde varlığını beyan etmediği, yani gizli örgüt statüsünde görüldüğü için bu taarruz karşısında zayıf konumdaydı. Buna rağmen, Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta da belirttiği gibi, Umumi Kâtip Hakkı Behiç Bey hem direnmiş, hem de bunun mümkün olmadığını, Yeşil Ordu'nun sanılandan daha güçlü olduğunu söylemiştir.) Bir yandan, bir süre sonra Yeşil Ordu'nun Sovyet Rusya ile esas ilişkisini oluşturan, içinde entrizm taktiğiyle etkili olan TKP'ye (bu aşamada hafi TKP artık legal bir parti olarak, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adıyla açığa çıkmıştır) hücum etmiş, böylece Bolşeviklerin ve Komintern'in Çerkes Ethem'le ittifakının önünü kesmeye girişmiştir. Bir yandan Ethem'in sözcüsü *Seyyare Yeni Dünya*'nın Ankara'ya taşınmasını önererek daha göz altında ve zararsız bir yayın haline gelmesi yolunda bir adım atmıştır. Bir yandan Bolşevizmin her türlü sahici ifadesinin karşısına bir engel olmak üzere resmi TKP'nin kuruluşuna ön ayak olmuştur. Bir yandan, Yeşil Ordu'nun Büyük Millet Meclisi içindeki uzantısı gibi olan Halk Zümresi'nin dağılması için onun programına benzer bir programı kendisi meclisin gündemine getirmiş ve kabul ettirmiştir. Nihayet bir yandan da Çerkes Ethem'in bağımsızlığını ortadan kaldırmak üzere bütün Kuvayı Milliye güçlerinin, oluşturulacak bir nizami ordunun emir ve komutası altına girmesini zorunlu kılmıştır.

Ethem'in askeri olarak Kuvayı Seyyare'ye, siyasi olarak da Yeşil Ordu'ya (yani son tahlilde Moskova'ya) yaslanarak Mustafa Kemal'in iktidarı, hatta Büyük Millet Meclisi sistemi için elle tutulur bir tehdit haline geldiği konusunda bir abartma içinde miyiz? Hiç sanmıyoruz.

Ethem'in Haziran ayında Ankara'yı ziyaretinde tablonun ne olduğunu Halide Edip'ten aktardık. Şimdi Eylül başına gelelim. Önce bir hatırlatma: Yeşil Ordu'nun merkezi unsurlarından milletvekili Nâzım (Resmor) Bey 4 Eylül günü meclis İçişleri Bakanını seçmek üzere toplandığında adaylığını koyar ve Mustafa Kemal'in adayı Refet Bele'ye karşı yarışı kazanır. Bu aşamada Yeşil Ordu taraftarları Meclis'te Halk Zümresi'ni kurmuşlardır. Böylece Yeşil Ordu taraftarlarının mecliste de birtakım ittifaklar sayesinde çok ciddi bir güç haline gelmiş olduğu tescil olmuştur.

Bu konuda Ethem'in 1962 yılında gün yüzüne çıkan *Hatıralar*'ından epeyce uzun bir pasajı alıntılamanıza izin verilsin çünkü burada Ethem'in Mustafa Kemal karşısındaki konumu oldukça berrak bir şekilde ortaya çıkmaktadır. 5 Eylül gecesi Ankara'da "ziyaretine gelen milletvekili dostlar" durumu kendisine anlatırken meydana gelen bir olay şöyle anlatılır:

Görüşme devam ederken kapının önünde bir otomobil durdu. Mustafa Kemal Paşa

gelmişti. Yanında Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey vardı.¹⁰⁴ Salona girince etrafında bulunduğumuz büyük masanın başına onlar geçtiler. Mustafa Kemal Paşa üzgün görünüyordu, bir süre sonra konuyu açtı. Nazım Bey'in kırtasiyecisi bir adam olduğu hakkında konuştu. İçişleri'nin henüz nazik ve önemli bir safhada bulunduğunu söyledi, bana bakarak Meclis'deki milletvekillerini şikayet etti. Herhangi bir iç karışıklıktan ve uygunsuzluktan dolayı sorumluluk kabul edemeyeceğini, gerekirse Meclis Başkanlığından istifaya da hazır bulunduğunu ima etti. Ben, Tokat Milletvekili Nazım Bey'i tanıımıyordum. Onun yerine Mustafa Kemal Paşa'nın iltimas ettiği albay Refet Bey'i son tertipler sırasında ve ondan daha evvel Demirci Mehmet Efe'nin yanında görmüş, konuşmuştum. İdare kabiliyetinin derecesini doğallıkla bilemiyordum. Hazır bulunanlar çoğunlukla yine Mustafa Kemal Paşa'nın tarafını tutuyorlar, özel olarak bu soruna müdahale etmemi istiyorlardı. Ricaları şöyleydi:

"Eğer Nazım Bey'e selam gönderirseniz onun istifa etmesi pek mümkündür."

Ben böyle bir selamın ve tarafımdan yapılacak bir tavsiyenin tehdit manasını taşıyacağını düşünerek kendilerine dedim ki:

"Şu halde ben yarın kendisini yerinde ziyaret eder, münasip surette istifasını rica ederim."¹⁰⁵

Muhatapları bunu sakıncalı bulurlar. Sonunda Ethem, Hacı Şükrü Bey'in Nazım Bey'e giderek çok dikkatli biçimde kendisine duyduğu güvene rağmen şimdilik görevine sadece milletvekili olarak devam etmesini tavsiye ettiğini söylemesini tembih eder. Konuklar kalkar gider. Aradan bir saat geçmemiştir ki, Hacı Şükrü Bey elinde Nâzım Bey'in istifa mektubu ile gelir.

Burada yaşanan olay berrak değil midir? Yeşil Ordu ve Halk Zümresi'nin önde gelen bir üyesi Mustafa Kemal'e rağmen seçilmiştir. Mustafa Kemal artık Yeşil Ordu ile yeni kurulmuş ilişkisi dolayısıyla Nâzım Bey'i Çerkes'in seçtiğini düşünüyor, öyle düşünmüyorsa bile Nâzım Bey'i istifa ettirme gücünün sadece Ethem'de olacağını düşündüğü için Ethem'i Nâzım'ı istifa etmeye zorlatmak istiyordur. Mustafa Kemal yanılmamıştır: Ethem'in bir mesajı ile Nâzım Bey geri çekilmeyi görev

104 Hacı Şükrü de Yeşil Ordu-Halk Zümresi kanadındandır. Kendisi Kuvayı Milliye kökenli alt rütbeli bir subaydır. Milletvekili seçilmeden önce Demirci Mehmet Efe ile Kuvayı Milliye içinde çalışmıştır. Ethem'in, Ankara'da, ağabeyi Reşit dışında en yakın olduğu politikacıdır.

105 Çerkes Ethem, *Anılarım*, İstanbul: Berfin, 5. Basım, 2005, s. 88 veya *Hatıralarım*, İstanbul: Bizim Kitaplar, 2018, s. 114-115. Öyküde elbette makyajlı yerler olması çok kuvvetle muhtemeldir. Birincisi, Ethem'in Nâzım Bey'i tanımayan olması olanaksıza yakındır. Kendisine en yakın milletvekillerinden biri olmalıdır. Mustafa Kemal'in gelirken yanına Hacı Şükrü Bey'i takmasının esas anlamını, yani elçilik yapmak üzere onu getirmiş olduğunu da söylemiyor. Ayrıca, Ethem Mustafa Kemal'le o toplantıda yaşadığı bilek güreşini bir "rica"ya indiriyor. "Üzerime geldi, ben de diretecek kadara dirayetli davranmadım" diyemiyor. Ethem'in hatıralarının neresinin sahici, neresinin (eğer öyleyse) tahrifat ürünü veya (eğer öyleyse) yalan olduğunu bilemiyoruz. Ama bizim kesin bir kanaatimiz vardır: O da Ethem'in ölene kadar kendisinin Mustafa Kemal ile ölesiye bir iktidar mücadelesine girmiş olduğunu itiraf etmemiş, kendisini hep ne olup bittiğini kavrayamayan ya da çok geç kavrayan, siyasetten anlamaz, bu yüzden büyük elem duyan saf ve masum asker olarak sunmuştur.

kabul etmiştir! Bu olayda direnmemiş, ele geçirdiği İçişleri Bakanlığını kendi eliyle Mustafa Kemal'e teslim etmiş olması, Ethem'in mücadeleyi kaybetmesine yol açan hatalar arasında en önemlilerinden biridir.

Bu dönemdeki hassas iktidar dengesi konusunda bizim değerlendirmemize güvenmeyen okuyucu, koyu Kemalist Şevket Süreyya'ya kulak verebilir:

Mustafa Kemal ve hele İsmet Beyle Çerkes Etem arasında çatışmalar uzun sürdü. Çok tehlikeli olabilecek haller atlatıldı. Ankara'da Çerkes Etem bir defasında azılı silahşörlerini arkasına alıp, birden kapıları, merdivenleri tutarak Mustafa Kemal'in odasına bile daldı. Niçin? Eskişehir'de aynı şey, hem de en beklenilmeyen bir saatte, cephe karargâhında İsmet Bey'in de başına geldi. Her ikisinde de gerçek kumandan, şımartılmış Süvari çavuşunu, soğukkanlılıkları, kumandanlık vakarı ve üstün otorite ile yendiler. *Ama her şey olabilirdi.*¹⁰⁶

Artık köprülerin atıldığı tarih olan 29 Aralık'ta Meclis'te yapılan gizli oturumda Mustafa Kemal'in söyledikleri durumun nasıl görüldüğünü bütün çıplaklığıyla ortaya koyuyor:

Şimdi efendim, bütün bu çerçeve içinde, altında gizli birtakım cereyanlar vardır. (...) Ethem Bey'in, Tevfik Bey'in, Reşit Bey'in, Hacı Şükrü Bey'in ve belki Kuvayı Seyyarelerinin gizli birtakım teşkilatı var, gizli teşebbüsler. (...) Konya'ya öyle adamlar gönderilmiştir. Bu adamların ellerinde Ethem Bey'in açık resmi belgeleri vardır. Yeni kuvvet toplamaya görevlidir ve bütün mülkiye memurları bunlara yardım edecektir. Kuvvet toplamak için parola verilmiştir, işaret verilmiştir. Diğer taraftan Yörük Ali Efe'ye, Demirci Efe'ye, Gökbayrak Taburu'na şifreli telgraflar, özel adamlarla mektuplar gönderilmiştir ve bunlar Hükümetimizin aleyhine kışkırtılmıştır. Yalnız dikkat çekici bir şey vardır: Mesela bu mektup Vacip Bey adında bir kişinin cebinde çıkmıştır, mektup 12 [Aralık] tarihlidir. Yalnız bu mektubu götüren kişinin üzerinde de Türkiye Komünist Fırkası adı ve haysiyetle¹⁰⁷ teşkilat yapmak üzere verdiği belge vardır. Bu adam ve bunun gibilerin hepsi tutuklanıyor ve üzerlerinden belgeleri alınıyor. Bunun gibi daha [başka] vesikalar vardır. Mesela bu veya bunun gibi başka bir adama Hacı Şükrü Bey eliyle beş yüz lira verilmiştir...

Aynı konuşmada Mustafa Kemal, kendisine bir suikast hazırlandığına dair birtakım delillerden de söz etmiştir, buna Yeşil Ordu Cemiyeti Umumi Kâtibi, daha sonra da resmi TKP'de aynı görevi üstlenmiş olan Hakkı Behiç'in adının karışmış olduğunu ama Hakkı Behiç hakkındaki bilginin muhtemelen yanlış olduğunu söylemekle birlikte onu da töhmet altında bırakmıştır.

Mustafa Kemal, bu konuşmada söz ettiği olay ve delillerin hepsini Çerkes Ethem'i Meclis'in gözünden düşürmek için imal etmiş olsa bile bir şey çok açıktır: Meclis ve hükümet başkanı artık Çerkes Ethem'den fena halde korkmaktadır! De-

106 *İkinci Adam*, cilt I, a.g.y., s. 161. Cümle düşüklükleri aslında.

107 Stenografi hatası olmalıdır.

liller yalan olabilir, Ethem'in gücü tartışılmazdır.

Peki, Ethem neden yenilmiştir? Daha altı ay önce Büyük Millet Meclisi'nde ayakta "millî kahraman" olarak alkışlanan, askeri gücüyle kimsenin boy ölçüşemeyeceği bir komutan sonunda nasıl yenilgiye uğramıştır? Daha öğrenilememiş birçok olgunun olduğu bu olayda bu sorunun cevabını dört başı mamur biçimde vermek mümkün değildir. Ama birkaç noktanın altını çizmek, Türkiye'nin yaşadığı bu devrimci deneyimin içindeki bu çok önemli mücadeleden ders çıkarmak açısından yararlı olacaktır.

Birincisi, Mustafa Kemal'in stratejik zekâsı bu gelişmede mutlaka önemli bir rol oynamıştır. Eylül başından itibaren aldığı tedbirlerin ne kadar çeşitli ve bütünsel olduğunu yukarıda ortaya koymuştuk. Yeşil Ordu'nun bastırılması ve bütünüyle yeraltına itilmesinden Halk Zümresi'nin altının oyulmasına, resmi TKP'nin kuruluşundan Ethem'in bu partiye davet edilmesine, *Seyyare Yeni Dünya* gazetesinin Ankara'ya taşınmasının sağlanarak etkisizleştirilmesinden gerçek komünizmin baskı altına alınmasına, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'na karşı başlatılan hücum ve en önemlisi çete savaşlarından nizami orduya geçişin başlatılması konusundaki stratejik önemdeki karara ve bunun 9 Kasım 1920 tarihinde meclis kararı haline gelmesine kadar, bütün taktikler Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Ethem karşısındaki zaferinde önemli rol oynamıştır.

İkincisi, Mustafa Kemal ve İsmet Beyler Çerkes'e karşı son derecede başarılı bir *oyalama taktiği* uygulamışlardır. Haziran'da Ethem Anadolu'da neredeyse tek etkili askeri güce sahipken ve mecliste ayakta alkışlanırken, Haziran sonundan itibaren ve Temmuz'da nizami ordu Yunan taarruzunda ciddi bir direniş göstermeden birçok mevki teslim etmişken, Eylül'de Halk Zümresi Mustafa Kemal'e rağmen Nâzım Bey'i İçişleri Bakanı seçtirebilecek güce sahipken ve bir süre daha, Mustafa Kemal ve İsmet gayet ince taktiklerle Ethem'i iyi niyetlerine inandırmış, erken bir hasmane tutumdan sabırla kaçınmışlardır. ***Bütün amaç, taarruza, Ethem karşısında güç kazanıldığında geçmektir.*** Yani bir yandan nizami orduyu güçlendirmek, bir yandan da mecliste Ethem'in prestijini yıpratmaktır. Ethem de bu kurmay taktikleri karşısında öyle görünüyor ki, geç bir aşamaya kadar epeyce saf davranmıştır.

Mustafa Kemal ve İsmet'in neden zamana ihtiyacı vardı? Birkaç kez belirttiğimiz gibi, Haziran-Kasım 1920 arasında, yani yaklaşık altı ay boyunca, Ethem gayri resmi olarak Anadolu'nun en güçlü şahsiyeti idi. Bunun son tahlilde asıl nedeni de Ethem'in Kuvayı Seyyaresi karşısında nizami ordunun darmadağın hali idi. ***Oyalama taktiği, nizami ordunun Ethem'i tepelemek için yeterince güçlenmesine kadar gerekliydi*** (Osmanlı'nın asiler için kullandığı terimi kullanıyoruz). Osmanlı'nın Cihan Harbi sırasında yaşadığı sorun devam ediyordu. Firar hâlâ çok yaygındı. Orduyu ayağa kaldırmak mümkün olmuyordu.

1920 Haziran ayında ilk kez firarlara karşı İstiklal Mahkemeleri meclisin gündemine geldi. Konya mebusu Vehbi Bey, yaptığı konuşmada sorunun boyutlarını çarpıcı biçimde ifade ediyordu: Konya'da iki yüz adam trene bindiriliyor, tren Afyon'a geldiğinde sadece otuz adam kalmış. Vehbi Bey, firarın bu kadar yaygın olmasının nedenlerine de değiniyordu. Bir kere, diyordu, subaylar hainlik yapıyor, sadece kendi çıkarları peşinde koşuyor. Bu söylenen, halkın subaylar katmanı hakkındaki duygularını sadık bir şekilde yansıtmaktadır, ama önemi, meclis kürsüsünden söy-

lenmesidir. Vehbi Bey sanki Ethem'in sözcüsüdür!

Ama bu söylenenin önemi ne olursa olsun, Vehbi Bey'in ikinci söylediği, sınıf meselesini bütün ağırlığıyla gündeme getirmek bakımından daha da önemlidir. Köylüler yedi yıldır (aslında bu görüşme 1920'de yapıldığına göre, Balkan savaşlarını başlangıç alacak olursak sekiz yıldır) kendileri ölümlerine eşrafın nasıl memleketlerine kahraman gibi döndüklerine işaret edip şöyle diyorlarmış: "Bu kere de biz gazi, kasaba eşrafı şehit olsun diyorlar."¹⁰⁸ İşte firarların sırrı! Köylülük, artık hâkim sınıfların kurbanlık koçu olmayı reddetmektedir.

Bu konuşma Haziran ayında yapılıyordu. Şayet bu konuşmanın verdiği mesaj yerine getirilecekse, Türkiye'nin hâkim sınıflarının, yeni yetme burjuvazinin, büyük çiftlik sahiplerinin, şehir ve kasaba eşrafının silaha sarılması gerekiyordu. Köylünün Antep'teki gibi zenginlerin de vatan konusunda fedakârlık yapacağına ikna edilmesi gerekiyordu. Ya da...

Gözünün korkutulması, firarın bedelinin ödenemeyecek kadar yüksek hale getirilmesi gerekiyordu. Millet'in Büyük Meclisi, ikinci yolu seçti. 11 Eylül 1920'de Firari Kanunu kabul edildi. Firarın cezası idam oldu. Bunun yanı sıra neredeyse sınırsız yetkiye sahip birer Divan-ı Harp olan İstiklal Mahkemeleri kuruldu. 1920-1922 arasında bu mahkemeler firar olayları için 1.500 ölüm kararı verecekti.¹⁰⁹ Nâzım Bey'in İçişleri Bakanı olmasının engellenmesinden bir hafta sonra **silahlar köylüye çevriliyordu**.

Bu silah işe yarayacaktı. Nizami ordunun mevcudu Sakarya Meydan Muharebesi'nden (Ağustos-Eylül 1921) aylar öncesine kadar 23 bin iken bu muharebe öncesinde bir kaynağa göre 78 bine, bir başka kaynağa göre ise 120 bine yükseliyordu.¹¹⁰

Üçüncüsü, bu olayda politikada zamanlamanın önemi bir kez daha ortaya büyük bir açıklıkla çıkmıştır. Mustafa Kemal ve İsmet zamana oynarken Ethem de tam tersine güçlü olduğu anda hücumla geçmek bir yana, elindeki kozları karşılıksız olarak hasmına terk etmiştir. Burada birkaç önemli dönüm noktasından söz etmek olanaklıdır: Ethem'in Mustafa Kemal'in talebi üzerine Nâzım Bey'in çekilmesini sağlamasının büyük bir politik yanlış olduğuna değindik. *Seyyare Yeni Dünya*'nın Ankara'ya taşınması talebine olur vermesi de keza. Yozgat isyanının ardından iki olay yaşanmıştır. Birinde Ankara valisi Galip Bey'in isyancı Çapanoğullarına destek olduğuna ilişkin deliller açık olmasına rağmen, Mustafa Kemal'in "ricası" üzerine Ethem valiyi divanı harbe çıkarmaktan vazgeçmiştir. İkincisinde, Nâzım Bey çekildikten sonra İçişleri Bakanı olan Albay Refet (Bele) daha sonra, Haziran'da yaşanmış olan Yozgat isyanının ardından Alevilere karşı takınmış olduğu yanlış tutum dolayısıyla Çerkes tarafından Eskişehir İstiklal Mahkemesi'ne verilmiştir. Suçu az çok sabittir. Ama Mustafa Kemal'in "ricası" sonucunda Ethem bu başvuruda da geri adım atmıştır. Bütün bunlar güçlüyken yitirilen mevzilerdir. Aralık ayına gelindiğinde, nizami ordu güçlenmiş, mecliste de dengeler değişmiştir. Ethem'in bu aşamada en büyük hatalarından biri ise 29 Aralık tarihinde çektiği bir telgrafta

108 Zürcher, a.g.y., s. 48-49.

109 Beşikçi, a.g.y., s. 307.

110 İlk sayı Beşikçi, a.g.y., s. 307, ikincisi Zürcher, a.g.y., s. 51.

mecliste kendine yandaş olan birçok milletvekili olduğu halde meclisin bütününe inanılmaz bir saldırganlıkla aşağılayarak karşısına almasıdır.

Bu öykü, Ocak 1921’de olağanüstü bir üçlü karşılaşma sahnesi ile sona erecektir. Ordunun Batı Cephesi komutanlığına atanmış olan İsmet (İnönü) komutasındaki birlikler, Ethem komutasındaki Kuvayı Seyyare güçlerine karşı tam da bu sonuncusu Yunan ordusu ile çarpışmakta iken arkadan saldırır. Nizami ordu ve Kuvayı Milliye’nin en güçlü kuvveti, Yunan ordusunun güçlerinin de içinde olduğu güçlü bir savaşa tutuşurlar. Günler süren trajik sahnelerden sonra Ethem Yunan tarafıyla ateşkes yaparak hatları aşar ve Yunan tarafına geçer. İsmet komutasındaki birlikler Yunan ordusuyla çarpışmaya devam eder. Buna Birinci İnönü Zaferi denecektir.¹¹¹

9. İkinci faslın sonucu: Çerkes Ethem’i nasıl değerlendirmeli?

Türkiye’nin tarihinin büyük bölümü saklanıyor. Arşivlerde araştırmacılara bir sürü kısıtlama uygulanıyor, seçme araştırmacılar, amacı ve sonuçları önceden belirlenmiş çalışmalarda arşivlerdeki bilgileri devletin ve resmi ideolojinin işine uygun olduğu kadarıyla gıdım gıdım ve bölük pörçük açıklıyorlar. Bu yüzden bir konuyu, daha derinlemesine araştırmak isteyen biri, diyelim Çerkes Ethem veya Yeşil Ordu konusundaki literatürü taradığı zaman, pek az sayıda yaratıcı çalışma dışında hep aynı belgeleri tekrarlayan, aynı öyküyü anlatan çalışmalarla karşılaşılıyor. Bu yüzden bilebildiğimiz ve bilebileceğimiz şeylerin çok ciddi sınırları var.

Şimdi konumuza dönersek, Çerkes Ethem olayının deşilmesi çok gerekli. Türkiye’nin kendi arşivlerini ne zaman açtırabileceğiz, bu bir muamma, ama genç Marksistlerin bu konuda da Sovyet arşivini derinlemesine taraması, Komintern ve parti belgelerini de ihmal etmemesi gerekiyor. Ancak, bugün bile, belirli sınırlar içinde de olsa, bir şeyi gayet açık olarak biliyoruz. 1918-19’dan itibaren Anadolu’da Yunan işgaline ve İstanbul hükümetine karşı mücadele eden güçlerin kendi içinde 1920’nin ikinci yarısında çok ciddi bir ihtilaf doğmuş, bu ihtilaf sonunda silahlı bir çatışmaya dahi dönüşmüş, ama taraflardan biri kendi iddiasına göre “kardeş kanı dökülmesini engellemek için” işgalci gücün hattının gerisine sığınarak bu silahlı çatışmanın büyük ölçekli bir katliama dönüşmeden önce sona erdirilmesini sağlamıştır. Erişilebilen belgeler, daha o dönemden kamuya açık olan tanıklıklar, hatıralar vb. ortada **çok büyük bir iktidar mücadelesi** olduğunu ve bu iktidar mücadelesinde taraflardan birinin Sovyet Rusya’nın ve/veya Komintern’in desteğini almakta oldu-

111 Birinci İnönü Savaşı genellikle bir zafer olarak anlatılır. Ama Genelkurmay belgeleri üzerinde özel izinle çalışan Yalçın Küçük böyle bir zafer olmadığını ileri sürmektedir. Bkz. *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1978*, cilt 2, İstanbul: Tekin Yayınevi, s. 614-654. Küçük’ün Birinci İnönü’nün **Yunan ordusu karşısında** askeri anlamda bir zafer olmadığı konusundaki tezi makul görünmektedir. Ama Mustafa Kemal’in İsmet Bey’i kutlamak için yolladığı telgrafla alay etmesi bu anın siyasi önemini, hatta bir dönüm noktası olduğunu anlayamadığını gösterir. Birinci İnönü Zaferi denen an, nizami ordunun ilk kez Kuvayı Milliye’nin, en önemlisi Ethem’in Kuvayı Seyyare güçlerinin karşısında üstün geldiği andır. Askeri ve siyasi anlamı budur. Yani Yunan ordusu karşısında bir Birinci İnönü Zaferi yoktur, ama **Kuvayı Seyyare karşısında** bir İnönü Zaferi’nden söz edilebilir. (Bu değerlendirmeye Levent Dölek yoldaşımın katkısı için teşekkürü borç bilirim.)

ğunu göstermektedir.

Bu kadarı bize kısmi olarak ve geçici biçimde de olsa bir analiz için önemli veriler sağlamaktadır. Yazımızın bu ikinci faslının başlarında, tarihi durumu incelemeye girmeden önce, uluslararası hegemonya, savaş-devrim ilişkisi, Lenin'in 20. yüzyıl dünya devriminin muhtemel karakteristik özellikleri konusundaki derin vizyonu ve öngörülerini konusunda ileri sürdüğümüz metodolojik görüşler, bize Anadolu güçlerinin kendi içinde doğmuş olan çelişkinin anahtarını veriyor. Dönemin hegemonik gücü ve sınıfı olan Sovyet Rusya devleti ve onun hâkim sınıfı proletarya, Anadolu'daki ihtilalin askeri güçlerinin oluşumu sürecinde kendine Türkiye'nin yoksul köylü halkına yaslanabilecek, Anadolu'nun hâkim sınıflarıyla açık bir zıtlıkta içinde olan bir müttefik (Çerkes Ethem ve Kuvayı Seyyare) bellemiş görünüyor. Bu müttefik askeri bakımdan Ankara'daki burjuva iktidar odağını yenme potansiyeline sahip. Öte yandan, 1920'nin bahar aylarından itibaren, yazının ana gövdesinde izah ettiğimiz çok değişik çapraz akımların bir sentezi olarak da olsa, Anadolu toprağında İslam ile Bolşevizmi birleştirmeyi önüne koyan bir yarı-gizli siyasi örgütlenme (Yeşil Ordu) gelişmiştir. Komintern'in ve/veya Sovyet Rusya'nın desteğine sahip Türkiye komünistlerinin bir bölümü, 1920'nin tam ortasında bu örgüte "sızma" veya "entrizm" taktiği uygulamaya girişmiş bulunuyor. Şerif Manatov, Ziyetullah Nuşirevan, Salih Hacıoğlu gibi has komünistlerin ve Nâzım Bey, Servet Hoca gibi yol arkadaşlarının da etkisiyle, muhtemelen örgütün Umumi Kâtibi Hakkı Behiç'in bile katıldığı bir taktik operasyonla Çerkes Ethem ve ağabeyleri Yeşil Ordu'ya davet ediliyor. Muhtemelen arkasında Sovyet ve/veya Komintern desteği olan Yeşil Ordu teşkilatı ile Kuvayı Seyyare birleştiğinde ortaya patlayıcı bir madde, kudretli bir iktidar adayı çıkıyor. İktidar mücadelesi açısından bu bileşimin vurucu gücünün Çerkes Ethem ve birlikleri olduğu konusunda hiç kuşku yok. Şurası çok büyük bir olasılık olarak gözle görülebiliyor: Şayet bir Mustafa Kemal/Çerkes Ethem iktidar mücadelesi biçimini alan bu çatışma yaşanan tarihte olduğu gibi Mustafa Kemal'in değil, Çerkes Ethem'in üstünlüğü ile sona erseydi, Türkiye Sovyet hegemonik gücünün etkisi altında Sovyetleşmenin eşiğine gelirdi.

Bizce bu kadarı gayet berraktır. Bu berrak tabloyu elbette başka Marksist araştırmacılar da görebilirlerdi. Ama onlar devrimlerin incelenmesinde ve değerlendirilmesinde yanlış bir metodoloji uyguladıkları için kendi yollarını kendileri kesiyorlar. Bu yanlış metodoloji nedeniyle Çerkes Ethem'in kazanmasının Türkiye'de bir işçi-köylü iktidarına gidebilecek bir yol açabileceğine sonucunu hayal bile edemedikleri için Anadolu'daki sürekli devrim dinamiklerini keşfetme olanağından yoksun kalıyorlar.

Gözlerimizin önünde yaşanmış olan bu sürece yönelik olarak sorulan birinci yanlış soru, "Ethem Marksist miydi, Bolşevik miydi?" sorusudur. Bu soru, tarihte devrimlerin ilerlemesinin yasalarını yanlış kavramanın tipik bir örneğidir. Bu soruya çok çeşitli sorularla karşılık verilebilirdi. Biz en uç soruyu soralım: Fidel Marksist miydi, komünist miydi? Sanırız bu sorunun cevabını okurlarımızın çoğu biliyor. Fidel devrime giriştiğinde, kendine özgü, çok radikal, çok güçlü bir anti-emperyalizmle donanmış bir küçük burjuva demokratiydi. Sierra Maestra gerillaları arasında sadece iki Marksist vardı: biri elbette Che idi, öteki de Sovyet tipi bir Marksist olan Raúl Castro. Fidel'in "ben Marksistim" demesi ile Küba'nın 1961'de "sosya-

list” olduğunu ilan etmesi paralel süreçlerdir. Hangisinin diğerinin nedeni olduğunu saptamak zordur. Bizce Küba, Fidel Marksist olduğu için sosyalizme dönmemiştir; Küba, devrimini ayakta tutabilmek için sosyalizme dönmek zorunda kalınca, ileri bir zihne ve has ve içten bir devrimci ufka sahip Fidel (elbette muhtemelen Che ve başkalarının da etkisiyle) Marksist olmuştur.

Ethem kuşkusuz Fidel değildir. O yüzden Fidel’i işin içine sokarken “uç bir soru” dedik. Karşılaştırma sadece belirli bir noktaya kadar geçerli. Fidel ufku geniş, erkenden devrimci olmuş bir avukattır. Devrimci akımların cirit attığı 1950’li yıllar Kübası’nda yetişmiştir. Ethem varlıklı bir köylü ailenin “küçük subay” oğludur. Süvari zabiti okuluna gitmiştir, ama orası Harbiye değildir. Ethem’in siyasi doktrinler, uluslararası politika, sınıf mücadeleleri gibi alanlarda düşünmüş olması mümkün değildir. Yani Ethem hiçbir koşulda Fidel gibi sonradan Marksist olamazdı. Dolayısıyla, *Seyyare Yeni Dünya*’ya verdiği demece bakıp, “bu mu sosyalist bir atılıma önder olacakmış, hıh!” tavrına girmek baştan aşağı yanlıştır. Bu, Türkiye’de yaşanacak bir sürekli devrimin ***Bolşevik iktidar modelini taklit etmesini bekleyen bir metodolojinin acı meyvesidir***. Bu metodoloji, Marksizmin rahle-i tedrisinde yetişmiş, Bolşevizmin siyasi ve örgütsel kazanımlarını içselleştirmiş enternasyonalist bir önderlik, Bolşevik tarzda bir parti inşa ederken işçi sınıfını örgütleyerek iktidarı almadığı takdirde sosyalizm olmaz demektir. Yani Ekim devrimi Türkiye’de ***tekerrür etmedikçe*** sosyalist iktidar kurulamaz demektir. Kurulur! 20. yüzyıl dünya devrimi, bu unsurların birçoğunun eksik olduğu tarihi durumlarda yaşanan devrimler aracılığıyla kapitalist özel mülkiyetin ilga edilmesinin, şöyle ya da böyle işçi devletleri kurulmasının örnekleri ile doludur. Lenin’in Kafkasya komünistlerine yazdıklarını yukarıda alıntıladık, tekrar alıntılamanın tam yeridir:

Bunun gerçekleşebilmesi için en önemli şey, Güney Kafkasya’nın [Trans-Kafkasya’nın] Komünistlerinin kendi durumlarının ve de Cumhuriyetlerinin, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nin konumundan ve koşullarından farklı olarak ***tekilliğinin*** bütünüyle farkında olmaları; ***bizim taktiklerimizi kopya etmekten kaçınmaları*** ve bu taktikleri farklılaşan ***somut koşullara uyarlamak*** bakımından iyice düşünerek tadil etmeleri gerektiğini anlamalarıdır.¹¹²

Bu, bugün olanaklı değildir. Çünkü bunun için bir ***hegemonik sınıf*** gerekir. Şayet hegemonya uluslararası alanda kurulacaksa bu sınıfın devlet iktidarını ele geçirmiş olması gerekir. Bugün bu koşullardan bütünüyle yoksunuz. Ama o gün bu koşulların âlâsı vardı. Ve de Türkiye o hegemonik sınıfın devletinin kapı komşusu idi, Türkiye devriminin merkezi olan Anadolu hükümeti ve diğer bütün burjuva güçler de Sovyet Rusya ile ittifak politikası güdüyordu. O yüzden, dolaylı yollardan, arı anlamda bir proletarya ayaklanması olmaksızın bir işçi devleti kurulması Türkiye’de mümkündü.

Sorulmaması gereken ikinci soru şudur: Hafî Türkiye Komünist Partisi ve daha sonra Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası neden işçileri ve köylüleri örgütlemek yerine

112 *CW*, cilt 32, s. 316. Vurgu bizim.

Çerkes Ethem üzerinde yoğunlaşmıştır? Bu soru aslında ilkinin bir varyantıdır. Bunun altında yatan, yine sürekli devrim dinamiklerini, yani Anadolu'nun Sovyetleşmesi sorununu, yaşanan somut gelişmelerin içinden çıkarmaya değil, tarihi olarak önceden verilmiş bir model temelinde her ülkede her devirde aynı yoldan geçmesi gereken bir süreçte arama metodolojisidir. Yukarıda devrimleri ele alırken kullanılması gereken metodolojiyi tartıştığımızda, savaşın devrimin bir biçimi halini aldığı durumlarda, devrimin askeri zaferlerle ilerleyebileceğini, sınıf mücadelesinin ordular arasında bir mücadele halini alabileceğini belirtmiştik. Bu, elbette sadece Anadolu ihtilalinde sürekli devrim dinamiklerine uysun diye ortaya attığımız bir görüş değildir. Ta 17. ve 18. yüzyılın klasik burjuva devrimlerinden başlayan bir eğilim, 20. yüzyıl sosyalist dünya devriminde defalarca doğrulanmış olduğu için bir yasa gibi ele aldığımız bir önermedir söz konusu olan. Savaş ile devrim arasındaki bu ilişki anlaşılmazsa 1920 Anadolu'sunu da anlamak mümkün olmaz.

Böylece Çerkes Ethem'in Marksist olmamasının Anadolu'nun Sovyetleşmesi tartışması açısından ancak görece bir handikap olduğu ortaya çıkıyor.

Çerkes Ethem'in Anadolu'nun Sovyetleşmesinde bir mecra oluşturup oluşturamayacağı tartışılırken takılmaması gereken üçüncü mesele ise ihanet tartışmasıdır. Bu mesele kuşkusuz tartışılmalıdır. Ama bizim burada yaptığımız tartışmayı kapatmak üzere değil. Bir kere, iki taraf askeri olarak karşı karşıya gelene kadar kimin hangi tarafta olduğu ciddi bir tartışma konusudur. Mustafa Kemal'in en azından Nisan 1919'a kadar İngiliz işgalcilerle ve Saray'la pazarlık içinde olduğunu bu yazının ilk faslından biliyoruz. O kendisi fikir değiştirme emareleri göstermeye başladıktan sonra İsmet Bey ile konuştuğunda bu sonucusu "daha yeni evlendim, bana zaman ver" diyen bir "millî kahraman"dır! Mustafa Kemal'in yardımcıları (Kâzım Karabekir hariç, o, Mustafa Kemal'den de önce harekete geçmiştir) Millî Mücadele'ye pek geç katılmış kadrolardan oluşmuştur. Fevzi Çakmak Ankara'da meclis açılana kadar İstanbul hükümetinin Genelkurmay Başkanı idi. Üstelik Millî Mücadele'yi vermekte olan kadrolara karşı açıkça tavır almış, bununla "Kumandanlar Buhranı" olarak anılacak bir tartışmayı başlatmıştır. Bu tartışmada, daha sonra Ethem'in karşısında en aktif komutanlardan biri olarak sahneye çıkacak olan Albay Fahrettin (Altay), Fevzi Paşa'nın yanında yer almıştır.¹¹³ Kısacası, Osmanlı ordusunun bu komutanları yakın geçmişe kadar çok da ateşli yurtsever tutumlar göstermiş şahsiyetler değillerdi.

Belki bundan da önemli olan şudur: Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey ile Güney Cephesi Komutanı Refet Bey, Çerkes Ethem'in askeri olarak üzerine gittiklerinde Ethem güçleri Yunan ordularına karşı cepheyi korumak üzere savaşmaktaydı. Buradaki davranışın nasıl nitelenmesi gerektiği de ayrı bir tartışma konusudur.

Ethem'in ihaneti tartışması ise çok çeşitli boyutları olan bir konudur. Kısaca gözden geçirecek olursak, Anadolu hareketinin kendi içinde (sadece birkaç gün süreceği olan) bir iç savaş çıkınca Ethem'in Yunan tarafına sığınması, kullanılan ilk ve en önemli delildir. Ama buna şunları da eklemek gerekir: İzmir'de kaldığı süre içinde Yunan devletinin propagandasına destek olmak; Şarkıkarib [Yakındoğu] Çerkes Temin-i Hak Cemiyeti'nin 1921 yılında İzmir'de, Yunan işgal gücünün himayesin-

113 Bu konuda bkz. *İkinci Adam*, a.g.y., s. 142.

de topladığı Çerkes Kongresi'ne katılmak; işgalci Yunan devletinin himayesinde bir süre boyunca Atina'da misafir olarak yaşamak; Lozan görüşmelerini sabote etmek ve hatta Türkiye delegasyonuna suikast planları yapmak; daha sonra Ortadoğu'da, Ürdün ve Irak'ta sürgün hayatı yaşarken Kürt hareketlerine yardım etmek (tabii bu, "ihamet" yorumunu yapanın meşrebine bağlı bir noktadır); Mustafa Kemal Atatürk'e suikast girişimi vb.¹¹⁴ Buna Ethem'in tam Mustafa Kemal ile ihtilafı doruğa çıkmışken Osmanlı hükümetinin Mustafa Kemal tarafından tutsak edilmiş bir heyetine sahip çıkar gibi bir tutuma girmesini de eklemek gerekir.¹¹⁵

Biz ihamet iddiasını hafife alanlardan değiliz. Meselenin "ortada belge yok" denecek geçirilebileceğini düşünmüyoruz. Tersine, sapla samanın birbirine karıştığı bu tartışmada, insanı irkiltten birçok unsur olduğunu düşünüyoruz. İşgalciye karşı savaş verirken bir iç savaşın eşğine geldiği için mecburen düşman hatlarını geçmiş birinin (ya da ağabeyler Reşit ve Tefvik de hesaba katılırsa birilerinin) düşmanla sadece "güvenli geçiş" anlaşması yapıp bir üçüncü ülkeye iltica etmesinden başka bir tutum düşünemiyoruz. Oysa Ethem *Hatıralar*'ında İzmir'de uzun uzun kaldığını, "tedavi için" (unutulmasın hâlâ Anadolu topraklarında işgalci durumunda olan) Yunanistan'a gitmek istediğini kendisi anlattığı gibi, bu hatıraların sonunda nasıl Yunan propaganda belgelerine imza attığını da hikâye ediyor.¹¹⁶

Biz *Hatıralar*'ın Çerkes'in ölümünden (1948) çok sonra 1962 yılında yayınlandığını göz önüne alarak son sayfalarda yazdıklarını okuyunca, hatıraların sahiciliğinden bile kuşkuya düştük. Sonuç olarak bir tarihi şahsiyet düşman propagandasını imzalayacak kadar alçaldığını neden anlatsın? Öne sürülen bazı belgeler tahrifat, hatta düpedüz imalat olabilir. Ama Reşit'in oğlu Aytek'in, geçmişin röportaj gazeteciliğinin en ünlü temsilcilerden Halit Çapın'a çocukluğuna ilişkin verdiği ve daha sonra Çerkes Ethem'e bütünüyle sempatiyle yaklaşan Nurer Uğurlu'nun bu konudaki kitabına¹¹⁷

114 Bir kısmı zaten tarihten gelen bu iddiaların hepsini ve başkalarını, 800 sayfalık bir kitapta bir iddianame üslubu ile bir araya getiren, hatta Çerkes Ethem'e ve onun gibi Çerkes olan Rauf Bey'e daha en baştan neredeyse İngiliz ajanlığı yakıştıran, böylece "ihamet" in (mesela kin duygusuyla) sonradan geliştirilmiş bir eğilim falan değil, aslında başından beri var olduğuna göre "ihamet" olmadığını da (elbette bunu hedeflemeksizin) kanıtlamaya kadar varmayı hedefleyen bir kaynak için bkz. Ahmet Efe, *Çerkez Ethem*, Gözden Geçirilmiş 2. Basım, İstanbul: Bengi Kitap Yayın, 2007. (Bu kitaba yukarıda da çeşitli vesilelerle atıf yapmış bulunuyoruz.) Ne var ki, Çerkes düşmanlığı kokan bu safkan Türkçü çalışmanın yazarının dersine iyi çalışmış olduğunu da teslim etmek gerekir.

115 Bizim kanaatimize göre bunun çok karmaşık bir nedeni var ve bu nedenin Osmanlı tahtını ya da İstanbul hükümetlerini savunmakla ilgisi yok. Çerkes, Yunanistan'da yaşanan iç siyasi gelişmeler dolayısıyla işgalin çökmeninin eşğine geldiği kanısındadır ve tutsak edilen İstanbul heyetinin bunu açıklamak için gelmiş olduğunu düşünmektedir. Mustafa Kemal'in heyeti tutsak etmesinin de bu gerçeğin ortaya çıkmasını engellemeye yönelik olduğu kanısındadır. Heyetin serbest bırakılması talebini bu yüzden öne sürmektedir. Ama bu aşamada bunu tam olarak kanıtlayabilecek durumda olmadığımız için sadece bir dipnotunda söyleyerek geçiyoruz. Yalnız bu hipotez doğruysa *Mustafa Kemal ve İsmet Bey'in savaşı sırf iktidar kavgası dolayısıyla iki yıla yakın bir süre uzatmış olduğunun* da ortaya çıkacağını hatırlatmak gerekiyor. Bu hipotezin doğrulanması veya yanlışlanması için Yunan kaynaklarının incelenmesi gerekiyor.

116 Bkz. Çerkes Ethem, *Anılar*, a.g.y. veya *Hatıralarım* a.g.y. tamamı.

117 Nurer Uğurlu, *Çerkez Şahını Ethem*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2006.

giriş olarak yayınladığı mülakatta anlattıkları neredeyse tartışılmaz biçimde Çerkes Ethem ve ailesinin Yunan devleti ile kabul edilemez bir yakınlık kurmuş olduğunu gösteriyor. Çocuk Aytek'in ilk sürgün anısı şöyle: "İtalya yerine Pire'de inmişler gemiden. Oradan da Atina'ya... 'Halandra'ya götürdüler bizi. Kralın yazlık köşkünün bulunduğu mesireye. Saraya yerleştik. Sarayın bir dolu salonları yanı sıra 28 de odası vardı. Babam ve amcalarım da oradaydılar."¹¹⁸ İşgalci bir devlet bir ulusal mücadele savaşçısını neden saraya yerleştirir ki? Ulusal mücadele veren bir kumandan işgalcinin sarayına yerleşmeyi neden kabul eder ki?

Devrim ve sınıf mücadelesi sorunlarına salt ahlaki bir yaklaşımımız olsaydı muhtemelen bütün bu ihanet öyküsünü daha derinlemesine incelerdik. Ama bizce bunun **bizim tartıştığımız konu** açısından önemi yoktur. Biz insanların koşulların ürünü olduğunu bilen bir düşünce okuluna bağlıyız. Ethem'in bir aşamaya kadar Bolşevik Rusya ile bile işbirliği yapmaya hazır bir lider olarak yürüdüğü halde bir aşamadan sonra ters yönde eğilimler geliştirmiş olmasının mümkün olduğunu düşünürüz. Ama bunun Ethem'in o belirli aşamaya kadar temsil ettiği yoldan bir şey eksiltmediği kanısındayız. **Çünkü Ethem bizim önderimiz değildir, olamazdı.** Ethem, olsa olsa, haydi Hegel'in diliyle söyleyelim "tarihin kurnazlığı"nın kendi amaçları için kullandığı bir geçiş şahsiyeti olabilirdi. Elbette, kurulacak bir işçi devletinde şerefli bir mevkide bulunması ihtimal dışı değildi. Ama Türkiye'nin Sovyetleşmesi halinde bir süre sonra devre dışı kalması, hatta o aşamada da sosyalizme "ihanet" etmesi olasılığı da vardı.

Tarihte birçok devrimci daha sonra devrimin saflarını terk ederek düzenin parçası haline gelmiş, hatta karşı devrime hizmet etmeye başlamıştır. Bu gerçek, onların henüz devrimin (hangi türden devrim olursa olsun) saflarındayken de "sahte" ya da "çürük" olduğunu otomatikman göstermez. Ethem şayet gerçekten davaya ihanet ettiyse, bu, onun daha önce yaptıklarının ille yanlış ya da "haince" olduğunu göstermez. Ne de koşullar başka türlü gelişmiş olsaydı, ihanet etmeyeceği ihtimalini ortadan kaldırır. Nitekim, Ethem'le birlikte aynı yola baş koymuş birçok tarihsel kişilik (Demirci Mehmet Efe, Yörük Ali Efe, Parti Pehlivan ve başkaları) onurlarıyla köşelerine çekilmişler ya da işgalciyle çarpışmalarına devam ederek bu uğurda hayatlarını vermişlerdir. Eğer önemli olan Ethem'in temsil ettiği toplumsal güçlerin başka toplumsal güçlerle karşılıklı ilişkisiyse, bir bireyin ihaneti ikinci planda kalır.

Çünkü Ethem kazansaydı da tek başına Anadolu'nun Sovyetleşmesini ve bir işçi devletinin kurulmasını sağlayamazdı. Çünkü Ethem, her ne kadar Bolşeviklere sempati ifade etse de, bir toplumsal devrim programıyla savaşmıyordu. Türkiye devriminin Pancho Villa'ları vardı ama Zapatası yoktu. Pancho Villa devrimci olmuştu ama sadece askeri komutan olarak. Zapata da köylülüğün içinden geliyordu ama Plan de Ayala adlı bir programla toprak devrimini Meksika devriminin gündemine o soktu. Ethem, Zapata değildi.

Anadolu'nun Sovyetleşmesi için Sovyet hegemonyası ve onun Türkiye devrimindeki gerçek sözcüsü olan Mustafa Suphi'nin önderliği gerekiyordu. Ethem ise Nâsır'ın Necip'i, 27 Mayıs'ın Cemal Gürsel'i ya da en doğru benzetmeyle Fidel'in devrim sonrası ilk Küba cumhurbaşkanı olan Manuel Urrutia'sı olabilirdi ancak.

Yazının son faslı bu yüzden Mustafa Suphi ve partisini ele alacaktır.

118 A.g.y., s. 10. "Halandra" Yunancada "Chalandri" olarak geçiyor.